

VĚDECKÝ ČASOPIS

ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

5

ROČNÍK 35 (LXII)
PRAHA
KVĚTEN
.989
CENA 10 Kčs

ČESKOSLOVENSKÁ AKADEMIE ZEMĚDĚLSKÁ
ÚSTAV VĚDECKOTECHNICKÝCH INFORMACÍ
PRO ZEMĚDĚLSTVÍ

Redakční rada

Prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc., (předseda), prof. ing. Milan Branický, CSc., RSDr. Rudolf Černý, prof. ing. Miroslav Grznár, DrSc., doc. ing. Josef Hurta, CSc., ing. Svatopluk Chalupa, CSc., prof. ing. Dimitrij Choma, DrSc., ing. Vladimír Jeníček, DrSc., doc. ing. Mária Kadlečíková, CSc., prof. ing. Ctibor Ledl, DrSc., doc. ing. Juraj Mikita, CSc., doc. ing. Zdeněk Myler, CSc., prof. ing. Jaroslav Píč, DrSc., prof. ing. Karel Svoboda, CSc., prof. ing. Endre Tóth, DrSc., doc. ing. Oldřich Tvrdoň, CSc., ing. Vladimír Vácha, CSc., doc. ing. Karel Vinohradský, CSc., doc. ing. Ivan Zoborský, CSc.

Za vedení časopisu odpovídá prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc.

Redaktorka ing. Hedvika Malíková

OBSAH

Tvrdoň J.: Zkušenosti ze 40 let budování socialistických zemědělských družstev základem úspěšné realizace přestavby v zemědělství	329
Zajíc M.: 40 let československého socialistického zemědělství	331
Chalupa S.: Poučení z historie pro dnešek i budoucnost	341
Jonáš P.: Podíl zemědělského družstevnictví na řešení sociálního rozvoje venkova	349
Cambel S.: Uplatnenie Leninovho družstevného plánu v československom poľnohospodárstve	355
Divíla E.: JZD Agrokombinát Slušovice — moderní družstevní podnik	371
Hrmo V.: Rozvojové faktory predstihových poľnohospodárskych podnikov	383
Choma D.: Vývoj jednotných zemědělských družstev jako proces postupného formování chozrasčotné hospodářského podniku	391
Kadlečíková M.: Vývojové tendence organizačních štruktúr riadenia v JRD	401
Mates P., Schelle K.: Čtyřicet let právní úpravy socialistického zemědělského družstevnictví	409
Špírk L.: Historické a sociálně ekonomické souvislosti vývoje zemědělských družstev	417
Tvrdoň J.: K některým změnám Zákona o zemědělském družstevnictví v ekonomických souvislostech	437

Příloha

Statistické přehledy o čs. zemědělsko-potravinářském komplexu
(Vývoj základních ukazatelů JZD)

ZKUŠENOSTI ZE 40 LET BUDOVÁNÍ JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV VE PROSPĚCH ÚSPĚŠNÉ REALIZACE PŘESTAVBY V ZEMĚDĚLSTVÍ

Čtyřicet let výstavby a rozvoje socialistického zemědělství je příležitostí bilancovat výsledky, nahlížet v nich zdroj poučení a inspirace pro řešení náročných úkolů dneška a k vytváření perspektivních záměrů pro další období.

Základní strategická linie budování socialistického zemědělství byla formulována IX. sjezdem KSČ (25. 5. – 29. 5. 1949), kde zazněla historická slova Klementa Gottwalda: „Nebude u nás socialismu bez přechodu vesnice k socialismu. A nebude u nás přechodu vesnice k socialismu bez bloku, bez svazku dělnické třídy se základní masou drobných a středních rolníků.“

Důsledným uplatněním Leninova družstevního plánu byla strategická linie IX. sjezdu KSČ – vybudování socialistického zemědělství – v plném rozsahu splněna a dnešní československé zemědělské družstevnictví je příkladem moderního socialistického zemědělství. V průběhu kolektivizace byl vybudován dynamický výrobní a hospodářský potenciál zemědělských družstev, o čemž svědčí skutečnost, že jen v období platnosti předcházejícího zákona o zemědělském družstevnictví se od roku 1976 zvýšila hrubá zemědělská produkce družstevního sektoru o více než 26 procent (z 57,8 na 72,98 mld Kčs). Zemědělská družstva se tak na výrobě potravin podílejí ze dvou třetin a jejich příznivé výsledky měly vliv i na to, že od počátku 6. pětiletky se zvýšila naše soběstačnost v potravinách z 88,4 na 98 %.

V jubilejním roce budou v příslušných stranických a státních orgánech, zejména pak na XI. sjezdu JZD, zevrubně posouzeny výsledky československého zemědělského družstevnictví včetně pozitiv i dílčích neúspěchů, jak je zřejmé i z jednotlivých příspěvků předkládaného tematického čísla věnovaného této problematice.

Redakční rada a autorský kolektiv nemohou shromáždit veškeré poznatky k zemědělskému družstevnictví, které je vzhledem ke svému významu a společenské závažnosti předmětem zkoumání řady výzkumných pracovišť, řešitelských kolektivů, obsahem jednání řady stranických, společenských a státních orgánů. Vzhledem k tomu jsou v autorském kolektivu zastoupeni pracovníci stranických, státních a společenských orgánů, výzkumných ústavů a vysokých škol s působností jak v ČSR, tak i v SSR.

V prvním příspěvku uvádí RSDr. ing. M. Zajíček zkušenosti z průběhu kolektivizace, které lze uplatnit v budování moderních socialistických podniků, jejichž dnešní výrobně ekonomický potenciál mnohonásobně překonává možnosti původních JZD z počátků socializace zemědělství.

V navazujícím příspěvku charakterizuje ing. S. Chalupa tendence ve vývoji současného zemědělství v návaznosti na výsledky JZD. V přestavbě hospodářského mechanismu je zabudována řada principů, které se osvědčily v družstevním sektoru.

Třetí článek, zpracovaný ing. P. Jonášem, je analýzou vlivu zemědělských družstev na řešení sociálního rozvoje venkova.

Cílem příspěvku prof. S. Cambela je podrobné zhodnocení uplatnění Leninova družstevního plánu v průběhu kolektivizace a budování moderní socialistické velkovýroby v našich podmínkách.

Uvedením ekonomicko-organizačních charakteristik jednoho z nejlepších zemědělských družstev – JZD Agrokombinát Slušovice ing. E. Divilou jsou dokladovány úspěchy v budování socialistických zemědělských družstev.

Cílem příspěvku prof. V. Hrmy je vymezení faktorů trvalé prosperity zemědělských podniků jak z oblasti výroby, tak i řízení. Teoretické záměry jsou konfrontovány s výsledky předních podniků.

Vývojem zemědělských družstev z hlediska uplatňování chozrasčotního řízení se zabývá článek prof. D. Chomy, který analyzuje v historickém průřezu vazbu mezi výsledky výroby a úrovní a formami odměn v JZD. Jeden z charakteristických rysů přestavby — hospodařit na vlastní účet — se v JZD dlouhodobě uplatňuje a plně se osvědčil.

V článku doc. M. Kadlečkové je řešena obdobná problematika vývoje organizačních struktur řízení JZD v uplynulém období se zobecněním zásad pro volbu optimální řídicí struktury.

Problematicou právních úprav zemědělského družstevnictví se zabývají v dalším článku doc. P. Mates a JUDr. K. Schelle, zejména z hlediska vymezení předmětu činnosti v různých etapách jeho rozvoje.

V příspěvku prof. L. Špirka je v širších souvislostech včetně mezinárodního srovnání charakterizován význam zemědělského družstevnictví jako perspektivní formy organizace výrobní základny zemědělství v různých společensko-ekonomických podmínkách.

Článek prof. J. Tvrdoň se zabývá některými předpoklady dalšího rozvoje JZD v návaznosti na znění nového zákona o zemědělském družstevnictví, který dále rozšířil jejich hospodářskou samostatnost.

Souhrnným cílem předkládaného tematického čísla je přispět poznatkovým přínosem z dosavadní historie budování JZD k jejich dalšímu rozvoji a úspěšné realizaci záměrů přestavby hospodářského mechanismu v ZPoK.

prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc.
vědecký redaktor

Čtyřicet let rozvoje socialistického zemědělství je obdobím čtyřiceti let úspěšné zemědělské politiky Komunistické strany Československa. Jejich bohatý tvůrčí obsah je dokladem toho, že úkol trvale zvyšovat úroveň výživy lidu byl vždy v centru pozornosti strany.

Výsledky dosahované v jednotlivých etapách vývoje socialistického zemědělství — úspěchy i problémy — KSČ vždy přísně a objektivně hodnotila a upřesňovala formy i tempa politického a organizačního postupu.

Není tomu jinak ani dnes, kdy nastupuje zemědělství jako první odvětví národního hospodářství ke komplexnímu uplatnění nového ekonomického mechanismu. K hlavním cílům těchto kvalitativních změn ve výrobních vztazích patří úkol umožnit plné využití výrobních sil a jimi dosud vytvořeného velkého potenciálu našeho socialistického zemědělství.

I když se v prvních poválečných letech výrazně posílilo postavení drobných a středních zemědělců, bylo již tehdy zřejmé, že relativně malá hospodářství nemohou dlouhodobě vytvářet podmínky pro dostatečný rozvoj výrobních sil a nemohou proto stačit ani potřebám nově se rodící socialistické ekonomiky. Roztříštěná zemědělská malovýroba vážala neúměrně velký podíl ekonomicky činného obyvatelstva, kterého se v té době nedostávalo pro mohutný rozvoj mladého socialistického průmyslu.

Rozhodující význam pro další socialistický rozvoj státu a tedy i zemědělství mělo vítězství pracujícího lidu nad reakcí v únoru 1948.

ZAČÁTKY SOCIALIZACE ZEMĚDĚLSTVÍ

O orientaci československého zemědělství na socialistickou přestavbu rozhodl IX. sjezd KSČ v květnu 1949, a to s tím, že při socializaci vesnice využije Komunistická strana Československa ve své činnosti základní myšlenky i praktické postupy obsažené v Leninově družstevním plánu.

Šlo zejména o tyto principy:

- dobrovolnost přechodu rolníků do družstev na základě jejich přesvědčování,
- postupný přechod od nižších k vyšším formám združstevňování,
- nezbytnost všestranné (politické, materiální, finanční i organizační) pomoci státu a dělnické třídy při zakládání a upevňování družstev,
- rozvoj principu samosprávy na základě družstevní demokracie,
- rozvíjení kulturní úrovně rolnictva.

K rozhodujícím událostem té doby patří vydání zákona č. 69 ze dne 23. února 1949 o jednotných zemědělských družstvech, který vytvářel právní podmínky vzniku hospodaření socialistických zemědělských družstevních organizací.

Takto ideově připravený proces socializace zemědělství probíhal úspěšně, i když postupně a po etapách, které nebyly vždy jednoznačné.

V etapě nástupu k socializaci (tj. do konce roku 1952) bylo založeno 5 804 JZD, která sdružovala téměř 30 % zemědělské půdy.

Tak rychlému tempu nestačil rozvoj materiálně technické základny, i když materiální, finanční a také organizační pomoc dělnické třídy a v podstatě všech pokrokových složek společnosti byla obrovská. Chyběly také potřebné zkušenosti s organizováním nově vznikající zemědělské družstevní velkovýroby. Hospodaření nově založených JZD bylo proto provázáno celou řadou nedostatků, které zpomalily tempo združstevňování. Část rolníků na přelomu let 1953 a 1954 z ustavených družstev dokonce vystoupila, což oslabilo členskou základnu.

Roky 1954 a 1955 byly obdobím organizačního upevňování nově vzniklých družstev, budování jejich výrobní základny a usilí o celkové zlepšení jejich ekonomické situace.

Taktika a strategie KSČ, založená na analýze tehdy dosaženého vývoje, přinesla velmi brzy kladné výsledky. V druhé polovině padesátých let tak bylo znovu možné získávat další zemědělce ke vstupu do družstev.

Historický přelom ve vývoji našeho zemědělství, začátek všestranné přeměny života i prostředí československé vesnice, znamenal rok 1959, kdy družstevní sektor nabyl převahy. 12 560 JZD sdružovalo již 65 % celkové výměry zemědělské půdy. V kolektivním hospodaření zemědělských družstev bylo sdruženo 690 tisíc dřívějších malých a středních zemědělských závodů a téměř 900 tisíc členů. Tento historický, kvalitativní zvrat byl výsledkem nadšené a soustavné činnosti desetitisíců komunistů, funkcionářů národních výborů, pracovníků nejrůznějších zemědělských služeb – v podstatě celé nově se formující socialistické společnosti.

Zvláštní úlohu plnily v této etapě strojní a traktorové stanice, v nichž byla v padesátých letech soustředěna převážná část zemědělské techniky i opravárenských kapacit. V období zakládání a upevňování JZD zabezpečovaly většinu mechanizovaných prací. Pracovníci STS učili nové družstevníky využívat zemědělskou techniku, rozhodujícím způsobem ovlivňovali nově vznikající velkovýrobní technologie.

V obcích, kde nebyly vytvořeny podmínky pro založení JZD, přecházeli zemědělci do státních statků. Statky přebíraly půdu zejména v pohraničí, kde nebyl dostatek pracovních sil, a musely také zabezpečovat hospodaření v ekonomicky zůstávajících a neprosperujících JZD. V roce 1959 obhospodařovaly státní statky více než jeden milión hektarů zemědělské půdy. Socialistický sektor (JZD, státní statky a ostatní socialistické podniky) obhospodařoval v roce 1960 již 87,3 % zemědělské půdy.

Význačným rysem procesu socializace československého zemědělství byla skutečnost, že zemědělská produkce v tomto období neklesla, ale naopak se soustavně a v mnohých směrech výrazně zvyšovala.

Úroveň výživy lidu proto trvale vzrůstala, takže přidělový systém potravin jako pozůstatek válečného a poválečného období mohl být postupně rušen.

ROZVOJ SOCIALISTICKÉ ZEMĚDĚLSKÉ VELKOVÝROBY

Růst výrobní základny socialistické zemědělské velkovýroby, umožněný materiální a technickou pomocí socialistického státu, přivodil růst hrubé zemědělské produkce ze 40,1 mld Kčs v roce 1948 na 54,6 mld Kčs v roce 1960. Za stejné období vzrostla také tržní produkce z 15,2 mld na 27,6 mld Kčs. Pro vyřešení zásobovacích problémů ve složitém poválečném období to mělo mimořádný význam.

Prudký růst materiálně technické základny socialistického zemědělství do roku 1960 dokladují skutečnosti, že v roce 1950 pracovalo v zemědělství 25,9 tis. traktorů, v roce 1960 po dokončení socializace již 94,3 tis. traktorů; sklízecích mlátiček pracovalo v roce 1950 jen 400 kusů, v roce 1960 již 6,3 tis. kusů; v období před 2. světovou válkou používalo naše zemědělství jen 13 kg hnojiv na každý hektar zemědělské půdy, v roce 1950 to bylo jen 28 kg, kdežto v roce 1960 již 68 kg; hodnota základních prostředků v zemědělství vzrostla ze 45,1 mld Kčs v roce 1950 na 71,1 mld Kčs v roce 1960 (a byly to základní prostředky na svoji dobu velmi moderní); produktivita práce vzrostla v zemědělství o 107 %, což umožnilo uvolnit značný počet pracovníků pro rozvoj jiných odvětví národního hospodářství, zejména průmyslu.

Období šedesátých let bylo obdobím upevňování a zdokonalování nově vytvořených socialistických výrobních vztahů. Na zabezpečení těchto úkolů orientovaly pozornost XII. a XIII. sjezd KSČ i družstevní sjezdy. Do konce šedesátých let tak objem zemědělské produkce znovu vzrostl o 22 %, intenzita produkce z jednotky plochy o 26 % a produktivita práce o dalších 51 %.

Rozvoj materiálně technické základny v tomto období charakterizuje výstavba velkokapacitních zařízení a výstavba krmivářského průmyslu. Počet traktorů vzrostl o dalších 55 %, sklízecích mlátiček o 160 %. V zájmu růstu intenzity rostlinné výroby se na hektar zemědělské půdy vynakládalo již 182 kg čistých živin průmyslových hnojiv. Hodnota základních fondů prudce vzrostla na 119,1 mld Kčs.

Šedesátá léta vedla též k ekonomické stabilizaci JZD i státních statků. Zlepšila se především úroveň organizace a řízení, vzrostly hospodářské výsledky a tím i důchody členů JZD. Úroveň odměn za práci se začala vyrovnávat s úrovní odměn ve srovnatelných odvětvích národního hospodářství a to se kladně projevilo v zásadních přeměnách socialistické vesnice.

Úroveň zemědělské velkovýroby, dosažená na konci šedesátých let, vytvořila podmínky pro dlouhodobý růst produkce zemědělských výrobků.

XIV. sjezd KSČ mohl proto v roce 1971 pro zemědělství stanovit zcela nový úkol: *Cestou efektivní intenzifikace zabezpečit takovou dynamiku zemědělské produkce, která bude vlastní výrobou krýt i přírůstek spotřeby potravin.*

Uspěšné plnění tohoto úkolu a další rozvoj výrobní základny umožnily stanovit pro období 6. a 7. pětiletky zemědělství ještě náročnější úkol — *dosáhnout soběstačnosti ve výrobě obilovin, snižovat pasívní saldo zahraničního obchodu zemědělskými a potravinářskými výrobky a zaměřit se na postupné dosažení celkové soběstačnosti v potravinách.*

Tuto linii XV. sjezdu potvrdil i XVI. sjezd KSČ. I tyto kvalitativně nové, nepochybně náročné úkoly byly splněny. Produkce obilovin se zvýšila v roce 1985 na 11 769 tis. tun, produkce jatečných zvířat na 1 749 tun a produkce mléka na 6 679 mil. litrů. *Zemědělství se stalo stabilizujícím faktorem národního hospodářství.*

Výsledky dosahované v intenzifikaci socialistické zemědělské velkovýroby se příznivě odrážely v trvalém růstu životní úrovně — v míře i kvalitě zásobování obyvatelstva potravinami. Trh potravin je již řadu let zabezpečován všemi hlavními druhy stabilně, se stále vyšší kvalitou a širším sortimentem.

Současná úroveň soběstačnosti v potravinách dosahuje v ČSSR 98–99 %, přičemž energetická hodnota stravy překročila doporučené dávky o více než 10 %. Ve spotřebě základních druhů potravin došlo ke značným změnám nejen v množství, ale i v struktuře. Největší nárůst byl zaznamenán ve spotřebě masa a vajec při poklesu spotřeby brambor a mouky.

V přepočtu na 1 obyvatele zaujímá ČSSR ve spotřebě potravin jedno z předních míst jak mezi státy RVHP, tak i ve srovnání s ekonomicky nejvyspělejšími ze-

měmi světa. Ve spotřebě masa předstihuje ČSSR např. Rakousko, Dánsko, Holandsko, Švédsko, Švýcarsko i Velkou Británii. Naopak je tomu vinou dlouhodobé stagnace u relativně nízké spotřeby zeleniny a ovoce.

Vysoký stupeň dosažené soběstačnosti ve výrobě potravin je jedním z nejdůležitějších zdrojů stabilizační funkce zemědělství, příznivě ovlivňuje vývoj nejen v oblasti ekonomického, ale i sociálního a politického života společnosti.

Pozitivní průběh rozvoje ZPoK umožňuje nejen plynulé zásobování obyvatelstva potravinami, ale i stabilitu jejich spotřebitelských cen. Kromě některých druhů masa, masných výrobků, brambor a zeleniny zůstaly ceny potravin za posledních třicet let v ČSSR v podstatě stabilní.

Výrobní a ekonomické úspěchy socialistické zemědělské výroby se projevíly ve všestranném rozkvětu a nebývalém rozvoji československé vesnice.

V průběhu socializace byl zcela odstraněn rozdíl mezi venkovem a městem nejen v úrovni odměn, ale také ve všech oblastech sociálního, kulturního a společenského života. Socialistická zemědělská velkovýroba zabezpečuje dnes svým pracovníkům stejnou úroveň důchodového zabezpečení i zdravotní, sociální a kulturní péče jako je tomu u ostatních skupin pracujících. Vybavení domácností zemědělských družstevníků a pracovníků státních statků je dnes na úrovni, která je plně srovnatelná s ostatními vrstvami naší společnosti.

Československá vesnice má již dnes ve světě obecně uznávanou vysokou úroveň venkovského osídlení, navíc zásluhou nejhustší autobusové sítě na světě je úzce propojena i s obchodní sítí, zdravotnictvím, službami a kulturními zařízeními větších měst.

Československá vesnice při své vybavenosti má již dnes ve srovnání s koncentrovanými městskými aglomeracemi řadu nesporných předností, vyúsťujících v přitažlivý styl života v příznivějším životním prostředí.

Také zásluhou toho prudce vzrůstá počet kvalifikovaných technických kádrů, které žijí a pracují na venkově a v zemědělství. V roce 1963 pracovalo v čs. zemědělství jen 1 069 odborníků — vysokoškoláků, kdežto v roce 1987 to bylo již 35 554 vysokoškoláků. Je to jeden z nejvyšších světových trendů a dokládá současnou mohutnost intelektuálního potenciálu československé socialistické zemědělské velkovýroby.

Úspěšný průběh socialistické přestavby naší vesnice koncipovala a prosazovala Komunistická strana Československa na principu družstevní formy hospodaření, založené od samého začátku na chozraščotnosti a samofinancování podniků a na konkrétní odpovědnosti za hospodářský výsledek podniku. KSČ proto trvale prosazovala dodržování přísných vazeb mezi odměnami a výsledky. Požadovala důsledné dodržování principů vnitrodružstevní demokracie.

Principy podnikového chozraščotu, družstevní samosprávy a družstevní demokracie, uplatňované důsledněji než dosud, zůstávají základními principy i v podmínkách současného procesu přestavby.

Ke kladným zkušenostem socialistické zemědělské velkovýroby, nabytým v obdobích její stabilizace a postupné intenzifikace, patří poznatek, že záměry každé etapy byly účinně podporovány soustavami ekonomických nástrojů, které respektovaly zvláštnosti zemědělské výroby, rozdílnost výrobních podmínek, ve kterých jednotlivé podniky hospodařily, ale také dosažený stupeň rozvoje výrobních sil.

Ekonomické soustavy používané v zemědělství byly neustále upřesňovány a tím také zdokonalovány. Velmi dobře reagovaly na dosažený stupeň rozvoje výrobních sil a na systémy výrobních (organizačních) vztahů, které byly v jednotlivých etapách rozdílné.

K závažným problémům z minulých etap vývoje patří jistě odcizení družstevníka funkci socialistického podnikatele, úloze družstevního vlastníka výrobních prostředků.

Současně došlo i k jisté degradaci podnikového a zejména vnitropodnikového chozraščotu, který s takovou pozitivní účinností působil v obdobích združstevňování a prvotní konsolidace zemědělské velkovýroby.

Dnes musíme tyto deformace energicky řešit. Cílem je vrátit každému pracovníkovi JZD či státního statku vědomí a z něj plynoucí jednání socialistického podnikatele – družstevního hospodáře. Znamená to vytvořit takové podmínky, aby se každý pracovník stal nositelem a realizátorem podnikání. Aby nebyl anonymním článkem v technologickém řetězci, ale aktivním pracovníkem, odpovědným za výsledky své práce, na nichž také plně závisí jeho podíl na užití výsledků.

Že jsou to úkoly řešitelné bez čekání na teoretická zdůvodnění nebo administrativní doporučení, potvrzuje praxe jednoduchých postupů, uplatňovaných v předních zemědělských podnicích.

V těchto podnicích je také možný výrazný přesun pozornosti k otázkám kvality práce a kvality výroby. Růst kvalitativní úrovně zemědělské produkce nabývá na významu nejen z pohledu podnikové ekonomiky, ale také a stále více ve vztahu k celoevropským problémům souvisejícím s růstem ekologické zátěže prostředí, ve kterém zemědělství vyrábí.

Výsledky dosahované zemědělstvím a celým ZPoK opravňují Komunistickou stranu Československa i celou naši společnost k pocitu oprávněné hrdosti.

Pro další rozvoj ZPoK, pro další posílení jeho stabilizující úlohy platí tak jako pro všechna odvětví národního hospodářství závěry XVII. sjezdu KSČ a následných zasedání ÚV KSČ (zejména 10. a 12. zasedání) o potřebě urychlovat ekonomický a sociální rozvoj celé společnosti.

Soudruh Jakeš na 10. zasedání ÚV KSČ uvedl v této souvislosti, že klademe důraz na rychlejší postup, na urychlování ekonomické reformy, a zdůraznil, že k realizaci tohoto záměru dnes potřebujeme hlavně aktivní a činnorodý přístup k plnění úkolů.

Jestliže jsme již prakticky vyřešili soběstačnost v produkci potravin, neznamená to, že můžeme polevit ve stupňování tempa rozvoje výroby, její intenzity, a zejména v úsilí o výrazný růst produktivity práce. Rozvíjet dále životní úroveň pracovníků v zemědělství budeme moci jen tehdy, budeme-li dosahovat podstatně lepších výrobních i ekonomických výsledků než dosud.

A v tomto smyslu je si zemědělství vědomo řady zcela konkrétních problémů, na jejichž řešení musí soustředit nejen své vlastní síly. Patří mezi ně: vysoké náklady, neúměrná spotřeba materiálů i energie na jednotku výroby, nedostatečné plnění požadavku na předstih rostlinné výroby (zejména ve výrobě krmiv), již chronické nedostatky ve výrobě a užití cukrovky, zeleniny a ovoce, řady důležitých malotonažních plodin, nezdůvodnitelné rozdíly výsledků jednotlivých oblastí a podniků, přetrvávání podprůměrnosti a zaostávání, problémy v kvalitě některých potravinářských výrobků apod.

Se znalostmi těchto problémů musíme také (jak zdůraznilo 12. zasedání ÚV KSČ) počítat s tím, že „pro zemědělské podniky, zejména ekonomicky slabší, nebude snadné vyrovnat se s novými podmínkami“.

Všechny úvahy o tom, jakými formami, metodami a způsoby řídicí práce mohou a mají být nové úkoly ZPoK řešeny, vycházejí nutně ze základního poznání, že československá socialistická zemědělská velkovýroba, především úroveň s jakou zemědělská družstva zabezpečují výrobu zemědělských produktů, má sice vysoký standard, všeobecně uznávaný nejen v zemích RVHP, ale v dosavadním průběhu

procesů socializace, upevňování i intenzifikace nevyčerpala možnosti hospodářského růstu.

Rozvojem družstev i státních statků vytvořená mohutná materiálně technická základna našeho zemědělství s hodnotou vyšší než 400 mld Kčs nám dnes dává jedinečnou možnost prakticky, komplexně a na moderních základech vyřešit všeobecný rozvoj venkova.

Abychom získali představu, jakým směrem máme zemědělskou výrobu do budoucna rozvíjet a kterým rozvojovým programům máme dát prioritu, musíme si nejdříve ujasnit představu o pracovních i mimopracovních podmínkách života po roce 2010 a o požadavcích, nárocích člověka na výživu, tedy na strukturu i možnosti výroby potravin i na kvalitu životního prostředí. Kromě toho budeme také muset co možná neobjektivněji odhadnout rozvoj vesnických aglomerací.

Vyžaduje to (v soustavné konfrontaci s tendencemi prosazujícími se ve světě) odhadnout nejprve zdroje, které budou pro další rozvoj k dispozici – pracovní síly, půdu, energii, techniku, technologie i další výrobní prostředky – a na základě takto odhadnutých potřeb i zdrojů pak formulovat prognózu budoucího rozvoje, plně využívajícího existující zdroje.

Centrum musí s využitím nejaktuálnějších vědeckých poznatků nejen zpracovávat koncepci rozvoje této kvality, ale také ekonomickými nástroji usměrňovat její realizaci.

PŘÍKLADY PŘEDNÍCH JZD

V tvorbě a uplatňování takových reálných koncepcí rozvoje přebíraly dosud většinou iniciativu přední podniky. Je přitom jasné, že hlavním zdrojem a základní podmínkou rozvoje těchto předních JZD s vysokou ekonomickou úrovní byl a zůstává rozvinutý, fungující vnitropodnikový, plně chozrasčotní systém s vysokou kulturou řízení, podněcující podnikový kolektiv k vysokým výkonům. Jde většinou o družstva po všech stránkách velká, která dokázala i své velmi početné kolektivy motivovat zásluhou stimulačně účinného sepětí podnikového chozrasčotu s družstevní samosprávou a družstevní demokracií. Dokázala tedy zlikvidovat příčiny „odcizování“ družstevníků od skutečné realizace družstevního vlastnictví a aktivizovat členy k realizaci podnikatelské funkce družstva.

Díky takto vytvořené ekonomické a odborné potenci se přední zemědělské podniky staly nositeli vědeckotechnického rozvoje i pro okruh dalších zemědělských podniků. Bude tomu tak nepochybně i nadále.

Přední podniky si velmi úspěšně vedly v rozvoji plodinových systémů (řepka, kukuřice, některé malotonážní plodiny), se kterými pronikly až do zahraničí. Přední podniky zvládly úspěšně také výrobu některých nezbytných vstupů, např. prostředků ochrany rostlin, zemědělských strojů a krmných doplňků.

Rozšiřují také svou aktivitu ve zpracování zemědělských produktů. Jde o významný přínos k vyššímu zhodnocení zemědělské suroviny, který také rozšiřuje sortiment potravinářských výrobků. Zemědělské podniky s takto vysoce rozvinutými výrobními silami rozvíjejí k obecnému prospěchu též obchodní činnost a služby na vesnici a vstupují také do hospodářských vztahů se zahraničím.

Přední podniky se tak staly a stále více budou stávat nositeli vědeckotechnického rozvoje – moderního způsobu hospodaření.

V partnerských vztazích s dalšími zemědělskými podniky rozšiřují nové poznatky vědy a techniky, které prakticky zvládly ve své hospodářské činnosti. Jsou tak nositeli pohybu výrobních sil. Jejich úsilí o realizaci nových programů tedy za-

služuje plné společenské uznání, protože nekompromisní nutnost urychlit hospodářský rozvoj vyžaduje maximální podporu především podnikům rozvíjejícím programy, na kterých má společnost zájem.

ÚKOLY ZEMĚDĚLSTVÍ I CELÉHO ZPoK

Pro rozvoj zemědělství jsou rozhodující tyto úkoly:

- dořešit soběstačnost v obilovinách plným zvládnutím intenzivní produkce kukuřice,
- řešit problém zeleniny a ovoce z vlastní výroby a výměnou se zahraničím,
- na vyšší úrovni zhodnocovat zemědělské produkty ve zpracovatelské fázi pro jejich užití jako potravin,
- využívat v zemědělské výrobě i v dalších oblastech druhotných surovin zemědělského původu,
- zvýšit zahraničně obchodní aktivitu zemědělských organizací s cílem rozšířit tvorbu vlastních prostředků pro nezbytný dovoz vstupů,
- energicky řešit zanedbané ekologické problémy.

Další rozvoj zemědělské výroby do konce století a tisíciletí ovlivní podstatně zejména:

- biotechnologie, především stimulatory růstu a moderní prostředky výživy a ochrany rostlin, v živočišné výrobě úroveň výživy zvířat a přenos embryí jako biotechnická metoda urychleného rozšíření špičkových genotypů;
- elektronika jako všeobecný racionalizační činitel ve všech sférách činnosti zemědělských podniků;
- obalová technika, která umožní uchovat vysokou kvalitu potravin, manipulaci s potravinami a lepší prodej potravin;
- malotonážní chemie;
- řešení ekologických problémů;
- výraznější zapojení do mezinárodní dělby práce, protože z vlastních zdrojů jsme schopni exploatovat jen část nových vědeckotechnických poznatků.

Společnost požaduje od ZPoK bohatý sortiment standardních potravin, odpovídajících kvalitou požadavkům moderní výživy. Splnit tento úkol dovolí pouze komplexní zabezpečení celého procesu výroby — tj. dodavatelských vstupů do zemědělské prvovýroby, úplnosti výrobních systémů, konzervace a skladování zemědělských výrobků, jejich zpracování v kvalitní potraviny včetně tržní úpravy a kulturnosti moderního prodeje v obchodě i veřejného stravování.

Jeden z článků tohoto vertikálního řetězce se musí stát jeho integrátorem — musí řídit všechny články, které se na výrobě standardní, vysoce kvalitní potraviny podílejí. Nabízí se zde prostor pro další uplatnění především předních, intenzivně hospodařících zemědělských podniků, zejména těch, které se již dnes podílejí na potravinářské výrobě a jsou aktivní v obchodní činnosti, postupně však i dalších podniků.

Nezporná a vysoká společenská prospěšnost vertikální integrace je dána tím, že umožňuje optimalizovat celý výrobní proces. Podniky, které se odpovědně ujmou úlohy integrátorů, bude centrum plně podporovat.

Růst ekonomické potence zemědělských podniků, provázený procesem diverzifikace jejich výrobních činností i činností charakteru služeb, povede k tomu, že se zemědělské podniky, především družstva, ale i státní statky, stanou centry dalšího komplexního rozvoje vesnických aglomerací v jejich hospodářských obvodech. Nejaktuálnější potřeba rozvoje této funkce zemědělských organizací je např. v pohraničních oblastech, samozřejmě však i jinde. Je ostatně obecně známá přímá zá-

vislost úrovně vesnických aglomerací jako životního prostředí na ekonomické úrovni tamního zemědělského podniku.

Zákon o zemědělském družstevnictví vytváří předpoklady pro novou kvalitu rozvoje, uvolňuje iniciativu a aktivitu zemědělských podniků v dalších výrobních i nevýrobních oblastech. Umožňuje integrovat do jednoho podniku činnosti, které vyústí ve všeobecný rozvoj obcí jejich hospodářského obvodu. To předpokládá, že zemědělský podnik bude vedle své zemědělské a ostatní výrobní činnosti rozvíjet také obchodní činnost (maloobchod, restaurační služby, ubytování), bude zřizovat služby pro družstevníky a občany, budovat sportoviště a kulturní zařízení, společně s národními výbory zvelebovat spoje, komunikační síť, rozvíjet dopravu, bude budovat byty a rodinné domky, bude se starat o životní prostředí.

Mimořádně vyspělá materiální a technická základna československého venkova, zvláště zemědělských družstev, pro to vytváří příznivé podmínky.

ZÁVĚR

Koncem letošního roku se sejde XI. sjezd JZD. Projedná úkoly, postup, zkušenosti a praktické poznatky z komplexního uplatnění přestavby hospodářského mechanismu v ZPoK, z působení nového zákona o zemědělském družstevnictví.

V květnu 1990 bude svolán XVIII. sjezd KSČ. V tu dobu již bude mít naše zemědělství zkušenosti z komplexního uplatnění nového ekonomického mechanismu, jejichž analýza umožní těmto vrcholovým jednáním objektivně formulovat závěry ve prospěch urychlení ekonomického a sociálního rozvoje ZPoK a celé společnosti v deváté pětiletce i v období do konce tisíciletí.

Došlo 6. 2. 1989

40 let československého socialistického zemědělství

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 331–340. — res. čes., rus., angl., něm.

zemědělství, zemědělská politika KSČ, socializace, JZD, vývoj, ekonomické nástroje, podnikavost, rozvoj venkova, analýza vývoje

Od začátku socializace v roce 1949 přešlo čs. zemědělství od roztržité malovýroby až k rozvinuté socialistické zemědělské velkovýrobě. Růst zemědělské produkce umožnil dosáhnout vysokého stupně soběstačnosti v potravinách. Byl odstraněn rozdíl mezi venkovem a městem nejen v úrovni odměn za práci, ale i ve všech oblastech sociálního, kulturního a společenského života. JZD obhospodařují zhruba dvě třetiny zemědělské půdy, ovlivňují tedy rozhodujícím způsobem výsledky celého zemědělství. Přední JZD s vysokou ekonomickou úrovní ukazují, že základní podmínkou rozvoje výroby je fungující vnitropodnikový plně chozrasčotní systém s vysokou úrovní řízení, podněcující k vysokým výkonům a socialistické podnikavosti. Tyto podniky zavádějí ve své hospodářské činnosti nové poznatky vědy a techniky a rozšiřují je v partnerských vztazích s dalšími zemědělskými podniky. Rozvoj zemědělských podniků provázený procesem diverzifikace jejich výrobních činností a činností charakteru služeb povede k dalšímu komplexnímu rozvoji vesnických aglomerací v jejich hospodářských obvodech.

ЗАЙЦ М., Центральный комитет Коммунистической партии Чехословакии, Прага

40 лет чехословацкого социалистического сельского хозяйства

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 331–340. — рез. чешск., русск., англ., нем.

сельское хозяйство, аграрная политика КПЧ, социализация, единые сельскохозяйственные кооперативы, развитие, экономические рычаги, предприимчивость, развитие села, экономический анализ

Основной характерной чертой сорокалетнего развития социалистического сельского хозяйства является переход от раздробленного мелкого производства к крупному производству на промышленной основе. Рост сельскохозяйственного производства позволил достичь высокого уровня самообеспеченности продовольствием. Были устранены различия между городом и деревней не только в оплате труда, но и в других областях (социальной, культурной, общественной). На единые сельскохозяйственные кооперативы приходится примерно 2/3 сельскохозяйственных угодий, поэтому от них в решающей степени зависят результаты всего сельского хозяйства. Опыт передовых экономически сильных единых сельскохозяйственных кооперативов показал, что основным условием развития производства является хорошо функционирующий внутрихозяйственный расчет с высоким уровнем управления, побуждающий к достижению высоких результатов и социалистической предприимчивости. Эти предприятия в своей хозяйственной деятельности широко внедряют новые достижения науки и техники, углубляют их в рамках партнерских отношений с другими сельскохозяйственными предприятиями. Развитие сельскохозяйственных предприятий, сопровождаемое процессом диверсификации их деятельности в области производства и услуг, поведет к дальнейшему развитию сельских агломераций в рамках их хозяйственных территорий.

ZAJÍC M., Central Committee of the Communist Party of Czechoslovakia, Praha

Forty Years of Socialist Agriculture in Czechoslovakia

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 331–340. — summaries in cs, ru, en, de

agriculture, agrarian policy of the Communist Party of Czechoslovakia, development, economic instruments, entrepreneurship, rural development, theoretical treatise

Since the start of collectivization in 1949, Czechoslovak agriculture has developed from scattered small-scale production to advanced large-scale socialist agricultural production. As a result of increasing farm output, Czechoslovakia has achieved a high degree of self-sufficiency in foodstuffs. A difference between the urban and rural areas has been removed not only in remuneration for work but in all areas including social life, welfare and culture. Co-operatives farms work on about two-thirds of farm land, hence their contribution to total output of agriculture is decisive. It is clearly shown by the experience of the advanced co-operative farms which achieve the best economic results that a well-functioning internal system of cost accounting (khozraschot), combined with a perfect management system, encouraging people's interest in high performance and their sense of socialist entrepreneurship, is essential for the development of production. Such farms apply science and modern technology and help their partner farms, with which they co-operate, to do the same. Farm development and diversification of the production activities of the farms will lead to further all-round development of rural agglomerations within the areas of their economic interest.

ZAJÍC M., Zentralkomitee der KPTsch, Praha

40 Jahre tschechoslowakische sozialistische Landwirtschaft

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 331–340. — Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaft, landw. Politik der KPTsch, Sozialisierung, LPG, Entwicklung, ökon. Instrumente, Unternehmertum, Entwicklung des Dorfes, Entwicklungsanalyse

Mit dem Beginn der Sozialisierung im Jahre 1949 ging die tschechoslowakische Landwirtschaft von der zersplitterten Kleinproduktion zur entwickelten sozialistischen Großproduktion über. Die Steigerung der landwirtschaftlichen Produktion ermöglichte ein hohes Maß an Selbstversorgung bei Lebensmitteln. Beseitigt wurde der Unterschied zwischen Stadt und Land nicht nur bei der Vergütung der Arbeit sondern auch in allen Bereichen des sozialen, kulturellen und gesellschaftlichen Lebens. Die LPG bewirtschaften rund 2/3 des Bodens. Sie beeinflussen somit entscheidend die Ergebnisse der gesamten Landwirtschaft. Die führenden LPG zeigen, daß die wichtigste Voraussetzung für die Entwicklung der Produktion ein funktionierendes innerbetriebliches System der vollen wirtschaftlichen Rechnungsführung ist mit einem hohen Leitungsniveau, das zu großen Leistungen und zum sozialistischen Unternehmertum anregt. Diese Betriebe realisieren in ihrer Wirtschaftstätigkeit die neuesten Errungenschaften von Wissenschaft und Technik und übertragen diese in den Partnerbeziehungen auch auf andere landwirtschaftliche Betriebe. Ihre Entwicklung ist begleitet vom Prozeß der Diversifizierung ihrer wirtschaftlichen Tätigkeit sowie auch auf dem Gebiet der Dienstleistungen und sie führt zur weiteren komplexen Entwicklung der ländlichen Agglomerationen in deren Wirtschaftsbereichen.

Adresa autora:

Ing. RSDr. Miroslav Zajíc, ústřední výbor KSČ, nábr. L. Svobody 12, 125 11 Praha 1

Mezi nejznámější citáty u nás patří slova soudruha Gottwalda: „Nebude u nás socialismu bez přechodu vesnice k socialismu. A nebude u nás přechodu vesnice k socialismu bez bloku, bez svazku dělnické třídy se základní masou drobných a středních rolníků.“ Pravdivost tohoto památného výroku na IX. sjezdu Komunistické strany Československa čtyřicetiletý vývoj potvrdil. Socialistické zemědělství se stalo stabilizačním faktorem našeho národního hospodářství. Úspěchy cílevědomé zemědělské politiky Komunistické strany Československa samozřejmě neznamenají vyčerpání možností rozvoje výroby potravin v Československu. Úkoly a cíle příštího období jsou naopak stále náročnější. Na 11. zasedání ÚV KSČ v roce 1984 byla proto nastávající etapa rozvoje našeho zemědělství přirovnána k období socializace našeho venkova.

Toto přirovnání navozuje potřebu vrátit se kriticky k uplynulému čtyřicetiletí. Nejen politicky, ale zejména ekonomicky zdaleka nebyl vývoj rovnoměrný. Přitom lze na vývoji vybraných ukazatelů ukázat působení řady ekonomických zákonitostí a vazeb, které jsou poučením jak pro dnešek, tak i pro příští období. To by si zasloužilo analýzu podrobnější než dovoluje omezený rozsah článku v tomto vědeckém časopise. Soustředím se proto v dalším pouze na některé ekonomické jevy.

KONFRONTACE RŮSTU VÝROBY A ZMĚN ŘÍDÍCÍCH NÁSTROJŮ

Za syntetizující ukazatel objemového rozvoje zemědělství běžně považujeme hrubou zemědělskou produkci. Přes řadu nedostatků, které má (vícenásobné promítnutí vlastního meziprojektu, vliv dovezeného meziprojektu, rozdílnost vah cen i naturálních hodnot apod.) je vypovídací schopnost o kvantitativním vývoji značná. Vycházíme z toho, že dodnes neztratila problematika růstu zemědělské výroby na aktuálnosti, protože zatím nebylo dosaženo plné soběstačnosti v produkci potravin mírného pásma. Znamená to, že po celé čtyřicetileté období byla otázka dostatečného množství potravin zásadním úkolem zemědělské politiky.

Vycházejme z obvyklých srovnání s předválečnou úrovní na bázi roku 1936. Ve stálých cenách roku 1980 dosáhla hrubá zemědělská produkce v tomto roce 72,6 mld Kčs, z toho rostlinná 38,2 mld Kčs a živočišná 34,3 mld Kčs. Převahu naturální spotřeby malých a středních rolníků dokazuje ve srovnání s dneškem velmi nízká tržnost. Tržní zemědělská produkce dosahovala jen zhruba dvou pětín hrubé produkce, tj. 30,7 mld Kčs.

Pro válečné období, ale i poválečné roky je charakteristický výrazný pokles zemědělské výroby. Příčinou není jen bezprostřední průběh válečných operací na československém území, ale i přesuny půdy ve prospěch německých kolonistů,

konfiskace půdy pro vojenské účely a z toho vyplývající úbytek půdy. Při omezených možnostech dodávek techniky, hnojiv a kvalitních osiv byl tento vývoj výrazně ovlivněn prudkým snížením počtu pracovníků, především ve prospěch průmyslu. V roce 1945 pracovalo v zemědělství 2 970 tis. trvale činných osob, zatímco v roce 1936 to bylo 3 622 tis. osob.

Nutno dodat, že pokles pracovníků pokračoval i v poválečném období, ovšem již doprovázen snahou o substituci živé práce technikou (v letech 1945–1948 bylo zemědělcům dodáno 10 tis. traktorů, 20 tis. žacích strojů apod., po válce byly zvýšeny ceny zemědělských výrobků 3,8krát a sníženy ceny např. hnojiv o 32–40 %). S výjimkou roku 1947 (mimořádné sucho) se však postupně objem zemědělské výroby zvyšoval, zejména živočišné produkce. Rychlejší rozvoj živočišné výroby je možné přičítat jak cenovým opatřením (při uvedeném zvýšení cen byly živočišné výrobky preferovány růstem 4,3krát), ale i dokončení pozemkové reformy, které zvýšilo podíl středních a částečně i malých hospodářství s větší tradicí a vahou chovu hospodářských zvířat. I tak na počátku socializace dosahuje celkový objem hrubé zemědělské produkce jen 84,8 % předválečné skutečnosti (v českých zemích zhruba 80 %, na Slovensku v podstatě na úrovni roku 1936).

Období po roce 1950 je poznamenáno počátečními problémy socializace zemědělství. Až do roku 1953 objem hrubé zemědělské produkce, zejména živočišné, prudce klesá. Teprve v roce 1955 (u hrubé živočišné produkce dokonce až o rok později) je dosaženo úrovně roku 1950. Příčin je celá řada. Rozhodující bylo zaostávání rozvoje výrobních sil a bez ohledu na tento vývoj prosazované kvalitativně nové výrobní vztahy. Tak to nakonec hodnotila i celostátní konference KSČ v prosinci 1952, kde s. Gottwald uvedl „... bez stále se zvyšujícího stupně mechanizace zemědělských prací není možno natrvalo upevnit existující JZD a dále rozšiřovat zemědělské družstevní hnutí...“. Zcela chyběly zkušenosti ze socialistické velkovýroby a převažovalo zmnožené malovýrobní hospodaření. Porušoval se i princip dobrovolnosti, což snižovalo aktivitu družstevníků.

Od roku 1953 se sice zavedl nový systém výkupu vč. dvojích cen a platily Vzorové stanovy JZD, ale ve skutečnosti hrálo direktivní rozhodování stále větší roli a takto stanovené dodávky, především živočišných výrobků, se celkově zvýšily. Vyšší nákupní ceny za přebytky produkce tak vlastně nemohly působit. Přímým dopadem těchto chyb byl rozpad řady JZD a odchod některých členů, ale zejména stagnace až snižování výroby.

Zásadní kritika systému výkupu (povinné dodávky a státní nákup) a dvojích cen však provedlo až březnové a červnové zasedání ÚV KSČ v roce 1959. S platností od 1. 1. 1960 byly uplatněny jednotné ceny a výkupní systém, založený na smluvních vztazích mezi zemědělskými podniky a výkupními orgány. Na úkor mimocenových nástrojů byly zásadně zvýšeny nákupní ceny (proti roku 1958 o 14,7 %, z toho rostlinné výrobky o 12,7 % a živočišné o 15,6 %). Zhruba ve stejném období je v rozhodujících zemědělských oblastech ukončena socializace zemědělství.

Přijátá opatření se projevila bezprostředně. Např. v českých zemích dosáhl meziroční přírůstek hrubé zemědělské produkce v roce 1960 téměř 5 % (4,91 %). S výjimkou roku 1962 a částečně i 1965 (neúroda) byly v následujících letech poměrně vysoké přírůstky zemědělské výroby. Platí to především o živočišné produkci, která již po roce 1960 neklesla pod předválečnou úroveň (rok 1936). Jsem toho názoru, že se na tom podílelo již uvedené zvýšení nákupních cen živočišných výrobků, stimulující (na rozdíl od dřívějších přímých dotací) růst výroby, od roku 1963 rozvoj krmivářského průmyslu vč. nástupu v podstatě pravidelných nákupů krmiv v zahraničí, ale i zvládnutí základů chovu hospodářských zvířat ve společných zařízeních. Intervence státu v nákupech krmiv ovlivnily výrazně stabilitu roz-

voje živočišné výroby. Až do roku 1978 ani v jednom roce nepoklesl objem hrubé živočišné produkce pod skutečnost předchozího roku (na Slovensku dokonce až do roku 1982).

Složitost hledání cest a metod rozvoje socialistické zemědělské velkovýroby dokladuje i fakt, že teprve v roce 1966 byla poprvé překročena předválečná úroveň hrubé zemědělské produkce (hrubá rostlinná produkce až v roce 1968). Výrazně se však změnila její struktura. V poválečném období byla téměř trvale výrazněji stimulována živočišná výroba, která také rostla rychleji než rostlinná produkce. V roce 1936 se živočišná produkce podílela na hrubé zemědělské produkci 47,3 %. Již kolem roku 1960 přesáhl tento podíl 50 % a počínaje rokem 1964 je to až dodnes trvalý jev. V podmínkách garance krmiv státem byl takový vývoj zcela logický (dováželo se i obilí pro lidskou výživu). Teprve téměř o dvacet let později musely být důsledky poměrně tvrdě řešeny (1982 snížením výroby prasat) se značnými ekonomickými důsledky, a jak bude uvedeno dále, ani dnes proporce rostlinné a živočišné výroby nejsou zcela sladěny.

Zásadní změny soustavy řídicích nástrojů byly připraveny v roce 1966. Zásadně byl řešen vliv diferenciální renty uplatněním kategorizace katastrálních území do stanovištních jednotek (u státních statků zařazením podniků do výrobně ekonomických skupin). Ná vazně byly zavedeny diferenciální příplatky a daň z pozemků. Tento kvalitativně nový přístup sblížoval i v rozdílných přírodních podmínkách ekonomické možnosti rozvoje zemědělské výroby.

Následující období je možno charakterizovat z hlediska růstu hrubé zemědělské produkce jako stabilizované. Až do roku 1974 zemědělská výroba rostla s poměrně vysokou dynamikou (od roku 1966, kdy byla překročena předválečná úroveň, do roku 1974 o 26,8 %, tj. o více než 10 mld Kčs). V krizovém období naší společnosti se projevila pevnost a síla socializace zemědělství. Nerozpadlo se ani jedno JZD (několik sloučených se však rozdělilo na původní podniky) a minimum bylo i individuálních odhlásek. Ani v tomto období však nepoklesla zemědělská výroba. Úkol stanovený XIV. sjezdem KSČ – zajistit přírůstek spotřeby potravin vlastní produkcí – byl splněn.

Z této stability výrazně vybočuje rok 1976. Hrubá rostlinná produkce poklesla na nejnižší úroveň v celém desetiletí (nejblíže nižší je rok 1966). Meziroční pokles přesáhl 8 % a proti doposud nejúspěšnějšímu roku 1974 byla hrubá rostlinná produkce nižší dokonce o 10,6 %. Situace byla vyřešena mimořádnými dovozy krmiv, a to i za cenu zvýšení zadluženosti ČSSR. Poznatků však nebylo plně využito k zásadnímu řešení proporcí rostlinné a živočišné výroby (podíl živočišné výroby na hrubé zemědělské produkci dosáhl v tomto roce již 59,5 %).

Byly provedeny úpravy především v daňovém systému (progresivní daň ze zisku podle nákladové rentability s nezdanitelným minimem), ale i ve sjednocení ocenění živé práce mezi JZD a státním sektorem (příspěvek na částečnou úhradu sociálního pojištění v JZD a odpovídající úpravy dalších ekonomických nástrojů vč. nákupních cen a příplateků k nim). Dílčí úpravy byly provedeny v roce 1976 (zvýšení příplateků cca o 0,2 mld Kčs). Rozsáhlejší byly změny uplatněné v souvislosti s komplexní přestavbou cen v průmyslu a stavebnictví, které zvýšily náklady téměř o 1,5 mld Kčs (snížení investic o 0,3 mld Kčs). Zvýšení cenové úhrady dosáhlo téměř 1 mld Kčs.

Hrubá zemědělská produkce sice rostla, ale s podstatně menší dynamikou (nárůst v 5. pětiletce proti předchozímu pětiletí byl 13 %, v 6. pětiletce 7,9 %, v obdobném srovnání hrubá rostlinná produkce 5,6 a 4,6 %). Rychle však narůstaly ekonomické problémy zemědělských podniků. Při dopadech nízké úrody roku 1981 se tyto problémy zmnožily. Vzhledem k omezeným devizovým možnostem nebylo navíc možné pokračovat v dosavadní politice pokrytí potřeby krmiv mimo-

řádnými dovozy. 4. zasedání ÚV KSČ proto přijalo opatření jak v restrikcí výroby prasat a drůbeže, tak i v soustavě ekonomických nástrojů.

Od roku 1982 byly provedeny rozsáhlé úpravy nákupních cen i dalších ekonomických nástrojů. Úhrada do zemědělství byla celkem zvýšena o 2,9 mld Kčs. Při zvýšení cenových nástrojů o 9,4 mld Kčs se zvýšily náklady (vč. investic) o 6,5 mld Kčs. Rozhodující část zvýšení úhrady byla použita pro posílení diferenciálních příplatků především u státních statků (2,7 mld Kčs). Byla zahájena politika napřimování hodnotových vztahů výrazným omezením intervencí cen výrobních prostředků (snížení ze 4,2 mld Kčs v roce 1981 na 1,8 mld Kčs v roce 1982) a zrušením intervencí cen krmných směsí.

Již zmíněné omezení výroby monogastrických zvířat znamenalo meziroční snížení hrubé živočišné produkce v roce 1982 o 2 %. V následujících letech však opět živočišná výroba stabilně rostla až do současného období o více než 2 % ročně. Živočišná produkce se v 7. pětiletce zvýšila proti předchozímu pětiletí jen o 7,2 %, zatímco rostlinná produkce o 13,1 %. I když srovnání dynamiky hrubé produkce rostlinné a živočišné výroby nemůže charakterizovat plně vývoj proporcí těchto odvětví, určité závěry můžeme udělat. Pro toto období (až do roku 1984) se podařilo zhoršování tohoto vztahu zastavit. Výrazně k tomu přispěl především rok 1984, jehož sklizně (51,1 mld Kčs hrubé rostlinné produkce) nebylo od té doby dosaženo.

Na aktivizaci růstu zemědělské výroby mají bezesporu podíl i zmíněné úpravy nástrojů. Již rok 1985 však zaznamenal meziroční pokles hrubé zemědělské produkce o 2,1 %. Byl proveden další krok k minimalizaci intervencí cen výrobních prostředků, které se mezitím zvýšily opět na 3,7 mld Kčs (zavedením intervencí cen mléčných krmiv). Byly ponechány pouze intervence cen vápenatých a organických hnojiv a jednosložkových krmiv v rozsahu cca 0,7 mld Kčs a dovážených strojů ze socialistických zemí v rozsahu 0,3 mld Kčs Kčs. Rozhodující část těchto zdrojů byla přesunuta do mimocenových nástrojů.

Je poměrně složité hodnotit bez odpovídajícího časového odstupu tříleté působení těchto změn. Pokračoval poměrně plynulý růst živočišné produkce, rostlinná výroba však nedosáhla ani v jednom roce objemů dosažených v letech 1983, 1984 a 1985. Zásadním problémem se tak stalo rozvírání proporcí rostlinné a živočišné výroby. V závěru předchozí pětiletky sice mohly být prakticky zastaveny dovozy krmného obilí z nesocialistických zemí, ale ukázalo se, že soběstačnost v jadrných krmivech je poměrně vratká. Trvalé zajištění růstu živočišné výroby snižováním zásob a půjčkami krmiv gradovalo tento problém až do zásadních řešení v letošním roce. Plně se potvrdila nutnost přednostního rozvoje rostlinné výroby jako garance ekonomické a výrobní stability zemědělství. I to vedlo k přestavbě hospodářského mechanismu v ZPoK od 1. ledna 1989.

NĚKTERÉ OTÁZKY NÁKLADŮ ZEMĚDĚLSKÝCH PODNIKŮ

Pokusme se o stručnou analýzu kvalitativních stránek rozvoje zemědělských podniků zhruba v posledním dvacetiletí (5., 6., 7. a 8. pětiletka). Zejména otázka nákladovosti je v posledním období vysoce aktuální. Stále častěji se ozývají na různých úrovních poznámky o „drahé výrobě“, „vysokých nákladech“, ale i „neefektivnosti“ zemědělství. Důvody těchto kritik jsou velice různorodé a není účelem této stati je analyzovat. Čtyřicetiletí socialistického rozvoje československého zemědělství si zaslouží i poznámku k tomuto problému. Analýzu částečně usnadňuje i fakt, že v 5. pětiletce byly ekonomické nástroje zemědělství i ceny vstupů stabilní.

Od roku 1976, tj. za 18 roků, bylo uplatněno osm rozsáhlejších změn ekonomických nástrojů zemědělství (nad 100 mil. Kčs) a další dílčí úpravy (1978 a 1979). Znamená to, že průměrně byla provedena úprava zhruba každý druhý rok. Celkový rozsah těchto změn zvýšil náklady o 42,8 mld Kčs (z toho o 24,8 mld Kčs změny od 1. 1. 1989) při zvýšení úhrady o 46,1 mld Kčs (z toho 23,8 mld Kčs k 1. 1. 1989). Úpravy provedené v letošním roce se na celkové změně nákladů podílejí 58 % a na změně úhrady 51,5 %. Celkové saldo změn představuje posílení úhrady o 3,3 mld Kčs (při zhruba 150 mld Kčs výkonů v posledním období, tedy zhruba 2 %).

Nebereme-li v úvahu úpravy roku 1989, pak jen oficiální změny materiálových nákladů se na jejich celkovém objemu podílejí 15,4 % (v průměru více než 1 % nárůstu materiálových nákladů ročně jen z titulu úprav nástrojů). Srovnáme-li celkové zvýšení materiálových nákladů od roku 1976 do roku 1986 včetně (16,1 mld Kčs) s výchozím rokem, pak jde o plnou třetinu (33,4 %) nákladů roku 1976. Přitom v tomto roce dosáhly intervence cen výrobních prostředků 4,2 mld Kčs, tj. 8,7 % z materiálových nákladů, zatímco v osmé pětiletce poklesly cca na 0,7 mld Kčs, tj. jen 0,7–0,8 % z těchto nákladů.

Postupné napřimování hodnotových vztahů se tedy výrazně promítlo do objemu nákladů zemědělských podniků. Na jedné straně znamenalo snížení určité části dotací ze státního rozpočtu (intervencí cen výrobních prostředků, snížení mimocecnových nástrojů apod.), zvýšení příjmů státního rozpočtu (hlavně zvýšením daní), ale i příjmů dodavatelů výrobních prostředků (při zvýšení jejich cen). Na druhé straně se však tyto změny z větší části promítaly zejména do snížení celkového výnosu daně z obrátu. Takový vývoj je sice možné označit jako zvýšení protisměrných toků prostředků (ze a do státního rozpočtu), za větší nebezpečí je však nutné pokládat odtržení těchto nástrojů od jejich hodnotového základu. Nutno navíc poznamenat, že ani úpravy k 1. 1. 1989 neznamení konečné řešení hodnotových vztahů.

Jednotlivé nákladové položky se vyvíjely velmi diferencovaně. Zjednodušeně je možné říci, že při srovnání prvních let 8. pětiletky s průměrem 5. pětiletky nejméně vzrostly náklady na nakupovaný zemědělský meziprodukt (osiva, sadba a krmiva cca dvakrát) a nejvíce náklady na paliva, pohonné hmoty, energii, dodavatelské opravy a přepravné (3–3,7krát), ale zejména na ostatní materiál (4,6krát), při celkovém zvýšení materiálových nákladů 2,5krát (z 38,1 mld Kčs na 96,7 mld Kčs v roce 1986). Mj. značné zvýšení nákladů na ostatní materiál ukazuje na značný nárůst nezemědělských činností. I když zde není údajová základna úplná, zvýšily se výnosy z přidružené a jiné výroby v JZD od roku 1971 do roku 1987 10,3krát (z 2,1 mld Kčs na 21,8 mld Kčs). Ještě rychleji se zvyšoval zisk z těchto činností (2 mld Kčs v roce 1980 a 5,4 mld Kčs v roce 1987, tj. o více než 30 % ročně). Hlavním motivem je zhruba desetinásobně vyšší nákladová rentabilita přidružené výroby proti zemědělské (v roce 1987 32,9 % proti 3,35 %).

Zvýšení nákladů jednotlivých zemědělských výrobků bylo diferencované. Nejvíce rostly jednotkové náklady výrobků náročných na energii a s nedořešenou technologií. V roce 1986 ve srovnání s průměrem 5. pětiletky se zvýšily náklady na tunu cukrovky 2,1krát, brambor 2krát a skotu 1,7krát, zatímco na jedno vejce jen 1,1krát a na tunu prasat 1,3krát. Nutno však dodat, že značný vliv na tyto hodnoty měl i vývoj hektarových výnosů a užitkovosti (u cukrovky stagnace, u skotu snížení a u vajec a prasat zvýšení o pětinu). Úroveň řešení technologických otázek tedy výrazně ovlivňuje vývoj nákladovosti jednotlivých výrobků a plně potvrzuje fakt, že účinnost hodnotových nástrojů roste s úrovní technologie a zejména s jejími inovacemi.

Provedli jsme také modelové srovnání vývoje hlavních ekonomických ukazatelů od roku 1976 do roku 1987 na cenovou úroveň roku 1976. Zatímco v běžných cenách se výkony i materiálové náklady bez odpisů zvýšily zhruba stejným tempem (88 a 90,1 %), ve srovnatelných cenách dosahuje nárůst výkonů 44,6 % a materiálových nákladů bez odpisů jen 25,2 %. Vyjádřeno ziskem je zvýšení zisku poměrně značné. Zisk ve srovnatelných cenách je 6,5 mld Kčs a skutečný téměř 12 mld Kčs (i po korekci o zvýšení úhrady v letech 1976–1986, tj. o 4,1 mld Kčs, jde o zvýšení zisku o 21,5 %; takto korigovaný zisk se zvýšil více než 2,2 krát proti roku 1976, tzn. meziroční přírůstek větší než 10 %).

Značné rezervy růstu efektivnosti samozřejmě existují uvnitř zemědělství. Některé z nich jsou spojeny s určitým opomíjením ekonomických stránek reprodukčního procesu, resp. s jednostranným zdůrazňováním některých prvků. Např. výrazně byl preferován růst objemu produkce (zvýšení soběstačnosti) nebo zvyšování produktivity živé práce (snížení pracovníků) a nedostatečně zdůrazňována komplexní produktivita společenské práce. Značný prostor je ve zvýšení úrovně organizace a řízení, zejména v odstranění nivelizace a nedůslednosti. Rozdíly ve výsledcích podniků hospodařících ve srovnatelných podmínkách to prokazují.

ZÁVĚR

Z posouzení vývoje zemědělské výroby v dlouhodobé časové řadě vyplývá, že daná úroveň řídicích nástrojů výrazně ovlivňuje dynamiku produkce. Změna nástrojů se ve většině případů projevila v relativně krátkém období zvýšením hrubé zemědělské produkce. S časovým odstupem však začíná tento vliv slábnout. V posledním období se frekvence změn výrazně zvyšuje. Projevuje se určitý rozpor mezi požadavky na stabilitu nástrojů a objektivní potřebou vyšší pružnosti v reakci na vývoj a v provádění opatření stimulujících strukturální změny. Tuto vyšší pružnost je nutno realizovat cílevědomě.

Dlouhodobá preference živočišné výroby negativně ovlivňuje zhoršování proporcí s rostlinnou produkcí. Úpravy nástrojů k 1. 1. 1989 sice naznačují příští cestu (zvýšení nákupních cen vč. příplatků živočišných výrobků o 22,7 % a rostlinných produktů o 25,6 %), ale při aktualizaci nástrojů je nutno tuto tendenci dále posilovat. Další zhoršování relací rostlinné a živočišné výroby může vážně ohrozit stabilitu rozvoje zemědělství jako celku.

V delší časové řadě se nákladovost zemědělských podniků nevyvíjí příznivě (materiální nákladovost stagnuje, celková nákladovost klesá jen pomalu). Značná část růstu efektivnosti v zemědělských podnicích však byla pohlcena růstem cen výrobních prostředků (mj. rušením intervencí k cenám). Tendenci napřimování hodnotových vztahů je však nutno podporovat i v příštím období. Prokazuje se, že působnost ekonomických nástrojů výrazně oslabuje nedořešenost technologických otázek (vč. kvality a dostatečného množství výrobních prostředků). Vysoká závislost zemědělství na navazujících odvětvích ukazuje, že v blízké budoucnosti je nutno propojovat mechanismy řízení nejen se zpracovateli, ale také s dodavateli výrobních prostředků.

Literatura

CHALUPA, S.: Proporce rostlinné a živočišné výroby v národohospodářském plánování. [Kandidátská disertace.] Brno, VŠZ 1983.

KOTOUC, A.: Analýza vývoje nákladů a úhrady v zemědělství. [Interní materiál.] Praha, FMZVŽ 1989.

KOLEKTIV: Analýza důchodové situace zemědělských podniků. [Interní materiál.] Praha, FMZVŽ 1988.

Došlo 26. 1. 1989

Poučení z historie pro dnešek i budoucnost

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 341–348. — lit. 3, res. čes., rus., angl., něm.

zemědělství, socializace, hrubá produkce zemědělská, ekonomické nástroje, úpravy, nákladovost, analýza ekonomická

Čtyřicáté výročí zahájení socializace československého zemědělství je příležitostí k analýze některých ekonomických veličin v delším časovém úseku. Stať se soustřeďuje na vztah vývoje hrubé produkce zemědělské a výraznějších úprav ekonomických nástrojů. Je prokazatelné oživení růstu objemu zemědělské výroby v krátkém časovém odstupu od změn nástrojů i relativní omezenost jejich působení. S ohledem na srovnatelnost údajů je v kratším časovém úseku rozebrána nákladovost v zemědělství. Dlouhodobá tendence směřující k plnějšímu uplatnění hodnotových vztahů má pozitivní vliv na růst efektivnosti.

ХАЛУПА С., Федеральное министерство сельского хозяйства и продовольствия, Прага

Значение исторического опыта для нынешнего и будущего этапов развития

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 341–348. — лит. 3, рез. чешск., русск., англ., нем.

сельское хозяйство, социализация, валовая сельскохозяйственная продукция, экономические инструменты, корректировки, уровень затрат, экономический анализ

Сороковая годовщина перехода чехословацкого сельского хозяйства на путь социализации является удобным случаем для оценки долгосрочного развития отдельных экономических величин. В статье основное внимание уделяется связи между развитием валовой сельскохозяйственной продукции и значительными корректировками экономических инструментов. Доказаны оживление роста объема сельскохозяйственного производства непосредственно после внесения изменений в экономические инструменты и относительная ограниченность их действия. Для сопоставимости данных уровень затрат в сельском хозяйстве анализируется за сравнительно короткий период. Долгосрочные тенденции, направленные на более полную характеристику стоимостных отношений, оказывают положительное влияние на рост эффективности.

CHALUPA S., Federal Ministry of Agriculture and Food, Praha

An Advice from the Past for the Present and Future

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 341–348. — refs 3, summaries in cs, ru, en, de

agriculture, socialization, gross agricultural production, economic tools, modifications, cost rate, economic analysis

The fortieth anniversary of the start of socialization of the Czechoslovak agriculture is an opportunity to analyse some economic factors from the aspect of a longer period of time. The attention is paid to the relation between the gross agricultural production and some significant modifications of economic tools. An increased volume of agricultural production in a short period of time can be determined, as well as the modifications of economic tools and their relatively restricted effectiveness. The short-term cost rate in agriculture is analysed with respect to data comparability. The long-term trend toward an increased application of value relations has a positive effect on the growth of effectiveness.

Lehren aus der Geschichte für heute und die Zukunft

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 341–348. — Lit. 3, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaft, Sozialisierung, landw. Bruttoproduktion, Umgestaltung der ökon. Instrumente, Kosten

Der 40. Jahrestag des Beginns der Sozialisierung der tschechoslowakischen Landwirtschaft ist eine Gelegenheit zur Analyse einiger ökonomischer Elemente in einem größeren Zeitabschnitt. Der Beitrag konzentriert sich auf die Beziehung der Entwicklung der Bruttoproduktion in der Landwirtschaft sowie die bedeutsamsten Umgestaltungen der ökonomischen Instrumente. Überzeugend ist die Belebung des Wachstums des Umfangs der landwirtschaftlichen Produktion in kurzer Zeit nach der Umgestaltung der Instrumente und auch die relative Begrenztheit ihrer Wirkungsweise. Unter Berücksichtigung der Vergleichbarkeit der Angaben wird für einen kürzeren Zeitraum die Kostenfrage in der Landwirtschaft untersucht. Die langfristige Tendenz zur vollständigeren Anwendung der Wertbeziehungen hat positiven Einfluß auf die Effektivitätssteigerung.

Adresa autora:

Ing. Svatopluk Chalupa, CSc., federální ministerstvo zemědělství a výživy, Těšnov 17,
117 05 Praha 1

Mezi základní cíle politiky KSČ v současných složitějších vnějších i vnitřních podmínkách patří udržet a zkvalitňovat dosaženou vysokou životní úroveň obyvatelstva, upevňovat jeho sociální jistoty v souladu s výsledky rozvoje národního hospodářství.

Výživa obyvatelstva má významné a nezastupitelné postavení v systému životní úrovně, v motivaci k rozvoji výrobních sil národního hospodářství, při zabezpečování politické a ekonomické stability socialistické společnosti a při vytváření pozitivního veřejného mínění.

V roce 1989 si českoslovenští družstevní rolníci připomenou 40. výročí vzniku JZD. Budou bilancovat dosažené výsledky ve výrobě, ekonomice, v sociálním rozvoji i v dalších oblastech. O přednosti socialistické zemědělské velkovýroby svědčí skutečnost, že proti roku 1948 se zvýšila hrubá zemědělská produkce při značném snížení půdního fondu a počtu pracovních sil více než dvojnásobně a tržní zemědělská produkce trojnásobně. Dnes se ČSSR obsahem spotřebního koše potravin řadí na jedno z předních míst ve světě. Změnil se charakter tradiční zemědělské výroby.

V nedávné minulosti činil podíl vlastní práce rolníků na hodnotě výroby potravin 75 % a 25 % se na ní podílely vstupy ostatních odvětví národního hospodářství. V současnosti je tento poměr obrácený. Z toho vyplývá, že progresivní rozvoj zemědělské výroby je stále více závislý na dodávkách tzv. inputových odvětví.

Současných úspěchů socialistické zemědělské velkovýroby bylo možno dosáhnout jen uplatňováním vědeckotechnického pokroku, směřujícího k intenzifikaci tohoto odvětví.

Velký podíl na stabilizaci zemědělské výroby měly a stále mají odvětví strojírenství, chemického průmyslu, energetiky, stavebnictví, elektrotechnického a farmaceutického průmyslu a další.

Združstevněním zemědělství, vítězstvím socialistických výrobních vztahů bylo umožněno vybudovat vyspělou zemědělskou velkovýrobu, od základu změnit postavení rolníků v naší socialistické společnosti. Vybudovat novou vesnici (a to nejen vzhledem, ale i způsobem života, myšlením a jednáním lidí), z níž nenávratně zmizela bída, sociální nejistota a obavy ze stáří.

Největší a nehlubší proměnou prošli naši družstevní rolníci, naučili se nově hospodařit ve velkých ekonomických celcích, zvládli novou techniku i poznatky progresivní zemědělské vědy. Průměrný věk pracovníků v odvětví zemědělství a výživy se snížil pod hranici 42 let.

Socialistická společnost vychovala pro potřeby zemědělství početné kádry

specialistů s vysokou kvalifikací. V současné době připadá na tisíc pracovníků v zemědělství 36 vysokoškoláků a 161 pracovníků se středním vzděláním. Pracovníků vyučených v dělnických povoláních je 55 %. Snižuje se podíl manuálních pracovníků v rostlinné výrobě a přibývá mechanizátorů, traktoristů, kombajnérů atd. Zvláště rychle stoupá počet vysoce kvalifikovaných inženýrsko-technických kádrů. O vzdělání pracovníků JZD se stará Svaz družstevních rolníků prostřednictvím Družstevních škol práce, jichž se ročně účastní více než 300 tisíc družstevníků. Ke vzdělání přispívá televizní Škola pokrokových zkušeností, organizování pravidelných výstav v Českých Budějovicích, Nitře, Benešově a dalších místech republiky. K výměně zkušeností přispívá pořádání odborných konferencí a besed i publikační činnost.

Život pracujících v zemědělství se za jednu jedinou generaci změnil k nepoznání. Socialistická přeměna naší společnosti umožnila nejen odstranit protiklad města a vesnice, ale přispěla také ke sblížování životních a pracovních podmínek města a vesnice.

Kolektivizace zemědělské výroby vnesla do života pracovníků v zemědělství nové prvky kvality, které v naší historii nemají obdoby. Velkého pokroku bylo dosaženo v komplexní péči o členy JZD, v závodním stravování, ve zdravotní péči, v řešení bytových otázek, využívání volného času, rekreaci pracovníků, v péči o ženy, mládež a důchodce a v mnohých dalších oblastech.

Socialistické zemědělské podniky věnují stále více pozornosti zlepšování životního a pracovního prostředí. Při výstavbě nových objektů je pamatováno i na moderní sociální zařízení pro zvýšení bezpečnosti a hygieny práce, velká pozornost se věnuje výsadbě zeleně v okolí výrobních objektů apod. To vše zlepšuje podmínky zemědělců a významně přispívá k modernizaci dnešní československé vesnice.

Změna společenského a sociálního postavení družstevních rolníků byla a je organickou součástí základních sociálních procesů vedoucích k sblížování jejich sociálního a ekonomického postavení s ostatními pracujícími, k sblížování obou forem socialistického vlastnictví, k přeměně zemědělské práce v práci průmyslového charakteru, odstranění protikladů a k postupnému překonávání rozdílu mezi městem a vesnicí, mezi průmyslem a zemědělstvím.

Růst zemědělské výroby se stal pevnou základnou zvyšování životní úrovně družstevních rolníků. Změny společenských výrobních vztahů na vesnici vedly k dynamickému růstu peněžních příjmů. O tom svědčí skutečnost, že současné průměrné odměny členů JZD za práci jsou vyšší než mzdy pracovníků v jiných odvětvích národního hospodářství. Vyrovnaly se i sociální příjmy, které zahrnují nemocenské dávky, společenskou podporu rodinám s dětmi a důchodové zabezpečení. Od roku 1976 se sociální dávky členům JZD (včetně starobních, vdovských a invalidních důchodů) vyplácejí podle stejných zásad jako pracujícím v ostatních odvětvích národního hospodářství. Vyrovnaly se i celkové životní a pracovní podmínky a zlepšilo se životní prostředí, ve kterém žijí a pracují členové jednotných zemědělských družstev.

Jedním z nejvýznačnějších rysů této skutečnosti je bytová výstavba. Bytový fond na vesnici byl za 40 let více než z 90 % nově vybudován nebo zrekonstruován. Úroveň bytů na vesnici je porovnatelná s úrovní městských bytů. Na veřejné vodovody bylo napojeno téměř 70 % bytů na vesnici a na veřejné kanalizace cca 55 %.

Jednotná zemědělská družstva vybudovala vlastní předškolská, stravovací, zdravotní, rehabilitační, kulturně vzdělávací a rekreační zařízení a spolu s národními výbory a organizacemi sdruženými v Národní frontě se podílejí na dalších ak-

cích. Např. do roku 1987 vybudovala jednotná zemědělská družstva 617 vlastních mateřských škol a 57 dětských jeslí, 220 společenských a kulturních zařízení a 147 kluboven a na výstavbě dalších těchto zařízení se podílely svými finančními a materiálními prostředky.

Neustále roste vliv JZD na budování nové moderní vesnice. Členové JZD využívají výhod závodního stravování. V současnosti je zavedeno závodní stravování v 1 551 JZD a celoročně ho využívá více než 430 tis. členů JZD. Družstva poskytují stravování také družstevníkům-důchodcům, a to za stejných (nebo výhodnějších) podmínek jako členům trvale činným.

Významných úspěchů bylo dosaženo také v oblasti péče o zdraví členů JZD. Ročně absolvuje preventivní lékařské prohlídky více než 93 tis. členů JZD.

V roce 1987 absolvovalo lázeňskou léčbu celkem 25 486 družstevních rolníků, což je porovnatelné s ostatními pracujícími národního hospodářství. Neustále roste počet členů JZD, kterým je prostřednictvím Svazu družstevních rolníků poskytována rekreace. V roce 1987 se domácí i zahraniční rekreace zúčastnilo 133 tis. členů JZD a jejich rodinných příslušníků. Pro další rozšíření a zkvalitnění péče o družstevníky se budují další rekreační zařízení, jako např. hotel v Praze o kapacitě cca 700 lůžek včetně kulturních a rehabilitačních zařízení. Připravuje se také výstavba hotelu v Bratislavě. Kromě centrálního budování rekreačních zařízení SDR budují družstva pro své členy vlastní rekreační zařízení.

Způsob života členů JZD se postupně změnil zaváděním nových forem organizace pracovní doby i využíváním volného času. V družstvech se zavádí systém dvou dnů volna v týdnu. Nárok na dovolenou je rovněž stejný jako v jiných odvětvích národního hospodářství.

Nebývale vzrostla pracovní, společenská a politická aktivita členů JZD. V roce 1986 bylo ve volbách do všech zastupitelských orgánů zvoleno celkem 33 052 členů JZD. Prohlubuje se jejich aktivita a úzká spolupráce členů SDR s organizacemi Národní fronty. Podíl JZD na plnění volebního programu Národní fronty představuje ročně více než 350 mil. Kčs.

Další sociální rozvoj venkova bude v budoucnosti úzce spojen s rozvojem ekonomiky JZD, zejména s intenzifikací a efektivností výroby. Čím větší bude ekonomický rozvoj, tím větší část vytvořených zdrojů bude možno věnovat na sociální účely.

V tom připadá významná úloha Svazu družstevních rolníků, který považuje za svůj významný úkol rozvíjet iniciativu a tvůrčí aktivitu družstevních rolníků k mobilizaci zdrojů i rezerv a k plnému využití výrobních prostředků. Pracovní iniciativa a socialistické soutěžení družstevních rolníků byly v uplynulém období orientovány především na plnění výrobních úkolů. Socialistické závazky byly zaměřeny především na zvýšení péče o půdní fond a jeho úrodnost, na zlepšování kvalitativních ukazatelů u hlavních plodin a na snižování ztrát v celém procesu zemědělské výroby. Do socialistického soutěžení je zapojeno téměř 80 % družstevních rolníků. Významné místo v rozvoji pracovní iniciativy patří nesporně kolektivům brigád socialistické práce, které představují nejrozšířenější a nejvíce využívanou formu socialistického soutěžení. V současné době pracuje v JZD 17 375 kolektivů BSP, které mají 250 tis. členů.

Nemenší význam v rozvoji vyšších forem pracovní a tvůrčí iniciativy a při uplatňování vědeckotechnických poznatků v praxi mají komplexní racionalizační brigády, kterých v současné době v JZD pracuje 1 365. Činnost Svazu družstevních rolníků při uplatňování vědeckotechnického rozvoje je kromě rozvíjení hnutí

KRB zaměřena i na rozvoj vynálezeckého a zlepšovateľského hnutí. V roce 1988 bylo do tohoto hnutí zapojeno téměř 12 tis. družstevních rolníků.

V nastávajícím období bude Svaz družstevních rolníků zdokonalovat obsah a formy pracovní iniciativy, socialistického soutěžení, bude aktivizovat pracovní kolektivy k tvorbě a zabezpečování úkolů plánu, rozvíjet účast družstevních rolníků na řízení a správě jednotných zemědělských družstev. Dále bude zkvalitňovat hnutí BSP ve smyslu nových zásad pro jejich činnost, schválených vládou ČSSR.

Družstevní rolníci jsou si vědomi, že je v jejich vlastním zájmu důsledně realizovat závěry XVII. sjezdu KSČ, a zejména posledních zasedání ÚV KSČ.

Došlo 11. 1. 1989

JONÁŠ P., ústřední výbor Svazu družstevních rolníků, Praha

Podíl zemědělského družstevnictví na řešení sociálního rozvoje venkova

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 349–354. — res. čes., rus., angl., něm.

družstevnictví zemědělské, JZD, venkov, rozvoj sociální, teoretické pojednání

Združstevnění zemědělské malovýroby umožnilo vybudovat v Československu vyspělou zemědělskou velkovýrobu. Proti roku 1948 se zvýšila hrubá zemědělská produkce dvojnásobně a tržní zemědělská produkce více než trojnásobně. Družstevníci se naučili nově hospodařit, využívat rozvoje vědy a techniky. Vyrovnaly se rozdíly mezi městem a venkovem, ale i odměny za práci a sociální příjmy, vzrostla vzdělanost. Bytový fond na vesnici byl z 90 % nově vybudován nebo rekonstruován. Do roku 1987 vybuodovala JZD 617 mateřských škol a 57 jeslí, 220 společenských a kulturních zařízení a 147 kluboven a na výstavbě dalších zařízení se podílela. Více než 430 tisíc družstevníků využívá závodního stravování, ročně téměř 100 tisíc členů JZD absolvuje preventivní lékařské prohlídky, 25 tisíc lázeňskou léčbu a rehabilitaci, 130 tisíc členů JZD a jejich rodinných příslušníků domácí nebo zahraniční rekreaci. Nebývale vzrostla pracovní, společenská a politická aktivita družstevníků. Další sociální rozvoj venkova je závislý na ekonomickém rozvoji JZD. Čím bude ekonomický rozvoj JZD větší, tím budou vyšší zdroje na sociální politiku. Zdroje společnosti i zdroje JZD tvoří sociální jistoty družstevníků.

ЙОНАШ П., Центральный комитет Союза кооперативных крестьян, Прага

Вклад сельскохозяйственной кооперации в решение социального развития деревни

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 349–354. — рез. чешск., русск., англ., нем.

сельскохозяйственная кооперация, единые сельскохозяйственные кооперативы, деревня, социальное развитие, теоретический обзор

Кооперация сельскохозяйственного мелкого производства позволила создать в Чехословакии развитое крупное сельскохозяйственное производство. По сравнению с 1948 годом валовая сельскохозяйственная продукция возросла в два раза, а товарная сельскохозяйственная продукция более чем в три раза. Кооператоры научились хозяйствовать по-новому, эффективно использовать достижения науки и техники. Уже практически ликвидированы различия между городом и деревней, между оплатой труда и социальным обеспечением городского и сельского населения, возрос общий уровень образования. 90% жилищного фонда в сельских населенных пунктах приходится на новые или вновь реконструированные дома. До 1987 года единые сельскохозяйственные кооперативы построили 617 детских садов и 57 детских ясел, 220 объектов общественно-культурного назначения и 147 клубов, принимали участие и в строительстве других объектов. Свыше 430 тыс. членов кооперативов пользуются услугами общественного питания, почти 100 тыс. членов ежегодно проходят медосмотр, 25 тыс. членов восстанавливают свое здоровье в курортах и санаториях, 130 тыс. членов единых сельскохозяйственных кооперативов и их семей проводят свой отдых в отечественных или зарубежных домах отдыха. Значительно возросла трудовая, общественная и политическая активность кооператоров. Дальнейшее развитие села во многом зависит от экономического развития сельскохозяйственных кооперативов. Рост их экономического потенциала будет способствовать увеличению ресурсов для реализации социальной политики. За счет ресурсов общества и единых сельскохозяйственных кооперативов гарантируется социальное обеспечение членов кооперативов.

JONÁŠ P., Central Committee of the Union of Co-operative Farmers, Praha

The Share of Agricultural Co-operatives in the Solution of the Social Development in Rural Areas

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 349–354. — summaries in cs, ru, en, de

agricultural co-operatives, co-operative farms, rural area, social development, theoretical treatise

Transformation of the agricultural small-scale production on the co-operative basis in Czechoslovakia made it possible to build up advanced agricultural mass production. In comparison with 1948 the gross agricultural production increased twice and the market agricultural production more than three times. Co-operative farmers learned new ways of farming and application of technological progress. Differences between the town and the country as well as labour remunerations and social incomes were equalled, education of the people has grown. 90 % of flats in villages were newly built or reconstructed. By the year 1987 agricultural co-operatives have built 617 kindergartens and 57 nursery schools, 220 buildings and rooms for social and cultural purposes, and 147 club rooms; they participated in many other projects. More 430 thousand co-operative farmers take meals in farm canteens, more than 100 thousand farmers attend preventive medical checks, 25 thousand farmers undergo rehabilitation cure and treatment in spas, 130 thousand members of co-operative farms and their family members have their holidays in recreation facilities in Czechoslovakia or abroad. Working, social and political activities of co-operative farmers have grown considerably. Further social development of rural areas depends on the economic development of co-operatives. The greater the economic development of co-operative farms, the greater the sources for social policy. Sources of the society together with the sources of co-operatives create social securities of farmers.

JONÁŠ P., Zentrallausschuß des Verbandes der Genossenschaftsbauern, Praha

Anteil des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens an der Lösung der sozialen Entwicklung des Dorfes

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 349–354. — Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landw. Genossenschaftswesen, LPG, Land, sozial. Entwicklung, theoret. Aspekte

Die Verogenossenschaftlichung der landwirtschaftlichen Einzelproduktion ermöglichte es, in der Tschechoslowakei eine entwickelte landwirtschaftliche Großproduktion aufzubauen. Gegenüber dem Jahr 1948 hat sich dadurch die landwirtschaftliche Bruttoproduktion verdoppelt und deren Marktproduktion mehr als verdreifacht. Die Genossenschaftsbauern lernten auf neue Art zu wirtschaften, die Errungenschaften von Wissenschaft und Technik besser zu nutzen. Die Unterschiede zwischen Stadt und Land sind geringer geworden; auch die Vergütung der Arbeitsleistung und die Einkünfte sind ausgeglichener geworden. Gewachsen ist der Bildungsgrad; der Wohnungsfonds auf dem Lande wurde zu 90 % neu errichtet resp. modernisiert. Bis 1987 errichteten die LPG 617 Kindergärten und 57 Kinderkrippen, 220 gesellschaftliche und kulturelle Einrichtungen sowie 147 Klubs. Am Bau weiterer Einrichtungen haben sie sich stark beteiligt. Von rund 430 000 Genossenschaftsbauern wird die Betriebsspeisung in Anspruch genommen, rund 100 000 LPG-Mitglieder absolvieren Präventiv-Untersuchungen beim Arzt, 25 000 genießen eine Bäderkur und Rehabilitation, 130 000 LPG-Mitglieder und deren Familienangehörige fahren in In- oder im Ausland in Urlaub. Ungemein gewachsen ist die arbeitsmäßige, gesellschaftliche und politische Aktivität der Genossenschafter. Die weitere soziale Entwicklung des Landes hängt ab von der ökonomischen Entwicklung der LPG. Je stärker letztere sein werden, umso größer werden die Quellen für die Sozialpolitik. Diese und auch die der Gesellschaft bilden die soziale Sicherheit der Genossenschafter.

Adresa autora:

Ing. Pavel Jonáš, ústřední výbor Svazu družstevních rolníků, Hybernská 38, 117 02 Praha 1

Kritické diskusie o dejinách socializmu v ZSSR i niektoré podnety z riešenia súčasných problémov sovietskeho poľnohospodárstva, prednesené v referáte a záverečnom slove Michaila Gorbačova na porade o poľnohospodárstve 12. októbra 1981 (Pravda, Bratislava 14. a 15. 10. 1988), nastoľujú aj otázku medzinárodného významu Leninovho družstevného plánu a v rámci toho aj nášho československého prínosu pri jeho realizácii. Na rozdiel od ZSSR priemyselne vyspelé Československo sa vyznačovalo viacerými odlišnosťami, ktoré determinovali náš prístup ku kolektivizácii, ale aj skúsenosti, ktoré majú bezosporu veľký význam pre budúcnosť medzinárodného komunistického hnutia. Okrúhle štyridsiate výročie uzákonenia jednotných roľníckych družstiev (zákon čís. 69 z 23. 2. 1949) a vyhlásenia generálnej línie výstavby socializmu v československom poľnohospodárstve na IX. zjazde KSČ dáva k takémuto hodnoteniu príležitosť.

Ak analyzujeme späť v odstupe uplynulých 40 rokov socialistické premeny v československom poľnohospodárstve, máme tú výhodu, že poznáme ďalší vývoj skolektivizovaného poľnohospodárstva i jeho súčasný stav, ktorý dokazuje prednosti socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby. Tento bezosporu pozitívny výsledok združstevňovania poľnohospodárskej výroby v Československu nám dovoľuje pozrieť sa na jeho vtedajší priebeh s nadhľadom a v širších súvislostiach. Môžeme ho preto vidieť akým naozaj bol, lepšie zhodnotiť jeho klady i zápory. Nemusíme sa obávať ukázať kriticky jeho protirečivosti, a to nielen preto, že výsledné pozitívum je dnes celkom zrejmé, ale zlepšili sa podstatne aj možnosti archívneho výskumu. Je pravda, že ešte veľké množstvo písomných prameňov k 50. a 60. rokom leží v spisovniach alebo skladoch archívov a sú pre bádateľské účely nepoužiteľné. Avšak základný materiálový fond pre výskum tohto obdobia tu už jestvuje a na ňom stavajú aj doterajšie výsledky československej historiografie.

Bolo by predčasné už dnes vyslovovať prenáhlené sudy. Je nesporné, že doterajší výskum nemohol postihnúť všetky stránky a všetky súvislosti a prirodzene i v tomto článku sa sústredíme len na tie najzákladnejšie.

NEVYHNUTNOSŤ KOLEKTIVIZÁCIE POĽNOHOSPODÁRSTVA V ČESKOSLOVENSKÝCH PODMIENKACH

Kolektivizácia poľnohospodárstva sledovala niekoľko vzájomne spojených cieľov: ekonomických, politických, ale aj sociálnych, kultúrno-politických a iných, bola podstatnou súčasťou celkového budovania socializmu. Jej zmyslom bolo zvýšenie výroby, ktoré by umožnilo zásobovať socialistický priemysel surovinami

a pracujúcich miest potravinami pri úmernom raste životnej úrovne roľníkeho obyvateľstva. KSČ vychádzala pritom z poznania predností veľkovýroby pred malovýrobou, ktorá takéto zvýšenie výroby nemohla objektívne zabezpečiť. V štáte, v ktorom je pri moci robotnícka trieda, sa nemôže premena malovýroby na veľkovýrobu uskutočniť kapitalistickým spôsobom, to znamená zbadačením a vyhnaním miliónov pracujúcich roľníkov z pôdy, zriadením vykorisťovateľských veľkostatkov.

V podmienkach Československa po Februári 1948 sa ukázali reálne iba dva spôsoby rozvoja poľnohospodárskej veľkovýroby: zriadenie štátnych poľnohospodárskych podnikov – štátnych majetkov, a predovšetkým vytvorenie veľkých družstevných hospodárstiev, združujúcich pracujúcich roľníkov. Pre väčšinu roľníctva bola prijateľnejšia a výhodnejšia družstevná forma poľnohospodárskej veľkovýroby. Jej základné princípy stanovil už zákon o JRD z 23. februára 1949.

Kolektivizácia poľnohospodárstva mala ďalej zabezpečiť zvýšenie životnej úrovne roľníkov, zbaviť ich úmornej driny a závislosti na kapitalistických vrstvách dediny. To všetko s cieľom upevniť robotnícko-roľnícky zväzok, ktorý Lenin nazval „najvyšším princípom diktatúry proletariátu“ a ktorý v období budovania socializmu nemožno obmedziť len na zväzok politický, ale musí byť podložený i zväzkom ekonomickým, v danej etape (po víťazstve socialistickej revolúcie a úplnom znárodnení priemyslu) realizovaným práve prostredníctvom kolektivizácie.

Hospodárske spojenie mesta s dedinou existuje prirodzene aj za kapitalizmu, má však antagonistický charakter. Kapitalistický priemysel sa opiera o vnútorný trh, ktorý predpokladá masu vykorisťovaného roľníctva. Hospodárske spojenie mesta s dedinou za socializmu, keď už výrobné prostriedky vlastní ľud, socialistický štát, získava celkom nový charakter: ide tu už naozaj o zväzok, o vzťahy obojstranných výhod a spolupráce. Socialistický priemysel a socialistický sektor vôbec (úverové inštitúcie, doprava, obchod) sa stáva mocnou pákou socialistickej prestavby dediny. Tu môže a musí vzniknúť hospodársky zväzok medzi priemyslom a poľnohospodárstvom, ktorý je základom hospodárskeho zväzku robotníckej triedy s pracujúcim roľníctvom.

V dôsledku vedúcej úlohy socialistického priemyslu sa robotnícka trieda môže a musí stať hegemonom základnej masy roľníctva v hospodárskej oblasti, v oblasti budovania socializmu, práve tak ako je týmto hegemonom v politickej oblasti, v otázke zvrhnutia moci buržoázie a vybojovania diktatúry proletariátu.

Kolektivizácia československého poľnohospodárstva vyžadovala, aby z hľadiska zväzku sa robotnícka trieda opierala pri jej uskutočňovaní o malé roľníctvo a dedinskú chudobu všeobecne, aby nadväzovala zväzok so stredným roľníctvom a uskutočňovala politiku obmedzovania a zatlačovania dedinských boháčov. Po skončení kolektivizácie sa zväzok medzi socialistickým priemyslom a združstevnenou poľnohospodárskou výrobou môže stať základom pre vyššie formy hospodárskeho zväzku mesta a dediny, robotníckej triedy a roľníctva, teraz už družstevného roľníctva, a zároveň základom politického zväzku, ktorý i naďalej bolo treba upevňovať, hoci už novými formami.

Tu sa dostávame k problému nutnosti neustále a znovu upevňovať zväzok robotníkov a roľníkov. Skúsenosti Československa potvrdili, že vytvorenie tohto zväzku v období dobytia moci ešte neznamená, že sa tým úloha revolučného proletariátu ako hegemóna raz navždy v tejto oblasti končí, že pri budovaní socializmu stačia úspechy dosiahnuté v predchádzajúcom období. Skutočnosť, že pracujúce roľníctvo, ktoré podporovalo robotnícku triedu v období prerastania národnej a demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, lebo od nej dostalo pôdu a iné materiálne výhody ľudovodemokratického zriadenia, ešte neznamenala, že roľník šiel automaticky za robotníckou triedou aj pri výstavbe socializmu, keď sa

dostali do rozporu záujmy roľníka — pracujúceho človeka so záujmami roľníka — súkromného vlastníka výrobných prostriedkov. Robotnícko-roľnícky zväzok nie je raz navždy danou kategóriou, v každej etape vývoja má svoj presný obsah, treba oň bojovať, treba ho upevňovať vždy formami a cestami zodpovedajúcimi úlohe, ktorú spoločnosť práve rieši.

To sa vzťahuje aj na 50. roky vcelku. Hoci KSČ sledovala vtedy jeden spoločný strategický cieľ, prestavbu roľníckej malovýroby na družstevnú veľkovýrobu, v otázke zväzku stávala v prvej etape kolektívizácie (do leta 1955) viac na dedinskej chudobe, v druhej etape kolektívizácie hlavne na strednom roľníkovi. To bola objektívna nevyhnutnosť a podmienka dokončenia kolektívizácie. Dôležité pritom bolo, aby dvom stránkam roľníka zodpovedala aj prax politiky robotnícko-roľníckeho zväzku:

1. možnosť získať roľníctvo za spojenca, ktorého robotnícka trieda potrebuje pre svoje triedne ciele;

2. nutnosť vybojovať socializmus aj pre stredné vrstvy, akceptovať ich postavenie vo výrobe a možnosti začlenenia do budovania socialistickej spoločnosti.

Jednota týchto dvoch stránok (a dvoch neoddeliteľných úloh) tvorí podstatu leninského chápania politiky robotnícko-roľníckeho zväzku v revolúcii i pri výstavbe socializmu. Pretože robotnícka trieda oslobodzuje seba nielen kvôli sebe, ale kvôli všetkým pracujúcim a spojenectvu s roľníkmi, remeselníkmi, živnostníkmi a ostatnými strednými vrstvami, používa zväzok ako nástroj aj pre oslobodenie všetkých malovýrobcov.

To všetko sú známe pravdy. Ako sa ich v praxi československej kolektívizácie podarilo realizovať, aký bol skutočný, nielen predpokladaný vývoj socialistických premien na československom vidieku, to bola úloha tímu historikov, ktorý v rokoch 7. a 8. päťročnice pracoval na dejinách čs. kolektívizácie.

VKLAD ČESKOSLOVENSKA K SOCIALISTICKÉMU RIEŠENIU AGRÁRNEJ OTÁZKY

Z hľadiska prínosu Československa k socialistickému riešeniu agrárnej otázky a zhodnotenia východísk čs. kolektívizácie je dôležité obdobie, ktoré jej bezprostredne predchádzalo, t. j. etapa medzi februárom 1948 a prijatím zákona o JRD. V tomto čase sa pokračovalo v dôslednom dokončovaní demokratických premien a v celkovej demokratizácii roľníckeho života. Agrárne zákony schválené Ústavodarným národným zhromaždením v marci 1948 nešli za rámec demokratických opatrení, ale „iba“ dobiehali niektoré opatrenia demokratického charakteru, brzdené buržoáziou v predfebruárovom období. 21. marca parlament prijal novelu k zákonu o revízii prvej pozemkovej reformy z roku 1919 a zákon o novej pozemkovej reforme, ktorý postihoval statkárov s výmerou nad 50 ha, čo bola i maximálna hranica pôdy, po ktorú mohol jeden vlastník (jedna rodina) vlastniť pôdu. Na rozdiel od konfiškácie pôdohospodárskych majetkov po línii protifašistickej, ktoré viedli k národnej očiste pôdy (prvá etapa pozemkovej reformy), na rozdiel od revízie, ktorá znamenala praktickú likvidáciu feudálneho a cirkevného veľkostatku a zvyškových statkov (druhá etapa), zákon o novej pozemkovej reforme kodifikoval tretiu a záverečnú etapu ľudovodemokratickej pozemkovej reformy. Spolu so zákonmi o pozemkovej reforme schválilo Národné zhromaždenie novelu k zákonu o zamedzení drobenia poľnohospodárskej pôdy, sceľovací zákon, zákon o poľnohospodárskom úvere a v apríli 1948 ešte zákon o zriadení fondu pre zmierňovanie škôd spôsobených mimoriadnym suchom v roku 1947 a zákon o národnom poistení, ktorý sa vzťahoval aj na roľníkov.

Vznikla paradoxná situácia: až nastolením diktatúry proletariátu v Československu vytvorili sa predpoklady na to, aby sa relatívne pokrokové demokratické agrárne zákony, odsúhlasené československou buržoáziou v rokoch 1919 až 1920, realizovali v celej svojej šírke a priniesli osôh roľníctvu. To čo nedokázali urobiť agrárnici, tzv. strana maloroľníckeho ľudu, dokázala strana revolučného proletariátu. Taká bola už logika oneskorených demokratických agrárnych revolúcií v 20. storočí, v epoche keď sa i tzv. vlastenecká, či odbojová buržoázia zriekla ľudovej demokracie a obetovala ju v mene antikomunizmu a reakcie.

Po Februári bola pozemková reforma urýchlene a bez prekážok uskutočnená. Predovšetkým boli dokončené všetky nedoriešené prípady konfiškácie poľnohospodárskej pôdy nepriateľov a zradcov českého a slovenského národa z prvej etapy pozemkovej reformy, hlavne na Slovensku, kde mala po celý čas revolúcie rezort pôdohospodárstva vo svojich rukách buržoázna Demokratická strana. Do augusta 1948 skončila svoju činnosť revízná komisia a k 1. októbru toho roku väčšina uchádzačov prevzala do svojho vlastníctva pridelenú pôdu. Tretia etapa prebehla v priebehu roku 1949. Vo všetkých troch etapách čs. povojnovej pozemkovej reformy bolo rozdelené 2 135 798 ha poľnohospodárskej (4 143 149 ha všetkej) pôdy, z ktorej 59,8 % dostali do vlastníctva drobní prídelci (Statistický zpravodaj 1950). Roľníctvo v Československu, väčšina jeho drobných a stredných vrstiev, dostala teda pôdu len vďaka mocensko-politickým zmenám, ktoré sa uskutočnili po porážke buržoázie vo februári 1948.

Možnosť dokončiť pozemkovú reformu až po nastolení moci robotníckej triedy vo Februári 1948 potvrdzovala leninskú tézu, že v období imperializmu je len robotnícka trieda schopná uviesť do života dôsledné demokratické premeny a že súčasne každé dôsledne uskutočnené demokratické opatrenie napomáha socialistickým silám, že k socialistickej revolúcii je možné a nutné priviesť niektoré vrstvy demokratickou cestou.

Niet sporu o tom, že Február bol medzníkom v politike KSČ voči roľníctvu. Avšak bezprostredne v prvých mesiacoch po Februári nie v zmysle socializácie poľnohospodárstva, ale na úrovni dôsledného a plného využitia všetkých možností, ktoré demokratická fáza riešenia agrárnej otázky poskytovala. To práve umožnilo československým komunistom sústrediť okolo proletariátu masy malého a stredného roľníctva i mestskej maloburžoázie a s ich pomocou vo februárovej zrážke zvíťaziť, ale zároveň aj vytvoriť predpoklady pre progresívny dialóg s roľníctvom, pre jeho získanie na stranu štátu ľudovej demokracie a jeho socialistických cieľov.

Dôležité je pritom ešte raz pripomenúť, že politický zväzok robotníkov s malými a strednými roľníkmi bol budovaný na základe demokratických opatrení, ktoré boli roľníkom blízke a zrozumiteľné, zodpovedali jeho dávny túžbam a požiadavkám, boli v súlade s ich mentalitou drobného výrobcu. Všetky opatrenia ľudovodemokratického režimu boli takého charakteru, že nielenže neohrozovali malovýrobnú povahu hospodárstiev malého a stredného roľníctva (a iba čiastočne v niektorých smeroch obmedzovali bohatého roľníka), ale do značnej miery tieto malovýrobné hospodárstva podporovali a v dôsledku pozemkovej reformy ešte aj rozšírili.

Pofebruárový agrárny vývin dospel v druhej polovici roku 1948 do toho štádia, keď prechod do druhej fázy socialistickej revolúcie, ktorej cieľom bolo vybudovanie socialistickej spoločnosti, si vynútil, ale i umožnil plný rozvoj demokracie, realizáciu a rozvinutie všetkých jej súčastí a prvkov až k bodu „kde sa dôsledná demokracia ... mení na socializmus a ... vyžaduje socializmus“ (Lenin 1955, s. 408).

V konkrétnej praxi československého poľnohospodárstva sa táto vrcholná fáza demokratickej agrárnej revolúcie spájala s mechanizáciou, scelovaním pozem-

kov a výstavbou družstevníctva. „Teraz — konštatuje v máji 1948 Klement Gottwald — bude treba sa sústrediť na ďalšie úlohy, a to predovšetkým na úlohu zvýšiť výnosnosť poľnohospodárstva. Chceme, aby pôda dávala pri menších nákladoch a pri menšej námahe väčší výnos“ (Gottwald 1950, s. 201).

Realizácia tejto programovej línie sa v pofebruárových úvahách o ďalšom rozvoji československého poľnohospodárstva spájala s dvomi otázkami: ako usporiadať vzťahy medzi štátom a roľníkmi — malovýrobcami, a aké budú organizačné formy, tempo, cesty a možnosti prechodu dediny k socializmu. Vyriešiť tieto úlohy znamenalo urobiť ďalšie kroky od demokratických k socialistickým premenám. KSČ uplatňovala pritom osvedčený postup: prerastanie demokratických prvkov v socialistické.

V prvom prípade išlo o dohodu štátu s roľníkmi formou kontraktácií, t. j. dohody o výrobných a výkupných úlohách roľníkov voči štátu. Tieto zmluvy mali upresniť proporcie medzi výrobou a výkupom a podriaďovať roľnícku malovýrobu potrebám celého národného hospodárstva. S kontraktáciami súvisel tiež voľný predaj tých poľnohospodárskych výrobkov, ktoré roľníkom zostali po tom, keď splnili zmluvy. Napriek niektorým nedostatkom predstavoval systém kontraktácií dôležitý pozitívny moment: učil roľníka kolektivismu, učil ho podriaďovať svoje individuálne výrobné záujmy potrebám novej spoločnosti. Okrem toho bol nástrojom triednej diferenciácie: pro kontraktáciách národné výbory po prvýkrát uskutočnili triedny rozpis výrobných a výkupných úloh podľa triedneho kľúča, namiereného proti zvyškom agrárnej buržoázie. Predsedníctvo ÚV KSČ návrh kontraktácií schválilo na začiatku januára 1949.

Druhá otázka sa týkala družstevníctva. Programové vyhlásenie Zápotockého vlády z júna 1948 mu dáva široký priestor: „prikročí sa k jeho zjednodušeniu a praktickému ujednoteniu vybudovania jednotných univerzálnych družstiev, ktorým prípadnú novú vyššiu úlohu“ (Rudé právo 18. júna 1948). Niet sporu o tom, že KSČ bola presvedčená o nevyhnutnosti socialistických premien na dedine, o tom, že socialistický spôsob veľkovýroby je prospešný pre roľníka a že roľník v budúcnosti k tomuto presvedčeniu dôjde. Obdobie prerastania národnej a demokratickej revolúcie do socialistickej však ukázalo, že roľníctvo môže prejsť na stranu robotníckej triedy a môže podporiť revolučné novoty iba vtedy, keď sa samotné na vlastných skúsenostiach presvedčí o správnosti a užitočnosti takéhoto rozhodnutia. Z toho vychádzala KSČ aj po Februári, keď sa hľadali konkrétne formy a organizačná základňa prechodu dediny k socializmu.

Bez toho, že by som šiel do podrobností histórie vzniku jednotných roľníckych družstiev, pripomeňme si, že zákon o JRD nebol výsledkom nejakého náhleho obratu v roľníckej politike KSČ, ale jedným z ďalších stupňov prípravy kolektivizácie a zároveň už jedným z krokov pri jej uskutočňovaní. Ani tu nemožno stavať nejakú umelú stenu medzi demokratickou stránkou zásahov do československého poľnohospodárstva a prechodom k bezprostrednej výstavbe socializmu, hoci zákon o JRD a potom vzorové stanovy družstva (február—marec 1949) sa stali východiskom socialistického prevratu na dedine.

Dve záverečné etapy pozemkovej reformy a ostatné demokratické opatrenia, uzákonené a realizované po Februári, všetkými svojimi rysmi, najmä svojím princípom súkromného vlastníctva, plne stáli na pôde demokratickej revolúcie. Zároveň boli aj jej záverečným aktom, jej vyvrcholením. Ak mala revolúcia pokračovať a po likvidácii veľkostatku zbaviť roľníka aj driny, sociálnej neistoty, zvýšiť produktivitu poľnohospodárskej práce, zamedziť vykorisťovanie a vybudovať modernú socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu, musela revolúcia pokračovať ďalej, prekročiť rámec demokracie, obracala sa proti súkromnovlastníckym vzťahom, proti kapitalistickému vlastníctvu i proti malovýrobe ako jeho zdroju.

Zákon o zjednotení družstevníctva bol chápaný ako prechod k socialistickým formám poľnohospodárskej výroby, jeho obsah neprekračoval dovtedajšiu družstevnú činnosť, zahrnoval však možnosť socialistického vývoja, bol akousi križovatkou medzi malovýrobnou minulosťou československej dediny a jej socialistickými perspektívami. Jednotné roľnícke družstvo vytváralo totiž nielen možnosť využiť dovtedajších skúseností roľníkov s družstvami pre prechod k vyspelejším formám poľnohospodárskej výroby, ale vytváralo tiež nutnosť neísť späť, ale dopredu, cez demokratické formy družstevnej organizácie k jednote osobných a spoločenských záujmov, ktoré umožňuje Leninov družstevný plán.

Je nesporné, že v období prechodu od demokratických k socialistickým premenám v československom poľnohospodárstve a v príprave generálnej línie výstavby socializmu v Československu pôsobili aj medzinárodné faktory (studená vojna, prvá rezolúcia Informačného byra o Komunistickej strane Juhoslávie, skúsenosti sovietskej kolektívizácie a iné), avšak prístup, ktorý československí komunisti zvolili, rešpektuje naše konkrétne podmienky, osobitosti a tradície. Východiskom bol Leninov družstevný plán, ale pôsobili tu aj negatívne prvky v jeho realizácii v ZSSR, prax hromadnej kolektívizácie, chyby v politike voči kulactvu, porušovanie princípov dobrovoľnosti vo vzťahu k strednému roľníctvu a pod. Na IX. zjazde KSC bola potvrdená správnosť cesty, ktorú urazila naša dedina pri prechode od demokratických k socialistickým premenám a vytýčený konkrétny program ich realizácie v podmienkach Československa.

Všimnime si bližšie obdobia po IX. zjazde KSC. Doterajší výskum ukázal, ako jeho línia nadobúdala konkrétnu podobu nielen subjektívnou činnosťou ľudí, ktorí ju uskutočňovali (od centrálnych, krajských, okresných a miestnych funkcionárov strany, štátneho aparátu, spoločenských organizácií až po konkrétneho roľníka v tej-ktorej dedine), ale ako na ňu pôsobili aj objektívne podmienky politické, ekonomické a ideovo-kultúrne v jednotlivých dedinách, okresoch a krajoch (týmto poznatkom pomohol predovšetkým široko založený regionálny výskum), až po celkovú hospodársku a politickú situáciu v krajine, vo vytvárajúcom sa socialistickom spoločenstve a vo svete vôbec.

Niet pochýb o tom, že zostrenie medzinárodnej situácie v súvislosti s vojnou v Kórei, ktoré viedlo k urýchleniu výstavby socializmu vo všetkých ľudovodemokratických krajinách a znamenalo zmenu v pôvodne predpokladanej štruktúre investícií do jednotlivých odvetví národného hospodárstva, vytvorilo okrem ďalších faktorov sťaženú situáciu tak pre rozvoj poľnohospodárstva vôbec, ako aj pre jeho socialistické združstevňovanie, ktoré bez dostatočných stavebných aj nestavebných investícií nemohlo v dostatočnej miere ukázať prednosti družstevnej veľkovýroby, resp. nebolo ani možné skutočnú veľkovýrobu vytvoriť.

Preto aj zvyšovanie poľnohospodárskej výroby, jednej zo základných úloh socializácie poľnohospodárstva, nepostupovalo tak, ako sa pôvodne predpokladalo. Ak by sme sa dôsledne držali štatistických údajov, museli by sme pri hodnotení tejto úlohy konštatovať, že k podstatnejšiemu zvýšeniu poľnohospodárskej produkcie súčasne so združstevňovaním nedošlo. Hrubá poľnohospodárska produkcia sa síce oproti roku 1948 zvýšila, v rokoch 1948–1959 v celoštátnom meradle o 23,4 % (Štatistická ročenka ... 1959, 1960, s. 211), avšak predvojnovú úroveň dosiahla až roku 1964 (Štatistická ročenka ... 1969, s. 286).

Čísla o poľnohospodárskej výrobe za roky kolektívizácie svedčia o tom, že predstavy o automatickom vplyve združstevňovania na výrobu vychádzali z jednostranných hodnotení ekonomických, politických a ideovokultúrnych predpokladov prechodu súkromnej roľníckej malovýroby k novým veľkovýrobným formám. Preceňoval sa stupeň dosiahnutej družstevnej kooperácie, a to nielen v nižších typoch JRD, ale aj v tých, ktoré spoločne hospodárili. Väčšina JRD nemala pre socialistic-

ké hospodárenie v 50. rokoch ani výrobné, ani materiálne a kádrové predpoklady. Združstevnená výroba bola vlastne malovýroba vo veľkom, a tak nemohla ukázať možnosti skutočnej socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby. To sa mohlo stať až v budúcnosti a ako sa neskôr ukázalo, až obdobie rokov 1966–1970 prinieslo prvé výraznejšie výrobo-ekonomické úspechy socialistickeho poľnohospodárstva na Slovensku (Vojáček 1973, s. 614) i v českých krajinách (Statistická ročenka ... 1969, s. 287).

Toto tempo socialistických premien nebolo v predstihu kryté predovšetkým materiálne. Výmera pôdy v socialistickej sektore, štátnom, ale hlavne družstevnom, prudko stúpala, avšak dodávky poľnohospodárskych strojov z tuzemskej výroby klesali. Veľkú pomoc československému poľnohospodárstvu poskytovalo síce sovietske poľnohospodárske strojárstvo, avšak to nestačilo a naše strojárstvo nebolo na socializáciu dediny včas pripravené.

Podobná situácia bola aj v investičnej výstavbe. V rokoch kolektívizácie poľnohospodárske investície síce rástli, ale svojím tempom nestačili nahradiť malovýrobné kapacity (maštale, stodoly a i.). Disproporcie medzi masovým prechodom JRD na III. a IV. typ a výstavbou spoločných ustajňovacích priestorov v rokoch 1950–1951 sa stali na istý čas limitujúcim faktorom celej kolektívizácie (Správa ... 1951). K tomu prispela i zostrená medzinárodná situácia, ako sme o nej hovorili, ktorá prinútila vládu venovať zvýšenú pozornosť tým odvetviám národného hospodárstva, ktoré súviseli s obranou štátu. Zníženie štátnych investícií do poľnohospodárstva, uskutočnené v dôsledku toho na zasadnutí ÚV KSČ vo februári 1951, ešte prehĺbilo jestvujúci rozpor.

V spleti komponentov pomalého rastu poľnohospodárskej výroby už na začiatku 50. rokov pôsobil permanentný úbytok pracovných síl. Jeho dôsledky začali pociťovať hlavne družstvá vyšších typov, ktoré prechádzali na spoločné hospodárenie, rozširovali spoločný osev i spoločný chov dobytka, avšak bez toho, aby mohli nahradiť nedostatok pracovných síl vyspelou mechanizáciou.

Ukázalo sa, že nemali pravdu tí národohospodári, ktorí preceňovali objem strojového parku v československom poľnohospodárstve a hlásali, že priemyselná vyspelosť Československa sama o sebe uľahčí proces kolektívizácie, aspoň v oblasti materiálno-technickej základne nášho poľnohospodárstva. Potvrdila sa skúsenosť, že rozvoj výrobných síl musí byť predchádzajúci, alebo aspoň harmonicky sprevádzajúci proces vytvárania nových výrobných vzťahov. Inak sa v praxi kolektívizácie stráca jeden z jej nosných princípov, ktorý V. I. Lenin zakotvil aj vo svojom družstevnom pláne (Lenin 1955, s. 413) a viackrát sa k nemu v úvahách o ceste kolektívizácie vracal. Napríklad v rokoch občianskej vojny, na VIII. zjazde KS(b) Ruska, keď jeho delegátom objasňoval svoje tézy o politike zväzku so stredným roľníctvom, povedal: „Stredné roľníctvo bude v komunistickej spoločnosti len vtedy na našej strane, keď uľahčíme a zlepšime hospodárske podmienky jeho života. Keby sme mohli zajtra dať stotisíc prvotriednych traktorov, zásobiť ich benzínom, dať k nim traktoristov (veľmi dobre viete, že je to zatiaľ fantázia), stredný roľník by povedal: Som za komúniu (t. j. za komunizmus)“ (Lenin 1954, s. 185).

Podľa pôvodných zámerov prvej päťročnice malo poľnohospodárstvu pribudnúť 30 000 traktorov, takže s traktormi z predošlej výroby malo československé poľnohospodárstvo mať roku 1953 až 45 000 traktorov. Kým roku 1946 pripadal 1 traktor priemerne na 602 ha poľnohospodárskej pôdy, v predvečer prechodu k združstevňovaniu na konci roku 1948 na 351 ha poľnohospodárskej pôdy a koncom päťročnice mal 1 traktor pripadnúť už na 172 ha poľnohospodárskej, respektíve 124 ha ornej pôdy (Základy ... 1949, s. 87).

Závery plenárneho zasadnutia ÚV KSČ vo februári 1951, vynútené zostrením medzinárodnej situácie, korigovali tieto zámery. Už roku 1951 sa objem výroby

poľnohospodárskych strojov v Československu znížil v porovnaní s rokom 1950 zo 167 miliónov Kčs na 165 miliónov a výroba traktorov v porovnaní s rokom 1950 poklesla z 10 455 na 9 468 kusov (Statistická ročenka ... 1957, s. 86). Súčasne vzrástol export traktorov a na vnútorný trh sa ich dostávalo čoraz menej. Kým roku 1950 to činilo 4 398 traktorov (vo fyzických jednotkách), roku 1951 už len 1 797 (tamtiež, s. 86 a 204). A tak slabiny a nedostatky v kolektivizácii nesúviseli iba s príčinami subjektívneho rázu, ako sa hovorilo vo viacerých uzneseniach a opatreniach prijatých ÚV KSČ a vládou roku 1952; zlá organizácia práce, nedostatočná údržba strojov, fluktuácia kádrov, slabá masovopolitická práca atď. Oveľa menšia pozornosť sa v týchto opatreniach venovala analýze stavu materiálo-technickej základne JRD a ŠM.

Napriek ťažkostiam bol program socializácie poľnohospodárstva, pokiaľ išlo o zmenu charakteru výroby a prevrat v oblasti výrobných vzťahov, na sklonku 50. rokov splnený. Aj tu sme si však vedomí toho, že zmena vo vlastníckych vzťahoch, ku ktorej masovým zakladaním JRD došlo, bola len prvým krokom v utváraní socialistických výrobných vzťahov, že tu ide o dlhodobý proces, ktorý prekračuje hranicu šesťdesiateho roku a zahŕňa aj iné stránky.

Tak isto ďalšie podmienky pre výstavbu socializmu na dedine, ktoré sa jednoznačne považovali za priaznivé, sa v priebehu kolektivizácie ukázali spornými. Napríklad družstevné tradície, nadväznosť tradičných foriem poľnohospodárskeho družstevníctva a jednotných roľníckych družstiev. Náš výskum doplnil hodnotenia zo 60. rokov, ktoré konštatovali, že družstevné tradície neboli vždy jednoznačne kladným predpokladom pre vznik JRD (Československé земедělství ... 1969, s. 63–71). Rozsiahly regionálny výskum nášho tímu potvrdzuje, že dobové dokumenty i staršia literatúra preceňuje význam tradícií nevýrobného družstevníctva pre rozvoj JRD.

„Staré“ poľnohospodárske družstevníctvo, či už išlo o družstvá mliekárenské, potravinárske, ale aj mechanizačné atď., nikdy nesiahalo na princíp súkromného vlastníctva, ale naopak, celým svojím prístupom, svojím charakterom, súkromné vlastníctvo stabilizovalo. Keď to konfrontujeme so zakladaním JRD, vidíme, že tu už ide o podstatu jeho súkromného vlastníctva a nielen príspevok, vklad, ktorým do spoločného prispieva a za určitých podmienok i odčerpáva, ale o odovzdanie hospodárstva v súkromnom vlastníctve do spoločných fondov, v ktorých sa stráca hranica medzi „mojím“ a „naším“ a vzniká nová kvalita – družstevné skupinové vlastníctvo.

Súčasný výskum ukazuje, že priama závislosť tempa rozvoja JRD a dávnych družstevných snáh roľníkov o družstevnú svojpomoc neexistuje. Tieto vzťahy a závislosti boli oveľa zložitejšie a faktory rastu JRD treba podstatne rozšíriť a objektivizovať. Vyskytuje sa ich oveľa viac: je to sila robotníckej triedy a KSČ, ich váha v danom regióne, sociálnoekonomické a sociálnotriedne podmienky v celej šírke, geografické (prírodné) pomery, otázka pracovných príležitostí, pomer medzi roľníkmi – starousadlíkmi a osídlencami, výsledky ľudovodemokratickej pozemkovej reformy, tradície robotníckoroľníckeho zväzku atď.

S precenením priaznivých podmienok pre kolektivizáciu poľnohospodárstva v Československu sa na druhej strane prehliadali negatívne vplyvy, ktoré ju sprevádzali. Boli to predovšetkým silné súkromovlastnícke vzťahy k pôde (s tým sa počítalo), podporované i hlbokými tradíciami jednotlivých rodín, ktoré sa dedením ešte znásobovali; obava, že strata súkromného vlastníctva vlastného hospodárstva znamená nielen biedu, ale i stratu sociálneho postavenia, sociálnej istoty; závislosť nielen bezprostredne finančná, majetková (systém odrábania), ale mnohostranná i vo sfére citovej či rodinnej spríbuznenosti s dedinskou buržoáziou; menej ostrá hranica (v spôsobe života ap.) medzi pracujúcim roľníctvom a dedinskými boháč-

mi; pocit súdržnosti dediny proti „cudziemu“ mestu a jeho spôsobu života (dedičstvo ideológie agrarizmu podľa hesla „dedina jedna rodina“); vplyv náboženstva ako nutný dôsledok a citový reflex nadvlády vlastníctva nad človekom; na Slovensku navyše ešte politická autorita kléru atď.

Všetky tieto skutočnosti sa premietli do základnej politickej otázky socializácie premien na dedine — do vzťahu robotníckej triedy s roľníctvom. Ako sa dariť v priebehu kolektivizácie tento vzťah upevňovať?

Predpoklad, že program socializácie pochopia najprv tí, pre ktorých bol sociálne najvýhodnejší, t. j. malí roľníci, dedinská chudoba, sa ukázal správny. V prvých rokoch kolektivizácie vstupoval do JRD predovšetkým malý roľník, a pokiaľ tam vstupovali strední roľníci, šlo o tzv. nových stredných roľníkov, ktorí ešte nedávno boli maloroľníkmi alebo poľnohospodárskymi robotníkmi a dostali pôdu od ľudovodemokratického štátu.

Nesplnili sa celkom nádeje kladené do kovorolníkov. V začiatkoch, po IX. zjazde KSČ, patrili medzi priekopníkov družstevnej myšlienky. Prudký rozvoj priemyslu v prvej päťročnici vytvoril množstvo nových pracovných príležitostí, ktoré poskytovali pravidelný a vyšší finančný príjem ako poľnohospodárstvo. Kovorolník prestal mať záujem na spoločnom hospodárení. Vlastníctvo trpasličieho hospodárstva, ktoré kovorolník — popri práci v priemysle — obhospodaroval s členmi svojej rodiny, predstavovalo výhodný doplnkový zdroj príjmov. V období rokov 1952—1953 a tiež neskôr sa kovorolníci odťahovali od kolektivizácie a niekedy šli i priamo do opozície.

Stredný roľník, ústredná postava medzi roľníkmi¹⁾, začal masovo vstupovať do JRD až v druhej vlnе kolektivizácie, v rokoch 1957—1959. Takmer celé decénium teda trvalo, než sa rozhodujúca časť stredného roľníctva v Československu rozhodla pre socializmus a šla do JRD. Literatúra už doteraz zhromaždila cenný materiál a pozoruhodné hodnotenia príčin rozhodujúceho prelomu na českej a slovenskej dedine v druhej polovici 50. rokov. Bez toho, že by som si robil nárok na záverečné stanovisko v tejto otázke, stotožňujem sa s tými, ktorí odpoveď na túto otázku chápu v tom zmysle, že masový vstup stredných roľníkov do JRD v rokoch 1957—1959 nebol motivovaný jedinou skutočnosťou, ale celým radom faktorov, pritom veľmi rôznorodých, a poradie naliehavosti sa menilo v jednotlivých rokoch, respektíve regiónoch v závislosti na špecifických podmienkach, na celkových zmenách vo vnútri krajiny i v medzinárodných vzťahoch. Treba pritom podčiarknuť, že závery celoštátnej konferencie KSČ 5.—7. júla 1960, ktoré na istý čas determinovali úroveň hodnotenia cesty kolektivizácie, nedocenili náležité úlohu výrobných síl a materiálnotechnickej základne československého poľnohospodárstva pri dokončovaní procesu kolektivizácie i pri hodnotení jej výsledkov na konci päťdesiatych rokov.

Z pohľadu júlovej konferencie KSČ sa ku koncu 50. rokov vyriešili „všetky základné úlohy prechodu od kapitalizmu k socializmu (Novotný 1964, s. 223) a vznikli tak ilúzie, akoby sa strana bola už definitívne vyporiadala aj s chybami obdobia kultu osobnosti a Československo dosiahlo „víťazstvo socializmu“ (tamtiež, s. 271). Pokiaľ išlo o kurz politiky strany na dedine v druhej polovici 50. rokov, vychádzalo sa z toho, že KSČ prijala dostatočné opatrenia, aby sa subjektivistické chyby obdobia kultu (administratívny a hospodársky nátlak, zamieňanie stredného roľníka za kulaka ap.) neopakovali.

¹⁾ Stredný roľník predstavoval v Československu veľkú hospodársku silu. Roku 1955 obhospodaroval 53,2 % poľnohospodárskej pôdy, choval 52,3 % dobytku a jeho hospodárstva sa vyznačovali veľkou trhovou schopnosťou (Cambel, Skrip a Vanko 1978, s. 16).

Komunistická strana síce neraz varovala roľnícky aktív pred administratívnym nátlakom, pred netrpezlivosťou pri získavaní výkonných roľníkov do družstiev, avšak zásady dobrovoľnosti sa nepodarilo ani v tejto etape kolektivizácie dôsledne dodržať. Vyskytli sa aj také vážne prípady, keď sa kárne opatrenia proti sabotérovi a záškodníkovi, ktorí neplnili výrobné úlohy a dodávky štátu, využili proti stredným roľníkom ako nástroj prinútenia ku vstupu do družstiev, namiesto trpezlivého presvedčovania. Pretrvávala aj byrokratická prax plánovania poľnohospodárskej výroby a výkupu.

Aj napriek tomu, že sa opätovne pri získavaní roľníkov do JRD neraz sklžlo a došlo k narušovaniu robotnícko-roľníckeho zväzku z rôznych dôvodov (za hlavné považujeme snahu urýchliť tempo socializácie poľnohospodárstva bez dostatočnej predbežnej prípravy, nedostatky v riadení poľnohospodárskej výroby a pri výkupe poľnohospodárskych produktov a nižšie štátne investície do poľnohospodárstva než vyžadovala potreba), je možno povedať, že ku koncu tohto procesu sa vytváral a upevňoval dobrý vzťah pracujúcich roľníkov k JRD, že postupne mizla nedôvera v prednosti tohto druhu hospodárenia, že družstevná výroba bola roľníkmi (čoraz viac i strednými roľníkmi) prijímaná ako výhodná a nezvratiteľná samozrejmosť. K tomu prispel celý rad opatrení, ktoré sa začali realizovať koncom päťdesiatych rokov a ktoré viedli k istému zlepšeniu situácie v mnohých JRD. Bola to hlavne úprava systému výkupu poľnohospodárskych produktov a výšky ich cien, dokonalejšie riadenie a plánovanie družstevného poľnohospodárstva a najmä nové investície v podobe moderných strojov, zvýšenie chemizácie a mechanizácie vôbec.

Upevnenie robotnícko-roľníckeho zväzku predpokladalo i izoláciu dedinských boháčov, poslednej vykorisťovateľskej triedy u nás. Ani v Československu neprebiehala združstevňovanie bez prekážok, bez zápasov s bohatými vrstvami roľníctva. Dedinská buržoázia využívala vo svojej protidružstevnej agitácii dlhodobých súkromnovlastníckych tradícií v držbe pôdy i objektívnych ťažkostí mladého socialistického štátu pri zabezpečovaní socialistického rozvoja poľnohospodárstva dostatočnými prostriedkami v období silnejúcej studenej vojny, ťažila z prehmatov a chýb, ale i zo sektárstva, ako o tom bolo už povedané vyššie. Dokončenie kolektivizácie bolo ich ekonomickou a politickou porážkou.

PERIODIZÁCIA ROĽNÍCKEJ POLITIKY KSČ V OBDOBÍ VÝSTAVBY SOCIALIZMU

Výsledky výskumu nám umožňujú stanoviť periodizačné medzníky roľníckej politiky KSČ. Vychádzame zo skutočnosti, že február 1948, kedy ľudovodemokratický štát začal plniť funkcie diktatúry proletariátu ako základný predpoklad pre vybudovanie socializmu, sa stal rozhodujúcim medzníkom aj v politike komunistickej strany vo vzťahu k roľníkom, i keď k tejto zmene prišlo postupne až v priebehu roku 1948, najmä v jeho druhej polovici.

Časový úsek od Februára do prijatia zákona o jednotných roľníckych družstvách, respektíve do IX. zjazdu KSČ — ktorý zakotvil orientáciu na socialistickú prestavbu dediny ako súčasť generálnej línie výstavby socializmu a určil miesto roľníckej politiky v tejto výstavbe — bolo obdobím formovania, koncipovania generálnej línie socialistických premien vrátane socialistickej prestavby dediny, bolo predohrou k vlastnej kolektivizácii.

Päťdesiate roky sa nám potom rozpadli na dve etapy: predovšetkým na obdobie od začiatku kolektivizácie (od prijatia zákona o JRD a IX. zjazdu KSČ v máji 1949) do júna 1955. Do polovice roku 1951 prevládali družstvá I. a II. typu a v sociálnom zložení družstiev mali prevahu malí roľníci a kovorolníci. V rokoch 1952 a 1953 nadobudli prevahu JRD III. a IV. typu. V dôsledku ťažkostí a nedostatkov

objektívneho a subjektívneho charakteru sa časť nepevných družstiev začala roku 1953 rozpadáť. V rokoch 1954–1955, kedy sa zastavil kvantitatívny rozvoj JRD, hľadali sa príčiny ťažkostí nového družstevníctva a prijal sa súbor politických a sociálnoekonomických opatrení, zameraných na upevňovanie založených družstiev.

Proces združšťevňovania čs. dediny vrcholil v rokoch 1956–1960, z ktorých roky 1957–1959 sa považujú za obdobie, kedy sa uskutočnila rozhodujúca časť socializácie dediny, hovorí sa o druhej vlne kolektivizácie. Odrazovým mostíkom k tomuto obdobiu sa stalo zasadanie júnového pléna ÚV KSČ roku 1955, ktoré kritizovalo váhavosť pri zakladaní JRD, žiadalo skončiť s odlišnými názormi v strane na ďalší postup pri kolektivizácii, pomohlo prekonať pasívne vyčkávanie v rozvoji JRD a rozhodlo o ďalšom postupe pri socializácii dediny. V druhej polovici roku 1955 sa zastavil odchod roľníkov z družstiev a začali sa zakladať nové JRD. Hlavnou úlohou na dedine bolo vytvorenie všetkých podmienok k získaniu drobných a najmä stredných roľníkov pre ďalšie zakladanie družstiev. Ústrednou postavou na dedine sa stal stredný roľník.

Začiatkom šesťdesiatych rokov nastala nová etapa v rozvoji JRD, kedy sa ťažisko roľníckej politiky strany prenieslo v ešte väčšej miere na ekonomické otázky. Všetky navrhované opatrenia pre poľnohospodárstvo sa koncentrovali na úlohu vytvoriť z družstiev skutočne veľkovýrobné podniky. Vidíme, že periodizácia roľníckej politiky KSČ sa v základných medzníkoch kryje s celkovou periodizáciou dejín strany v skúmanom období. To vyplýva z toho, že nastolenie socialistických výrobných vzťahov aj v poľnohospodárstve bolo neoddeliteľnou a podstatnou súčasťou výstavby základov socializmu.

Nejde tu prirodzene o mechanické, striktné rozdeľovanie kolektivizácie na dve alebo tri etapy. Načrtnuté etapy sa zásadne nelíšia, ani v jednom prípade nešlo o nejaký zvrat v politike strany vo vzťahu k roľníctvu. Ak si rozdeľujeme dejiny kolektivizácie na niekoľko etáp, ide nám skôr o pokus poukázať na to, čo malo skutočný vplyv na vývoj združšťevňovania československej dediny, sledovať, ako línia IX. zjazdu dostávala konkrétnu podobu, ako sa naplňovala.

Napriek tomu, že sme poznali leninský prístup k socializácii dediny a priebeh kolektivizácie poľnohospodárstva v ZSSR, nemohla sa v období IX. zjazdu napláňovať do všetkých podrobností cesta československej dediny k socializmu. Museli prísť vlastné československé skúsenosti, ktoré ukázali celú zložitosť týchto prevratných zmien v živote pracujúcich roľníkov. Po skúsenostiach prvých štyroch rokov kolektivizácie v Československu vystupuje zasadanie ÚV KSČ v septembri 1953 ako začiatok hlbšieho prístupu k poľnohospodárskej problematike, ktorý súvisel nielen s celkovou politikou tých rokov v Československu, ale aj so zmenami v medzinárodnom meradle.

V júli 1953 sa uzavrelo prímerie v Kórei. Komunistická strana Sovietskeho zväzu uskutočnila roku 1953 významné politické a ekonomické opatrenia, ktoré dali podnet ostatným komunistickým stranám, najmä v socialistických krajinách. aby sa hlbšie zamysleli nad svojimi politickými, hospodárskymi, ale aj vnútrostranickými problémami.

V Československu už v júli 1953 prijalo Predsedníctvo ÚV KSČ uznesenie, aby sa zhodnotilo plnenie úloh generálnej línie IX. zjazdu v oblasti ekonomiky a aby sa stanovili ďalšie úlohy hospodárskej politiky strany.

Septembrové zasadanie ÚV KSČ potom pri svojom rokovaní a v uzneseniach vychádzalo nielen z nutnosti odstrániť vážne disproporcie, ku ktorým došlo v priebehu doterajšej výstavby socializmu (najmä vo vzťahu medzi priemyslom a poľnohospodárstvom a vnútri odvetví priemyslu medzi surovinovou a palivo-energetickou základňou a spracovateľskými odvetvami, predovšetkým strojárstvom), ale aj z možnosti znížiť náklady na obranu a tým aj investície do ťažkého priemyslu.

Zo zmien v štruktúre investícií, ktoré sa potom realizovali, malo prospech aj poľnohospodárstvo. Roku 1954 boli investície v poľnohospodárstve o 87 % vyššie ako roku 1953. Disproporcie v národnom hospodárstve mali riešiť náročné plány na rok 1954 a 1955 a na rozdiel od predchádzajúceho aj v nasledujúcom období mal byť prírastok výroby spotrebného priemyslu roku 1955 zhruba rovnaký ako priemyslu, ktorý vyrábala výrobné prostriedky.

Z týchto skutočností nám teda vyplynula aj periodizácia roľníckej politiky KSČ v 50. rokoch. Vychádzali sme nielen z úzko ponímaných etáp rozvoja nového poľnohospodárského družstevníctva, ale aj z celkových hospodárskych problémov krajiny a zo širších súvislostí vnútropolitických a medzinárodných.

Z týchto aspektov nám preto vyšlo zasadanie ÚV KSČ v júni 1955 ako významný medzník roľníckej politiky v sledovanom období. Roky, ktoré mu predchádzali, okrem nesporných úspechov odhalili aj mnohé úskalia, ktoré napriek tomu, že mali svoje objektívne pozadie, boli poznamenané aj subjektívnym činiteľom v rovine teórie i praxe. Preto zasadanie ÚV KSČ v júni 1955 nebolo iba návratom k IX. zjazdu strany, ale na vyššom stupni, po previerke „na vlastnej koži“ znova zdôraznilo zväzok robotníkov s pracujúcimi roľníkmi ako hlavnú oporu ľudovej moci, to znamená nielen zväzok s družstevnými roľníkmi, ale aj s tými malými a strednými, ktorí ešte nedorástli k pochopeniu výhodnosti socialistického družstevníctva v poľnohospodárstve; princíp dobrovoľnosti pri zakladaní družstiev; zásadu, aby sa družstvá zakladali po predchádzajúcej materiálnej a politickej príprave tam, kde sú na to podmienky.

Po zasadnutí ÚV KSČ v júni 1955 sa zastavil odchod roľníkov z JRD a mohlo dôjsť k obratu v kolektivizácii. Roky 1954–1955, ktorých zmyslom v celej ekonomike bolo zmierniť vzniknuté disproporcie, neboli ani v poľnohospodárstve premárnené, neboli iba stagnáciou, ako sa to snáď bez odstupe času mohlo javiť, boli to roky zbierania síl, vytvorenia hmotných a iných podmienok pre záverečné obdobie združšťevňovania československej dediny, ktoré prebehlo v druhej polovici 50. rokov.

Na prahu šesťdesiatych rokov mal socialistický sektor vo svojich rukách už rozhodujúcu časť pôdy, zatiaľ čo súkromný sektor sa na celoštátnej výmere poľnohospodárskej pôdy podieľal 14,4 % (Slovensko 22,8 %) – Statistická ročenka ... 1960, s. 220. Pravda, produkčné poľnohospodárske oblasti boli vtedy v podstate združšťevnené. Koncom roku 1960 existovalo v celej republike 10 816 JRD (Statistická ročenka MZLH ... 1960, s. 281). Jednotné roľnícke družstvá vyrábali v tom čase 53,6 % hrubej a 60,3 % trhovej produkcie. Stali sa hlavnými dodávateľmi nielen rastlinnej výroby, ale zaujali vedúce postavenie aj v produkcii mäsa (zabezpečovali 63 % dodávok štátu), mlieka (72 %) a vajec (74 %) (tamtiež).

Dokončením socialistického združšťevňovania došlo k väčšej koncentrácii výroby a vytvorili sa predpoklady pre postupné zavedenie skutočného veľkovýrobného spôsobu hospodárenia. Postupne dochádzalo k uvoľneniu veľkého počtu pracovných síl do ostatných odvetví národného hospodárstva. Súčasne došlo k presunu politicky skúsených odborníkov z iných odvetví do poľnohospodárstva, zvýšená pozornosť sa venovala príprave odborných kádrov pre socialistické poľnohospodárstvo na stredných a vysokých školách z radov mládeže i pracovníkov z praxe. Prejavilo sa to na vyššej úrovni riadenia JRD. Značne sa zjednodušili vzťahy medzi poľnohospodárstvom a spoločnosťou tým, že namiesto miliónov drobných závodov s malou produkciou nastúpili poľnohospodárske veľkopodniky. V týchto novo sa utvárajúcich podmienkach pokračoval i proces formovania triedy družstevného roľníctva.

Napriek nesporným úspechom socialistickej výstavby sa hromadili vo vývoji spoločnosti i niektoré problémy, na ktoré celoštátna konferencia KSČ v júli 1960

nedostatočne reagovala. Vedenie strany na čele s A. Novotným precenilo úspechy vo vývoji spoločnosti. „Želanie sa vydávalo za skutočnosť a z toho vyrastala subjektivistická snaha predbiehať vývoj“ uviedol v správe o činnosti strany na XIV. zjazde KSČ Gustáv Husák (1972, s. 219). Neriešili sa mnohé závažné problémy i ekonomické, i štátoprávne. Keďže chýbala hlboká analýza štruktúry tried a sociálnych skupín čs. spoločnosti, hodnotila sa v závislosti na tom nedôsledne a povrchno aj daná vývojová etapa a v dôsledku toho sa vyhlasovali nereálne termíny „dovŕšenia socialistickej výstavby“.

Z hľadiska nových vnútorných a medzinárodných podmienok vystupovali v Československu do popredia problémy dotvárania ekonomickej štruktúry socializmu, urýchlenia postupu socialistickej integrácie a vedeckotechnického rozvoja, ďalší rozvoj socialistickej demokracie a kultúrnej revolúcie. Riešenie týchto otázok kladlo vyššie požiadavky na teoretickú i praktickú politickú činnosť KSČ, z toho najmä na jej poznávaciu funkciu pri formulovaní úloh. Novotného vedenie strany o mnohých týchto problémoch vedelo, avšak nedoceňovalo ich závažnosť, podliehalo ilúziám o dosiahnutom stupni vývoja spoločnosti, idealizovalo úroveň jej morálnej a politickej jednoty. Neschopnosť správne zladať revolučné perspektívy so stupňom spoločenského rozvoja ho viedla k vytýčeniu nereálnych úloh, k preskakovaniu vývojových etáp.

A práve situácia na rozhraní 50. a 60. rokov v poľnohospodárstve je pre posúdenie týchto javov veľmi príznačná. Je nesporné, že víťazstvo socialistických výrobných vzťahov bolo jedným z veľkých aktívov politiky KSČ v päťdesiatych rokoch. Pravda, tým sa vyriešil základný problém prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu – ako sa uvádza v materiáloch XIV. zjazdu KSČ – „predovšetkým z hľadiska vlastníckych foriem“ (XIV. zjazd 1971, s. 20), t. j. vo sfére výrobných vzťahov. Položili sa základy pre socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu, ktorá nie je len obyčajnou kooperáciou, prostým súhrnom častí, ale svojráznym celostným komplexom, celkom novou sociálnoekonomickou a sociálnotriednou kvalitou.

Pred socialistickým poľnohospodárstvom sa už otvárala nová etapa, nemejnej náročná a nemejnej zložitá. To znamenalo ďalší rozvoj výrobných síl a vybudovanie socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby. S touto úlohou bezprostredne súvisela aj socialistická prevýchova družstevného roľníctva na základe marxizmu-leninizmu. Z hľadiska národohospodárskeho bolo treba zabezpečiť rast poľnohospodárskej výroby, odstrániť disproporcie medzi stavom pracovných síl a nekomplexnosťou materiálnotechnickej základne poľnohospodárskej výroby, zlepšiť metódy plánovaného riadenia hospodárstva v nových podmienkach.

V priebehu 60. a 70. rokov sa tento proces ešte zintenzívnili. Družstevná poľnohospodárska veľkovýroba prechádzala na vyššiu úroveň: postupne v nej dochádza k širokému uplatneniu výsledkov vedy, k novým formám špecializácie a kooperácie, zvyšuje sa podstatne kvalifikácia pracovníkov, predovšetkým vedúcich a odborných, zdokonaľuje sa organizácia práce, postupne sa prehĺbuje proces chemizácie a komplexnej mechanizácie, široko sa uplatňuje zásada hmotnej zainteresovanosti. V dôsledku tohto vývoja zreteľnejšie miznú podstatné rozdiely medzi mestom a dedinou.

Socialistické poľnohospodárstvo je stále lepšie pripravené splniť svoju dnešnú i budúcu hlavnú úlohu: zabezpečiť krajine dostatok potravín a surovín tak, aby sme v niektorých produktoch (obilovinách i určitých živočíšnych výrobkoch) boli úplne sebestační a v iných mohli podstatne obmedziť ich dovoz z kapitalistického sveta a dosiahnuť tohto cieľa vysokou intenzifikáciou výroby, vysokou produktivitou práce s relatívne nízkymi nákladmi.

Prax výstavby socializmu v Československu potvrdila medzinárodnú platnosť marxisticko-leninskej teórie riešenia roľníckej a agrárnej otázky, Leninovho družstevného plánu. Napriek mnohým všeobecným črtám, ktoré mal vývoj u nás spoločné s priebehom kolektívizácie v ZSSR, postupovali sme cestou, ktorá rešpektovala naše domáce podmienky. Pripomeňme si, že po Februári 1948 nebola v Československu pôda znárodnená ako v Sovietskom Rusku. Vymedzenie štyroch typov JRD lepšie vystihlo súkromnovlastnícke založenie nášho roľníctva než sovietsky arteľ. Zákon o JRD na rozdiel od ZSSR dával možnosť dedinským bohatčom vstúpiť do JRD, ba dokonca nevylučoval ani ich členstvo v predstavenstve družstva, ak v ňom zostávali v prevahe malí a strední roľníci. Vo vzťahu ku kulaťkom sa situácia zmenila až od jesene 1950, ale keď nastala nová vlna združstevňovania (1956–1959) a JRD sa ekonomicky upevňovali, opäť sa umožnil vstup do konsolidovaných JRD aj príslušníkom bohatých vrstiev dediny za predpokladu, že nevyvíjali proti ľudovodemokratickej republike nepriateľskú činnosť.

Skúsenosti kolektívizácie v Československu znovu potvrdili aj myšlienku V. I. Lenina o tom, že prechod k socialistickej veľkovýrobe v poľnohospodárstve predpokladá všestrannú pomoc mesta dedine, pomoc socialistickeho priemyslu a štátu, robotníckej triedy a komunistickej strany. Pravdaže, záujem na vzájomnej spolupráci mesta a dediny je obojstranný a Leninova koncepcia robotnícko-roľníckeho zväzku predpokladá absolútnu jednotu cieľov. Preto pomoc socialistickeho štátu dedine v prechodnom období od kapitalizmu k socializmu nie je milodarom roľníctvu, ale nemôže byť ani „stratenou investíciou“. Má byť tmelom, živým spojitom, ekonomickou, ale aj politickou silou, ktorá pre súčasnosť i pre budúcnosť garantuje jednotu tried a sociálnych vrstiev našej spoločnosti.

Od tejto hlavnej a kľúčovej myšlienky, ale aj už štyridsaťročnej skúsenosti treba pri výskume problémov socializácie poľnohospodárstva odvíjať aj parciálne otázky. Nezávisle od toho, ktorá stránka stojí v popredí nášho vedeckého záujmu, alebo či už ide o komplexný, syntetizujúci pohľad, smerodajnou je skutočnosť, že tu na rumovisku starej spoločnosti vyrástlo nové dielo a my, jeho súčasníci, ho chceme, ako výsledné pozitívum uplynulých štyroch desaťročí, vo svojich štúdiách uchovať pre budúcnosť, a ako poučnú skúsenosť z praxe leninizmu v Československu vyzdvihnúť a využiť k pretvoreniu starého sveta a odstráneniu starých prežitkov.

Literatúra

- CAMBEL, S.—KRATOCHVÍLOVÁ, Ž.—PEŠEK, J.: Dějiny kolektivizace československého zemědělství. Praha, Svoboda 1989.
 CAMBEL, S.—SKRIP, V.—VANKO, A.: Roľnícka politika KSČ v období výstavby socializmu na Slovensku. Bratislava, Pravda 1978.
 GOTTWALD, K.: 1946–1948. Zv. 11. Bratislava, Pravda 1950.
 HUSÁK, G.: Vybrané prejavy, máj 1970 – december 1971. Bratislava, Pravda 1972.
 LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 25. Bratislava, SVPL 1955.
 LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 29. Bratislava, SVPL 1954.
 LENIN, V. I.: Spisy. Zv. 33. Bratislava, SVPL 1955.
 NOVOTNÝ, A.: Prejavy a state 1958–1962. Zv. 2. Bratislava, VPL 1964.
 VOJÁČEK, A.: Vývoj socialistickeho poľnohospodárstva na Slovensku. Bratislava, Príroda 1973.
 Československé zemědělství očima historiků. Praha, Ústav dějin socialismu 1969.
 XIV. zjazd Komunistickej strany Československa. Bratislava, Pravda 1971.
 Správa o živočišnej výrobe v JRD pre predsedníctvo ÚV KSS 5. 5. 1951. Archív ÚV KSS.
 Statistická ročenka ČSSR 1960. Praha SÚS 1960.
 Statistická ročenka ČSSR 1969. Praha, FSÚ 1969.
 Statistická ročenka MZLH, ročník 1960. Praha, MZLH 1960.

Statistická ročenka Republiky československé 1957. Praha, SÚS 1957.
Statistická ročenka Republiky československé 1959. Praha, SÚS 1959.
Statistický zpravodaj. Praha 1950.
Základy první československé pětiletky. Praha, ministerstvo informací a osvěty 1949.

Došlo 23. 12. 1988

CAMBEL S., Ústav historických vied SAV, Bratislava

Uplatnenie Leninovho družstevného plánu v československom poľnohospodárstve

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 355–370. — lit. 19, res. slov., rus., angl., něm.

družstevnictví zemědělské, Leninův družstevní plán, zemědělská politika KSČ, JZD, analýza, teoretické pojednání

V odstupe uplynulých 40 rokov treba hodnotiť nielen výsledný stav socialistického riešenia roľníckej otázky v Československu, ale aj špecifickosť nášho československého prístupu k realizácii Leninovho družstevného plánu, jeho medzinárodný význam. Aj pre Československo, krajinu priemyselne vyspelú, so silnými súkromnovlastníckymi tradíciami na pôde, bola kolektívizácia optimálnou cestou prístupu k pozdvihnutiu výnosnosti čs. poľnohospodárstva. Pritom sa nekopírovali sovietske skúsenosti, respektovali sme československé podmienky. Napriek tomu došlo v praxi k extrémnym zjednodušeniam (prvky byrokratizmu pri riadení poľnohospodárskej výroby, násilné metódy získavania roľníkov do JRD a pod.), čo spomalilo tempo socializácie. Až postupne, vďaka intenzívnejšej investičnej politike a zápasom o demokratizáciu družstevného života sa, aj keď veľmi pomaly, dotvárala československá podoba poľnohospodárskej socialistickej veľkovýroby, ktorá už doteraz využila veľa z toho, čo ako podnet formuloval na začiatku 20. rokov V. I. Lenin vo svojom spise O družstevníctve.

ЦАМБЕЛ С., Институт истории Словацкой академии наук, Братислава

Воплощение в жизнь ленинского кооперативного плана в условиях чехословацкого сельского хозяйства

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, s. 355–370. — лит. 19, рез. слов., русск., англ., нем.

сельскохозяйственная кооперация, ленинский кооперативный план, аграрная политика КПЧ, анализ, теоретический обзор

Анализируя истекший 40 летний период, следует провести оценку не только достигнутых результатов социалистического решения крестьянского вопроса в Чехословакии, но и специфики нашего национального подхода к реализации ленинского кооперативного плана, его международного значения. И для такой промышленно развитой страны как Чехословакия, т. е. страны со значительными традициями личной собственности на землю, коллективизация явилась оптимальным подходом к развитию производственного потенциала сельского хозяйства. Следует подчеркнуть, что при осуществлении коллективизации всесторонне учитывались чехословацкие специфические условия. Однако в процессе ее практической реализации имели место крайние упрощения (бюрократический подход к управлению сельскохозяйственным производством, насильственные методы привлечения крестьян в единые сельскохозяйственные кооперативы и т. п.), что замедлило темпы социализации сельского хозяйства. Впоследствии, в результате более интенсивной инвестиционной политики и демократизации жизни в кооперативах, постепенно, шаг за шагом, формировался чехословацкий тип кооперативного социалистического крупного производства, в процессе которого были претворены в жизнь многие идеи, высказанные В. И. Лениным в своем труде „О кооперации“.

CAMBEL S., Historical Institute of the Slovak Academy of Sciences, Bratislava

Introduction of Lenin's Cooperative Plan in the Czechoslovak Agriculture

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 355–370. — refs 19, summaries in sl, ru, en, de

agricultural cooperativism, Lenin's cooperative plan, agricultural policy of the Communist party of Czechoslovakia, cooperative farm, analysis, theoretical treatise

With the lapse of the last 40 years it is necessary to evaluate not only the results of the socialist solution to the agricultural question in Czechoslovakia, but also the specificity of the Czechoslovak attitude to the realization of Lenin's cooperative plan and its international significance. For Czechoslovakia, industrially developed country with a strong tradition of private land ownership, collectivization was an optimum road to the higher effectiveness of the Czechoslovak economy. At the same time, we did not copy Soviet experience; we respected our own Czechoslovak conditions. In spite of this, some extreme simplifications occurred in practice (the elements of bureaucratism in the management of agricultural production, forceful methods used towards farmers to join cooperative farms); this all slowed down the process of socialization. Only gradually, thanks to the more intensive investment policy and the struggle for democratization, the Czechoslovak agricultural socialist large-scale production was formed; this production benefited from what was formulated as a motive by V. I. Lenin in his work "On Cooperativism" at the beginning of the twenties.

CAMBEL S., Historisches Institut der Slowakischen AdW, Bratislava

Die Anwendung des Leninschen Genossenschaftsplans in der tschechoslowakischen Landwirtschaft

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 355–370. — Lit. 19, Zus. in Slowak., Russ., Engl., Dtsch.

Landw. Genossenschaftswesen, Leninscher Genossenschaftsplan, Landwirtschaftspolitik der KPTsch, LPG, Analyse, theoret. Aspekte

Nach 40 Jahren Entwicklung ist es erforderlich, nicht nur den erreichten Stand der sozialistischen Lösung der Landwirtschaftsfrage in der Tschechoslowakei zu bewerten, sondern auch die Spezifik des tschechoslowakischen Herangehens an die Realisierung des Leninschen Genossenschaftsplanes, dessen internationale Bedeutung. Auch für die industriell entwickelte CSR mit ihren starken Traditionen des Privateigentums an Grund und Boden war die Kollektivierung der optimale Weg zur Steigerung der Ertragsfähigkeit der Wirtschaft. Dabei wurden die sowjetischen Erfahrungen nicht einfach kopiert. Es wurden die tschechoslowakischen Bedingungen berücksichtigt. Dennoch kam es in der Praxis zu extremen Simplifizierungen (Elemente des Bürokratismus bei der Leitung der landw. Produktion, Zwangsmethoden der Gewinnung der Bauern für die LPG usw.), was das Tempo der Sozialisierung verlangsamte. Allmählich erst hat sich dank einer intensiveren Investitionspolitik und der Demokratisierung des genossenschaftlichen Lebens, wenn auch nur sehr langsam, die tschechoslowakische Variante der sozialistischen landwirtschaftlichen Großproduktion herausgebildet, die bereits damals Vieles davon nutzte, was als Anleitung anfang der 20-er Jahre W. I. Lenin in seiner Arbeit „Über den Genossenschaftsplan“ formuliert hatte.

Adresa autora:

Prof. Dr. Samuel Cambel, DrSc., Ústav historických vied, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

JZD AK Slušovice vyvolává pozornost odborníků i širší veřejnosti již od sedmdesátých let, kdy se začala projevovat vysoká dynamika jeho hospodářských činností, rozsáhlá diverzifikace výroby (s narůstající vahou průmyslových složek) a výrazná inovační aktivita tohoto družstevního podniku ve výrobních oborech a technologiích náročných na vědu a výzkum (podrobněji Čuba a Divila 1989). V současných podmínkách poutá slušovické družstvo zvýšenou pozornost v souvislosti s komplexní přestavbou v našem národním hospodářství.

Poněkud zjednodušeně, nikoli však neopodstatněně bychom mohli říci, že slušovické družstvo provedlo „přestavbu“ podnikové strategie a mechanismu fungování s víceletým předstihem. Prvořadou úlohu sehrála přitom skutečnost, že vedení tohoto družstva dokázalo vytvořit, systematicky rozvíjet a uskutečňovat životaschopnou koncepci dynamického podniku, budovaného na principech socialistické samosprávy, chozrasčotu a samofinancování. Svoji koncepci dokázalo prosadit v podmínkách převážně administrativního systému řízení národního hospodářství, který bagatelizoval objektivní úlohu podniků a přisuzoval jim v podstatě roli automatu, mechanicky reagujícího na centrální signály. Využilo přitom všech možností, které skýtala širší autonomie zemědělských družstevních organizací v jejich rozhodovacích pravomocích (ve srovnání se státními podniky).

Z někdejšího „enfant terrible“ našeho družstevního zemědělství se v podmínkách zahajované ekonomické reformy stává uznávaný (i když ne vždy zcela jednoznačně přijímaný) „slušovický experiment“. Ekonomický experiment sice spontánní, ale o to významnější, že od jeho počátku uplynulo již čtvrt století. Jsou zde proto i časové předpoklady k tomu, aby se mohly projevit podstatné vlastnosti praktikovaného systému hospodaření.¹⁾ Strategie vedení tohoto podniku, jeho podnikatelský systém, způsob aktivizace pracovníků, podniková inovační politika a další faktory prosperity slušovického agrokombinátu zasluhují nyní hlubší studium a odpovídající zobecnění. Omezený rozsah tohoto příspěvku umožňuje věnovat bližší pozornost pouze některým z uvedených faktorů, které považují v dané souvislosti za zvláště významné.

¹⁾ Jak známo, ekonomické experimentování představuje důležitý nástroj strategie zdokonalování řízení na různých stupních hospodářské hierarchie. Zvláště důležitá role náleží tomuto instrumentu v nynější vývojové etapě. Komplexní přestavbu v národním hospodářství nelze uskutečnit pouze na základě teoretických postulátů. „Cílová funkce experimentu spočívá v praktické prověrce vědecké představy o zdokonalování forem a metod řízení. Experiment určuje nejen principiální vhodnost novinek systému řízení, ale i stupeň jejich účinnosti.“ (Osipenko 1988, s. 50)

JZD Slušovice náleží k těm předním podnikům, které se vyznačují mimořádnou hospodářskou aktivitou. V případě slušovického družstva svědčí o tom především vysoká dynamika dosahovaných výkonů (průměrný roční přírůstek zhruba 30 %), obdobná dynamika tvorby zisku i relativně vysoký růst produktivity práce (roční tempo přírůstku cca 20 %). Takové dynamiky svého ekonomického rozvoje by slušovické družstvo nemohlo dosáhnout bez překonání tradiční koncepce zemědělského podniku.

K hledání nových cest k dynamickému rozvoji družstva přistoupilo jeho vedení již v druhé polovině šedesátých let.

V této době bylo v podstatě dosaženo konsolidace původního JZD Slušovice, nadále však probíhalo vnitřní upevňování tohoto družstva v jeho narůstajícím hospodářském obvodu — v důsledku slučování s dalšími JZD (hospodařícími v 16 obcích okresu Gottwaldov). V polovině sedmdesátých let, kdy tehdejší etapa slučování družstev byla ukončena, dosáhlo JZD Slušovice výměry 6 tis. ha zemědělské půdy a mělo téměř 1 500 trvale činných pracovníků (JZD Slušovice začalo původně hospodařit s 23 členy na několika desítkách hektarů). Zařadilo se tak mezi největší JZD v ČSSR.

Tvorba nové koncepce vycházela z toho, že základních ekonomických cílů (vysoké hospodářské dynamiky a efektivnosti, tj. prosperity), které si toto družstvo vytyčilo, nebylo možno dosáhnout pouze v rámci základního předmětu jeho hospodářské činnosti — zemědělské prvovýroby. Poměrně v krátkém období po nástupu dosavadního předsedy družstva (1963) byly využity jak rezervy zemědělské výroby „ležící na povrchu“, spočívající zejména v dokonalejší ochraně společného majetku družstva a v prosazení pracovní a technologické kázně v rostlinné i živočišné výrobě, tak i dostupné rezervy spočívající ve specializaci této výroby.

Určité možnosti skýtala intenzifikační opatření, ta však byla značně nákladná, kdežto rentabilita zemědělské výroby (zvláště při její struktuře v daných půdních a klimatických podmínkách — v podhůří Vizovických a Hostýnských vrchů) naopak velmi nízká. Možnosti intenzifikace zemědělské výroby byly navíc (vedle nároků na finanční prostředky) značně zúžené vzhledem k nedostatku pohotových kvalitních vstupů (speciální techniky, agrochemických, mikrobiologických a jiných potřeb pro rostlinnou a živočišnou výrobu) z průmyslových složek národohospodářského zemědělsko-průmyslového komplexu.

Nová koncepce podnikového rozvoje, která se začala formovat ve slušovickém družstvu, usilovala o překonání uvedených omezení. Vycházela zároveň z principiálních možností poměrně velkého hospodářského celku, ve který se slušovické družstvo postupně zformovalo v důsledku slučování a vnitřní konsolidace. Vlastní rozvojová koncepce družstva spočívala přitom na takových dynamických, vzájemně se podmiňujících silách ekonomického života, jako je podnikání (s odpovídající integrací výrobní a obchodní činnosti), akumulace a vědeckotechnický pokrok (výrobní a technologické inovace).

Významnou úlohu při realizaci této koncepce sehrála skutečnost, že družstevní vlastnictví, i přes existující administrativní překážky nadpodnikového řízení, poskytovalo větší prostor pro hospodářskou činnost mimo oblast zemědělské prvovýroby. Působila zde i tradice vedlejší činnosti rolníků, hledání příležitostí k celoroční zaměstnanosti a k získání vedlejších výdělků (výpomoc v lesním hospodářství zvláště v zimním období, domácí řemeslná výroba aj.). Původní program rozvoje nezemědělských činností (přidružené výroby) byl i ve slušovickém družstvu co do druhů výrob velmi skromný. Týkal se tradičních doplňkových výrob, např. lopat a dalších výrobků dřevovýroby, jednoduché kovovýroby apod. Vzhledem k poměrně příznivé rentabilitě zajišťovaly tyto výrobky soustavný nárůst

a umožňovaly tak potřebnou akumulaci a financování stále náročnějších rozvojových programů.

Nové programy družstvo přednostně zaměřovalo k zabezpečování přenosu vědeckotechnického pokroku do zemědělské praxe (výroba kapalných hnojiv, která byla spolu se zařízením na zpracování krmiv prvním průmyslovým provozem v JZD Slušovice, výroba speciální zemědělské techniky, biopesticidů, biofaktorů pro produktivnější využívání krmiv, víceúčelová počítačová technika pro zemědělství aj.). Postupně sílila i orientace družstva na zhodnocování některých druhů zemědělských surovin, jejich zpracování na finální potravinářské výrobky spolu s výrobou nedostatkových obalů pro potravinářské účely apod. Přírozeným ekonomickým prostorem pro podnikání slušovického družstva se tak stala téměř celá oblast zemědělsko-průmyslového komplexu.

Podle stavu k 31. 3. 1988 činil podíl nosných úseků ZPK (zemědělské a potravinářské výroby) na celkovém počtu pracovníků v JZD AK Slušovice 27,5 % a na základních prostředcích 40,7 %, podíl tzv. dodavatelských složek ZPK – strojírenské výroby a mikroelektroniky, zemědělské chemie a biochemie – analogicky 28,2 % a 26,7 %, stavebnictví 15,3 a 1,5 %, úseku dopravy 8,7 a 19,9 % atd.

K realizaci nové rozvojové koncepce přistupovali ve Slušovicích v době, kdy se užitečnost a mnohostranný přínos nezemědělských činností (přidružené výroby) JZD ještě všeobecně nedoceňoval a někdy přímo odsuzoval. Tuto cestu nastoupili i za cenu konfliktů se setrvačností neúměrně unifikovaných podnikových organizačních struktur, ve kterých se zemědělsko-průmyslový kombinát slušovického typu nesehnal. Vznikl tak podnik s členitou, diverzifikovanou výrobou, zahrnující obory na vysokém stupni vědeckotechnického pokroku (biotechnologie, mikroelektronika). Obory, které jsou nositeli hospodářské dynamiky, výrobních i technologických inovací, umožňují využívat zvyšující se kvalifikaci pracovních sil i rozšiřující se prostor pro mezinárodní ekonomickou spolupráci, včetně společného podnikání se zahraničními partnery. V roce 1988 byl např. z iniciativy slušovického družstva vytvořen první společný čs.-vietnamský podnik OTAS (Oil Touristic Agrokombinát Slušovice). Mimo to má JZD AK Slušovice přímé vztahy i s podniky ze SSSR, MLR, PLR a větší počet kooperačních smluv s firmami z kapitalistických zemí.

Hospodářská aktivita JZD AK Slušovice v uvedených směrech vedla k vysoce dynamickému růstu celkových a zejména nezemědělských výkonů, jejichž expanze není ovlivňována přírodními a dalšími specifickými faktory, které limitují dynamiku zemědělské produkce. Například od roku 1980 do roku 1987 vzrostly veškeré výkony podniku více než pětinašobně a hrubá zemědělská produkce (v propočtu na 1 ha zemědělské půdy) o polovinu.

Výrazně vyšší dynamika nezemědělských výkonů neznamenal však podceňování zemědělské výroby ve slušovickém družstvu. Svědčí o tom i následující srovnání: zatímco v tomto družstvu vzrostla v uvedeném sedmiletém období intenzita hrubé zemědělské produkce o 51 %, v celém čs. zemědělství jen o 12 %.

O tom, že JZD AK Slušovice dosahuje velmi dobrých produkčních výsledků v zemědělské výrobě, svědčí i další ukazatele. Například v roce 1987 činil průměrný hektarový výnos obilovin ve slušovickém družstvu 6,72 t, kdežto v celém družstevním sektoru čs. zemědělství 4,86 t; průměrná roční dojivost krav činila v JZD Slušovice 6 004 l a celostátní průměr 3 787 l.

Zemědělská výroba zůstává základním odvětvím JZD AK Slušovice, družstvo se nevzdává svých pramenů, usiluje naopak o intenzivnější využívání celopodnikového ekonomického a vědeckotechnického potenciálu k dalšímu pozvednutí úrovně zemědělské výroby (zvláště při pěstování kukuřice a zeleniny a v chovu skotu).

Slušovická koncepce moderního družstevního podniku nezahrnuje jen formování jeho kombinátní výrobní struktury (jejímž jádrem zůstává zemědělská výroba). V jejím rámci se začal brzy prosazovat i další strategický rozměr — formování plnohodnotného podniku. To znamená cílevědomé budování vyspělého podniku, disponujícího jak příslušnými výrobními kapacitami, tak i odpovídajícími kapacitami z předvýrobních a povýrobních etap, které podmiňují technickou úroveň rozvoje základních výrobních činností a zároveň i úspěšnost jejich ekonomické finalizace (při realizaci tržní produkce).

Naše JZD i další podniky (nejen zemědělské) se dosud zabývaly převážně jen vlastní výrobní činností, zatímco opatřením předvýrobní a povýrobní povahy byla věnována malá pozornost. Projevovalo se to v izolovaném vývoji výrobních podniků a specializovaných (z hlediska podnikových potřeb ne vždy dostatečně pohotových) organizací v oblasti informatiky a poradenství, výzkumu a vývoje, materiálně technického zásobování a obchodu aj. Postupně se však i v naší podnikové sféře prosazuje vývojový trend vyspělých ekonomik — rozvoj terciárních činností ve výrobních podnicích.

Jedná se o činnosti náležející k terciárnímu sektoru národního hospodářství — ke sféře služeb v jejich širším pojetí, zahrnující všechna „zbyvajících“ odvětví s výjimkou materiální výroby (tj. odvětví primárního sektoru — především zemědělství, a sekundárního sektoru — zejména zpracovatelský průmysl).

Podnik s takovou dynamikou ekonomického rozvoje, jakým je JZD AK Slušovice, je „existenčně“ nucen věnovat zvýšenou pozornost organizaci vlastních terciárních činností. Bez určitého průlomu do stávajících institucionálních struktur předvýrobních a povýrobních etap by slušovický agrokombinát nemohl aspirovat na dosažení úrovně odpovídající vysokým, mezinárodně srovnatelným standardům.

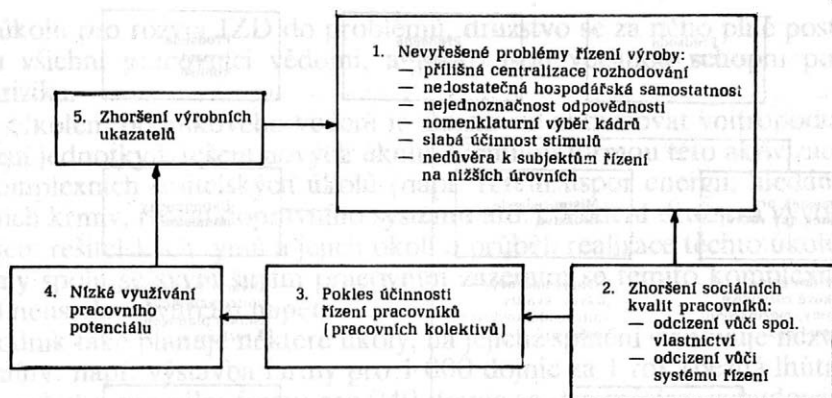
Vedení družstva věnovalo proto s určitým předstihem zvýšenou pozornost rozvoji všech významných zdrojů terciárního charakteru, potřebných k realizaci podnikové výrobní strategie, zejména v oblasti informačního systému (tvorba vlastních odvětvových databází, využívání cizích databází atd.), výzkumné a vývojové základny (ve které pracovalo počátkem roku 1988 v JZD AK Slušovice více než 300 pracovníků), podnikového vzdělávání (školicí středisko — podnikový institut pro odborné vzdělávání vlastních pracovníků i pracovníků jiných podniků a organizací), a rovněž v oblasti obchodní činnosti (závody slušovického agrokombinátu pro vnitřní a zahraniční obchod).²⁾

Z PRAVOMOCI SE RODÍ AKTIVITA A PODNIKAVOST

Přestavba řízení ekonomiky se týká v prvé řadě podniků jako objektů centrálního řízení, ale zároveň i řídicích vztahů uvnitř podniků (jako určitým způsobem strukturovaných celků). V obou případech byla nižším úrovním řízení dosud většinou přisuzována již zmíněná úloha automatů, které mechanicky reagují na signály z vyšších řídicích stupňů.

Negativní důsledky dosavadního systému řízení lze charakterizovat schématem sociálního mechanismu zhoršování výsledků výrobní činnosti (obr. 1).

²⁾ Podobnou aktivitu (jako slušovický agrokombinát) při rozvíjení terciárních činností mohou vyvíjet pouze nejvyspělejší podniky, s odpovídajícím ekonomickým a kádrovým potenciálem. Tyto podniky mohou zároveň poskytovat příslušné služby dalším zájemcům. Vytváří se tak pro ně podnikatelský prostor i v oblasti služeb, ve kterém se JZD AK Slušovice rovněž angažuje (zpracování a prodej informací, pořádání placených odborných kursů pro zájemce z jiných podniků apod.).

1. Sociální mechanismus zhoršování výsledků výrobní činnosti (podle Rybkina 1988) — Social mechanism of deterioration of the results of production activities (after Rybkin 1988)

Praktické zkušenosti slušovického družstva potvrzují, že řešení uvedených defektů řízení výroby spočívá v novém vztahu pracovních kolektivů a jednotlivců k řízení, v jejich vyšším pocitu odpovědnosti a samostatnosti v rozhodování. Aktivita podnikového kolektivu v JZD AK Slušovice je cílevědomě vyvolávána, rozvíjena a usměrňována prostřednictvím celého souboru faktorů (Čuba 1985).

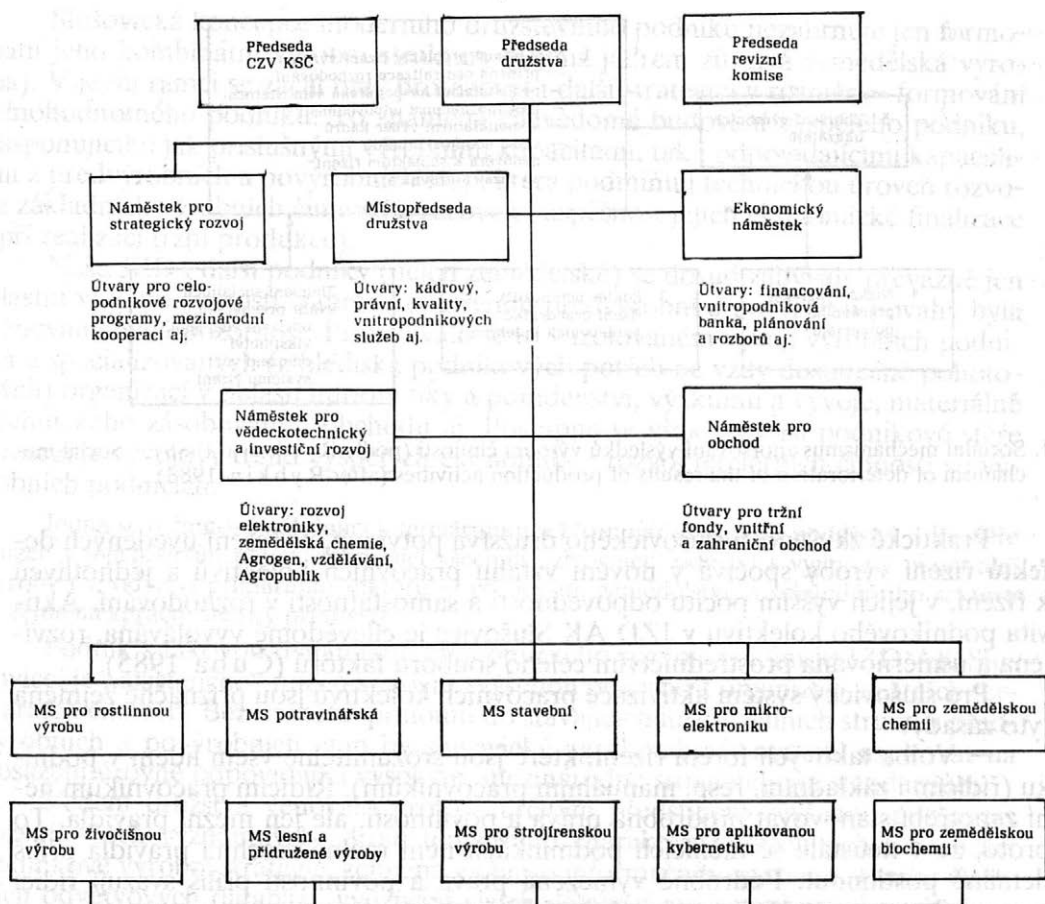
Pro slušovický systém aktivizace pracovních kolektivů jsou příznačné zejména tyto zásady:

— Volba takových forem řízení, které jsou srozumitelné všem lidem v podniku (řídícím i základním, resp. manuálním pracovníkům). Řídícím pracovníkům není zapotřebí stanovovat podrobná práva a povinnosti, ale jen mezní pravidla. To proto, že v neustále se měnících podmínkách není reálné všechna pravidla příliš detailně postihnout. Podrobně vymezená práva a povinnosti příliš svazují řídící pracovníky a neumožňují rozvinutí vlastní iniciativy.

— Konstrukce ekonomických pravidel, která by na pracovníky působila v okamžiku, kdy se rozhodují. Každý pracovník musí být bezprostředně zainteresován na růstu výkonů (výsledků z realizace zboží nebo služeb) a na úspoře těch nákladových položek, na které má přímý vliv. Řídící pracovník na určitém organizačním stupni musí mít právo hospodařit s celou částkou vytvořených (disponibilních) zdrojů — o jeho zdrojích nesmí rozhodovat jiný řídící pracovník.

— Zásada rozsáhlé decentralizace pravomocí a odpovědnosti v rámci organizačních jednotek podniku.³⁾ Slušovické družstvo se ji snaží uplatňovat ve všech pravidlech vnitropodnikového řízení. Dbá přitom na to, aby všechny operativní problémy byly řešeny tam, kde vznikají. Pracovníci na každém stupni řízení musí mít k tomu příslušnou kompetenci. Vydal-li řídící pracovník jakékoli rozhodnutí, nemůže ho změnit ani jeho nadřízený. Autorita řídícího pracovníka, který vydává rozhodnutí, nesmí být dotčena. Tímto pravidlem vzniká nebezpečí chybných rozhodnutí. Ta však způsobují méně škod než ztráta autority řídících pracovníků.

³⁾ V JZD AK Slušovice funguje pět desítek závodů (začleněných do deseti výrobních mikrostruktur — obr. 2) a velký počet nižších organizačních jednotek s rozsáhlou pravomocí a odpovědností. Záměrně jsou vytvářeny podmínky (v rámci vnitropodnikového samofinancování, systému spoluúčasti, předávání pracovišť do socialistické péče aj.), které umožňují i nejnižším organizačním jednotkám, aby se mohly samostatně rozhodovat a aby jejich rozhodnutí byla co nejučinnější.

Jednotlivé mikrostruktury (MS) řídí náměstkové předsedy družstva. Mikrostruktury se dále dělí na závody, provozy a pracoviště.

2. Základní schéma organizační struktury řízení JZD AK Slušovice (stav k počátku roku 1989) – A basic diagram of the organisational structure of management on the cooperative farm Slušovice Agrocombine (situation at the beginning of the year 1989)

Při poměrně vysoké samostatnosti i nejnižších organizačních jednotek má vedení JZD AK Slušovice celý podnik pod kontrolou, soustavně sleduje jeho fungování a snaží se identifikovat nesprávné tendence. Zjistí-li závady, pak je řeší nepřímým způsobem – stanovením pravidel, která usměrní chod všech organizačních jednotek v souladu se zájmy celého podniku. Fungování podniku je zabezpečováno základními pravidly a regulérně se opakujícími opatřeními. Tím je dána jistota plynulosti a pravidelnosti v řešení všech problémů.

– „Co nefunguje, může se a musí se kdykoliv změnit.“ Toto pravidlo je stále vštěpováno do podvědomí všech řídících technickohospodářských pracovníků. Při vzniku problémů nesmí technickohospodářský pracovník čekat na změnu pravidel, ale přijmout pro nápravu pohotové rozhodnutí. V JZD AK Slušovice se přitom toleruje neúspěch. Případný neúspěch se rozebírá, po zjištění chyb se uzavře, za neúspěch nejsou technickohospodářští pracovníci šikanováni. Tím se vytvářejí podmínky, aby se nebáli dalších náročných úkolů. Dostane-li se pracovník při plnění

svých úkolů pro rozvoj JZD do problémů, družstvo se za něho plně postaví. Toho jsou si všichni pracovníci vědomi, a proto jsou většinou schopni podstupovat i větší rizika.

— Úkolem podnikového vedení je soustavně aktivizovat vnitropodnikové organizační jednotky k řešení nových úkolů. Účinnou formou této aktivizace je zadávání komplexních řešitelských úkolů (např. řešení úspor energií, hledání náhrady tradičních krmiv, řešení dopravního systému atd.). Vedení družstva vyvolává zároveň zájem řešitelských týmů a jejich okolí o průběh realizace těchto úkolů. Řešitelské týmy spolu se svým širším pracovním zázemím se těmito komplexními úkoly udržují neustále v tvůrčím napětí.

Podnik také plánuje některé úkoly, na jejichž splnění stanovuje nezvykle krátké termíny: např. výstavba farmy pro 1 000 dojnic za 1 rok (běžná lhůta výstavby byla tři roky) a speciální farmy pro 240 dojnic za dva měsíce, vybudování nového mostu a změna toku říčky Dřevnice za 16 dnů (generální projektant rozplánoval stavbu na 16 měsíců), výstavbu Domu zeleniny (čtyřpodlažní budova) za 6 měsíců atd. Tímto způsobem připravuje své pracovníky na zvládnutí mezních situací, které nastávají v případě mimořádných akcí s vysokým přínosem pro podnik, podmíněným pohotovou reakcí na vzniklou příležitost, prověřuje jejich výkonnost a identifikuje nejschopnější.

— Ve všech oborech činnosti existují podprůměrní a nadprůměrní lidé. Vynikajících, nejschopnějších individualit (talentů nebo „šampionů“) je v každém oboru a také v každém podniku velmi málo (ve slušovickém družstvu odhadují, že jejich počet nepřevyšuje zpravidla 0,5 % z celkového počtu pracovníků). Vedení podniku se proto snaží tyto individuality neustále systematicky vyhledávat. Nalezne-li takové talenty, pak pro jejich využití stanovuje speciální řídicí strukturu, zvyšuje jejich kompetenci a vytváří jim široký prostor pro uplatnění.

— JZD AK Slušovice neustále hodnotí své pracovníky. Vyhodnocování jsou pracovníci na všech stupních řízení. Při hodnocení se dbá na to, aby 80–90 % lidí bylo mezi úspěšnými; jen 10 až 20 % bývá mezi neúspěšnými. Takovýmto pojetím hodnocení se lépe daří udržovat radost z práce a tím i vyšší aktivitu většiny lidí.

— V podniku je zabezpečována vysoká péče o lidi. A to nejen o pracovníky v produktivním věku (vedle závodního stravování, vnitropodnikové dopravy na pracoviště apod. zajišťuje podnik pro své pracovníky široký sortiment osobních služeb), ale i o jejich děti a o důchodce. K základním povinnostem každé vnitropodnikové organizační jednotky patří i péče o pracovní a životní prostředí, která je také jedním z pěti rovnocenných kritérií při pravidelném čtvrtletním hodnocení technickohospodářských pracovníků v řídicích funkcích. V nastávajícím období by se mělo i toto úsilí slušovického družstva dostat na novou, vyšší úroveň v souvislosti s přípravou a postupnou realizací projektu Agrodesign JZD AK Slušovice. Cílem je komplexní přístup k ochraně a tvorbě životního prostředí v hospodářském obvodu družstva.

To vše spoluvytváří příznivý vztah lidí k podniku, ochotu aktivně pracovat pro svůj podnik, usilovat o jeho trvalý rozvoj a jeho dobrou pověst.

Výsledky dosahované JZD AK Slušovice jsou rozhodujícím způsobem podmíněny systémem jeho řízení. Účinnost tohoto systému (který je soustavně zdokonalován — v souladu s měnícími se měřítky výroby a vnitřními a vnějšími podmínkami hospodaření) je v tom, že stimuluje plnokrevný ekonomický život podnikového kolektivu, podněcuje novátorství a rozvíjení socialistické podnikavosti v celé struktuře této poměrně velké hospodářské jednotky.

Slušovické družstvo nejenže prosazovalo již po více než dvě desetiletí právo na podnikání na celodružstevní (celopodnikové) úrovni, ale soustavně vytvářelo

podmínky pro iniciativu a podnikavost lidí i uvnitř družstva. Zvláště výrazných forem nabývá toto úsilí v nynějším desetiletí. V první polovině osmdesátých let se v družstvu přistoupilo k předávání pracovišť do socialistické péče, s využitím různých stupňů podnikatelského uplatnění pracovních kolektivů a jednotlivých družstevníků (podle charakteru přebíraného pracoviště a rozdílných požadavků na míru samostatnosti jednání pracovníka nebo kolektivu — nejvyšší stupeň je uplatňován na těch pracovištích, která mohou fungovat jako samostatné výrobní jednotky v rámci družstva). Zejména vyšší stupně podnikatelského uplatnění v tomto vnitropodnikovém systému vytvářejí u pracovníků pocit skutečných hospodářů.

K vyšším formám „vnitropodnikání“ v rámci slušovického družstva náleží rovněž tzv. malé závody a rodinné závody, k jejichž zřizování přistupuje JZD AK Slušovice v roce 1989. Tyto závody budou rovněž integrální součástí slušovického agrokombinátu, budou však disponovat plnou operativní samostatností. Jejich provozovatelé sami vyhledávají předmět svého podnikání (v oblasti zemědělské i nezemědělské výroby a služeb), sami zřizují příslušná pracoviště a zabezpečují výrobu nebo služby. Stanovují též způsob odměňování, přičemž odměny mají (po splnění odvodových povinností z tržeb a mezd) zůstatkový charakter (při stanovení odvodů z tržeb družstvo zvýhodňuje provozování zemědělské výroby). Cílem zakládání malých a rodinných závodů je lepší využití materiálových a pracovních zdrojů na těch úsecích, ve kterých je obtížné zabezpečovat optimální výsledky velkovýrobní formou.

PODNIK S VYSOKOU INOVAČNÍ AKTIVITOU

K základním znakům řízení slušovického družstva, stejně jako jiných dlouhodobě prosperujících podniků, patří jeho zaměření na budoucnost, iniciování nových výrobních a dalších rozvojových strategií spolu s vytvářením předpokladů pro jejich realizaci. Významná úloha přitom náleží inovační funkci řízení.

Pro soustavné plnění této funkce vytvořilo vedení JZD AK Slušovice určité předpoklady. Za nejvýznamnější v této souvislosti považují funkční organizační uspořádání slušovického agrokombinátu, účinný postup vedení podniku při hodnocení vyráběné produkce (podle určitých kvalitativních tříd) a specifický systém vědeckotechnických (inovačních) programů, používaný v tomto podniku.

Účelové formování organizačních struktur představuje významný nástroj efektivního plnění všech základních funkcí řízení, včetně jeho inovační funkce. Organizační uspořádání slušovického družstva vychází především z podnikové strategie poměrně široké diverzifikace výroby, která „diktuje“ nutnost decentralizované organizace jejího řízení. Bez ní by nebylo možno zabezpečit nepřetržitou adaptaci na měnící se podmínky reprodukce, hrozila by ztráta pružnosti podnikového řízení a ochromení důležitých funkcí (organizační, stimulační, inovační aj.), k jejichž dokonalému plnění jsou nutná i zvládnutelná měřítko organizačních jednotek.

Specifickým organizačně ekonomickým článkem slušovického družstva jsou tzv. mikrostruktury, sdružující vždy několik závodů odpovídajícího profilu (s určitou oborovou specializací, s technologickou spojitostí mezi výrobky apod.). Realizací této významné organizační myšlenky vytvořilo vedení družstva důležitý předpoklad pro systematickou tvorbu výhledových koncepcí a rozvíjení inovací v jednotlivých (v současné době deseti — obr. 2) oblastech činnosti slušovického agrokombinátu. Inovační činnost není přitom záležitostí pouze těchto článků výrobní organizační struktury družstva.

V JZD AK Slušovice funguje stimulační celopodnikové řízení, neustále podněcující inovační aktivitu na všech úrovních podnikové organizace. Týká se to

především volby kritérií stanovených pro pravidelné (čtvrtletní) hodnocení technickohospodářských pracovníků. Například dvě z pěti kritérií při hodnocení ředitelů výrobních závodů se týkají realizace výsledků vědy, výzkumu a vývoje a zabezpečování dlouhodobého rozvoje (hodnotí se soubor opatření a postup při realizaci úkolů, které mohou rozhodujícím způsobem ovlivnit rozvoj závodu v příštích letech). U vedoucích provozů je jedním z kritérií zavádění racionalizačních opatření.

V rámci vnitropodnikového systému spoluúčasti technickohospodářských pracovníků (nová forma uplatnění tzv. manévrovacích finančních prostředků ve slušovickém družstvu) se počítá mj. s úhradou možných ztrát v důsledku určitých rizik spojených s inovační aktivitou při tvůrčím výkonu řídicí funkce. Inovační činnost ve všech výrobních úsecích je povzbuzována i v rámci řízení kvality. Podnikový výbor kvality rozhoduje na základě odborného hodnocení prováděného výkonným orgánem tohoto výboru — útvarem kvality — o přiznání příplatků za vysokou kvalitu výrobků, resp. o udělení sankcí za nízkou kvalitu, nebo o zastavení nekvalitní výroby.

Celkový přehled o úrovni inovačního procesu ve všech mikrostrukturách a závodech získává vedení JZD AK Slušovice prostřednictvím každoročního hodnocení (inventury) výrobků. Provádějí ji hodnotitelské komise, ustavené pro jednotlivé skupiny výrobků. Uplatňují přitom tato hlediska: srovnatelnost se světovou špičkou, prodejnost na čs. a zahraničním trhu, funkčnost, design a estetická úroveň, úroveň servisu a služeb. Podle výsledků bodového hodnocení jsou výrobky zařazeny do čtyř kvalitativních tříd: světová úroveň, evropská úroveň, výrobky dobré čs. úrovně, výrobky překonané. Výrobky zařazené do čtvrté třídy se nesmějí v následujícím období vyrábět.

Na rozhodnutí o zastavení jejich výroby navazuje tzv. dezinvestiční program. Jeho úkolem je demontovat nevyhovující výrobní zařízení a odstranit veškeré pozůstatky po výrobcích zařazených do nejnižší třídy a tím zajistit, aby se výroba těchto překonaných výrobků nemohla obnovit, a zároveň uvolnit výrobní kapacity pro realizaci nových výrobních programů. Demontované zařízení, pokud je prodejné, prodá příslušný výrobní závod vnitropodnikovému obchodnímu útvaru za zůstatkovou cenu. Neprodejné zařízení musí být odvezeno do kovošrotu nebo jinak zlikvidováno. Rozdíl mezi prodejní cenou a zůstatkovou cenou je v obou případech hrazen z celopodnikových prostředků. Tímto opatřením se zvyšuje jistota, že dezinvestiční činnost v provozech bude důsledná.

Důležitou funkci v rámci inovační aktivity JZD AK Slušovice plní podnikový systém vědeckotechnických programů. Zahrnuje čtyři druhy programů: rozvojové, strategické, velké vědeckotechnické a malé vědeckotechnické programy. Rozvojovými programy ve slušovickém družstvu jsou hlavní výrobní programy jednotlivých mikrostruktur (kukuřice a zelenina v MS pro rostlinnou výrobu, chov skotu v MS pro živočišnou výrobu, moderní systém výživy MOSYV v potravinářské MS, fermentační biochemie v MS zemědělské biochemie atd.).

V rámci rozvojových programů jsou vytypovány takové strategické vědeckotechnické programy, které jsou z perspektivního hlediska nejvýznamnější a budou silně ovlivňovat dané odvětví (např. jako součást rozvojového programu chovu skotu je ve slušovickém družstvu realizován strategický vědeckotechnický program tvorby špičkového genofondu holštýnského plemene skotu).

Velké vědeckotechnické programy představují ucelené rozvojové programy, kterými je zabezpečováno přebudování konkrétní dílny (pracoviště) nebo konkrétního technologického postupu na vysokou (světovou nebo evropskou) úroveň. Největší podpora (včetně celopodnikové) je poskytována těm velkým vědeckotechnickým programům, které navazují na strategické programy. Ostatní velké vědeckotechnické programy jsou zajišťovány převážně vlastními silami mikrostruktur, resp. závodů (za podpory příslušných provozů — na účet jejich zdrojů pro

modernizaci). Malé vědeckotechnické programy vznikají jako součást velkých vědeckotechnických programů a jsou zároveň významnou motivací k aktivitě všech družstevníků. Představují dílčí inovace (dílčí technická řešení), zvládnutelné v kratším období a přístupné širšímu okruhu lidí v podniku.

Uvedený systém, praktikovaný ve slušovickém družstvu, stimuluje soustavnou obnovu výrobků, technologií a výrobního aparátu. Výrazně se to projevuje v tvorbě nových výrobních programů. Celopodnikové vedení, všichni vedoucí (náměstci) mikrostruktur, desítky ředitelů závodů a velký počet vedoucích provozů hledají stále nové nebo inovované druhy produkce, které skýtají možnost růstu výkonů a zisku. Týká se to zejména mikrostruktur potravinářské výroby, lesní a přidružené výroby, mikroelektroniky, aplikované kybernetiky, strojírenské, agrochemické a biochemické výroby, které mají zvláště příznivé předpoklady pro soustavnou modernizaci skladby výrobních programů. V těchto mikrostrukturách (které se v roce 1987 podílely 82,5 % na celkové tržní produkci družstva) připadalo v roce 1987 téměř 52 % na produkci, kterou před třemi lety (v roce 1984) slušovický agrokombinát ještě nevyráběl. Na produkci, kterou nevyráběl před pěti lety, připadalo 73 %.

Uplatnění podobné podnikové inovační politiky předpokládá určité podmínky. Podnik, jak již bylo uvedeno, musí mj. disponovat odpovídajícím informačním a vědeckotechnickým potenciálem, schopným pohotově absorbovat nové tuzemské a zahraniční poznatky do výrobních a technologických inovací. Získávání a realizace vědeckotechnických poznatků jsou však obvykle velmi nákladné. Přitom „poznání a vědeckotechnický rozvoj se vyznačují určitými riziky. Z deseti programů zhruba čtyři programy nevyjdou“ (z rozhovoru redaktora Rudého práva s předsedou JZD AK Slušovice doc. ing. F. Čubou, CSc. — Rudé právo 7. 1. 1989). Zbývající realizované programy musí být proto pro podnik natolik rentabilní, aby uhradily tyto zvýšené náklady. V opačném případě by přední podniky musely omezit svoji inovační aktivitu a ztrácely by odvahu k podnikání v odvětvích náročných na vědu a výzkum⁴⁾ (stejným směrem může působit i neúměrné odvodové zatížení předních podniků).

ZÁVĚR

JZD AK Slušovice není dnes jediným naším zemědělským družstvem, vyznačujícím se vysoce dynamickým rozvojem, soustavným experimentováním, novátorstvím a podnikavostí. Díky aktivitě a podnikavosti mnohých JZD a některých státních statků bylo dosaženo poměrně vysoké míry soběstačnosti ČSSR v produkci potravin. Úspěšná praxe předních družstev — JZD AK Slušovice, JZD Mír Práche a jiných, které nabraly neobvyklou „ekonomickou akceleraci“ (JZD AK Slušovice se i v rámci našich špičkových družstev vyznačuje zvláště mohutnými rozměry své hospodářské aktivity — v roce 1988 dosáhlo 5,2 mld Kčs výkonů, tj. několikanásobně většího objemu než jiná vyspělá JZD), má přitom i další společenský dosah.

⁴⁾ Zvláštní ocenění zasluhuje např. dosavadní iniciativa předních JZD ve výrobě moderních biochemických přípravků pro ochranu rostlin. „Odvahe s jakou se pouštějí přední zemědělské podniky do tak náročných výrob, jako jsou biopreparáty na ochranu rostlin (v příspěvku se uvádí jmenovitě JZD AK Slušovice, JZD Blatnice a JZD Vladislav) je předmětem obdivu i uznání některých renomovaných zahraničních chemických společností“. (Z redakční poznámky „Jen na bedrech JZD?“ v příloze Zemědělec, Zemědělské noviny 4. 1. 1989)

Ukazuje, jak se z větší hospodářské pravomoci družstev, spojené s výkonným systémem organizace a řízení v předních JZD, rodí potřebná podnikavost, pracovní aktivita lidí, jejich přístup k práci z pozice skutečného hospodáře.

Pro tato družstva není nyní přestavba v ekonomice novým pojmem. Hlubší analýza zkušeností předních JZD může přinést užitečné poznatky pro řešení takového stěžejního problému komplexní přestavby v našem národním hospodářství, jakým je vytváření nových rozvojových podmínek pro základní články ekonomiky – podniky. Podmínek pro jejich aktivní, racionální chování (pramenící z vnitřních rozvojových stimulů podniků), na kterém závisí zvýšení celkové výkonnosti ekonomiky, urychlení sociálně ekonomického rozvoje společnosti.

Literatura

- ČUBA, F.: Aktivita a aktivizace podnikových kolektivů. Vědeckotech. Rozvoj (Slušovice), 1985, č. 6.
ČUBA, F. – DIVILA, E.: JZD Agrokombinát Slušovice – cesty k prosperitě. Praha, Svoboda 1989.
OSIPENKO, O. V.: Problemy sovershenstvovaniya ekonomičeskogo eksperimentovaniya. Vest. Mosk. Univ., 1988, č. 3.
RYBKINA, R. V.: Upravlenčeskije vzaimodajstvija i problema pereraspredelenija chozjajstvennoj vlasti. Izv. Sib. Otd. AN SSSR, 1988, č. 8, s. 8.

Došlo 13. 1. 1989

DIVILA E., Ekonomický ústav ČSAV, Praha

JZD Agrokombinát Slušovice – moderní družstevní podnik

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 371–382. – 2 sch., lit. 4, res. čes., rus., angl., něm.

JZD Slušovice, agrokombinát, rozvoj výroby, organizace, řízení, podnikavost, prosperita, teoretické pojednání

JZD AK Slušovice vyvolává zvýšenou pozornost již od sedmdesátých let, kdy se začala projevovat značná dynamika jeho hospodářských činností (charakterizována např. průměrným ročním přírůstkem výkonů kolem 30 %), neobvyklé proporce výroby (s narůstající vahou průmyslových složek – zemědělské strojírenství, mikroelektronika, zemědělská chemie a biochemie aj.) a výrazná inovační aktivita ve výrobních oborech a technologiích náročných na vědu a výzkum. V příspěvku je zdůrazněna úloha rozhodujících hybných sil slušovického družstva, uváděných do pohybu výkonným systémem organizace a řízení, uplatňovaným v tomto podniku. Systém, který stimuluje plnokrevný ekonomický život podnikového kolektivu, podněcuje novátorství a rozvíjení socialistické podnikavosti v celé struktuře této poměrně velké hospodářské jednotky.

ДИВИЛА Э., Институт экономики Академии наук ЧССР, Прага

Единый сельскохозяйственный кооператив Агрокомбинат Слушovice – современное кооперативное хозяйство

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, s. 371–382. – 2 сх., лит. 4, рез. чешск., русск., англ., нем.

Единый сельскохозяйственный кооператив Слушovice, агрокомбинат, развитие производства, организация, управление, предприимчивость, экономический рост, теоретический обзор

Единый сельскохозяйственный кооператив Агрокомбинат Слушovice привлекает к себе повышенное внимание уже с семидесятых годов. Именно тогда начали проявляться высокая динамика его хозяйственной деятельности (напр. среднегодовой рост объема производства составлял примерно 30 %), необычные пропорции производства (возрастающий удельный вес промышленных подразделений – сельскохозяйственного машиностроения, микроэлектроники, агрохимии, биохимии и т. п.) и значительная инновационная активность в наукоёмких производственных отраслях и технологических областях. В статье подчеркивается значение решающих движущих сил слушовического кооператива, приводимых в движение эффективной системой организации и управления, применяемой в данном предприятии. Данная система стимулирует полнокровную экономическую жизнь коллектива предприятия, новаторское движение и развитие социалистической предприимчивости во всей структуре этой относительно крупной хозяйственной единицы.

DIVILA E., Economic Institute of the Czechoslovak Academy of Sciences, Praha

Cooperative Farm Agrocombine Slušovice — a Modern Cooperative Enterprise

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 371–382. — 2 schems, refs 4, summaries in cs, ru, en, de

cooperative farm Slušovice, Agrocombine, development of production, organization, management, entrepreneurship, prosperity, theoretical treatise

Considerable attention has been paid to the cooperative farm Slušovice Agrocombine already since the seventies when became manifested an increased dynamics of its economic activities (characterized for instance by an average yearly 30% increase of output), unusual proportions of production (with growing impacts of industrial components — agricultural machinery, microelectronics, agricultural chemistry and biochemistry etc.), and considerable innovation activities within the branches of production and technologies with great demand for research. Underlined are the main motives of activity on the Slušovice cooperative farm, supported by an efficient system of organisation and management. With the help of the system stimulating full-value economic activities for the collective of farm employees, an incentive is provided for the innovator's movement and for growing socialist entrepreneurship in the entire structure of this relatively large economic unit.

DIVILA E., Ökonomisches Institut der Tschechoslowakischen AdW, Praha

Das Agrokombinat Slušovice — ein moderner Genossenschaftsbetrieb

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 371–382. — 2 Sch., Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

LPG Slušovice, Agrokombinat, Produktionsentwicklung, Organisation, Leitung, Unternehmertum, Prosperität, theoret. Aspekte

Das Agrokombinat Slušovice genießt gesteigertes Interesse bereits seit den 70-er Jahren, als die große Dynamik seiner Wirtschaftstätigkeit in Erscheinung trat (rund 30% jährliche Leistungsteigerung), dessen ungewohnte Proportionen der Produktion (wachsender Anteil der Industrielemente — Landmaschinenbau, Mikroelektronik, Landwirtschaftschemie u. a.) sowie eine bedeutende Innovationsaktivität der Produktionsbereiche insbesondere bei den technologisch anspruchsvollen, in bezug auf Wissenschaft und Forschung, Bereichen. Im Beitrag werden die Aufgaben der entscheidenden Triebkräfte der sluschowitzer Genossenschaft unterstrichen, die durch das leistungsfähige System der Organisation und Leitung in diesem Betrieb in Bewegung gesetzt wurden. Es stimuliert ein vollblütiges ökonomisches Leben des Betriebskollektivs, initiiert das Neuererwesen und entwickelt das sozialistische Unternehmertum in der gesamten Struktur dieser relativ großen Produktionseinheit.

Adresa autora:

Ing. Emil Divila, DrSc., Ekonomický ústav ČSAV, Politických vězňů 7, 111 73 Praha 1.

Podmienkou úspešnosti nového hospodárskeho mechanizmu je jeho dôsledné prepracovanie nielen na úrovni centra, ale aj na úrovni podnikovej a vnútropodnikovej sféry. Nástroje, duch a tlak hospodárskeho mechanizmu musia preniknúť na každé výrobné, servisné a správne pracovisko, ku každému pracovnému kolektívu a jednotlivcovi bez rozdielu, či ide o vedúcich pracovníkov, alebo o robotníkov. Pozitívne zmeny v riadení, od ktorých očakávame zintenzívnenie fungovania ekonomiky, musia byť pevne akreditované na všetkých stupňoch a miestach riadiacej pyramídy poľnohospodárskych podnikov.

Z plnenia tejto úlohy nemôže absentovať ekonomická veda, poslaním ktorej je ukázať, ako bojovať proti zotrvačnosti a naopak za priebojnosť v riadení, naznačiť, na akej platforme treba vytvárať metodológiu a inštrumentárium podnikového a vnútropodnikového riadenia, akým spôsobom sa majú riadiaci pracovníci zamýšľať nad rezervami vlastnej činnosti. Na tomto podklade možno potom prechádzať k adekvátnej sústave, metódam a štýlu riadenia, zodpovedajúcim dnešným a perspektívnym potrebám radove vyššieho spoločenského efektu riadiacej práce.

Dôležitou podmienkou zdokonaľovania mechanizmu a účinnosti riadenia je jeho kybernetizácia, ktorá sa zakladá tak na aktívnom využívaní ekonomicko-matematických metód a výpočtovej technike v rozhodovacom procese, ako aj na presadzovaní filozofie a princípov kybernetiky do tvorby a fungovania celej sústavy riadenia. V tomto vzťahu je dôležitým kybernetickým princípom transformácia systémov, ktorá je základom ich dynamiky. Kybernetický metodický aparát umožňuje transformáciu nielen sledovať, ale aj modelovať a tak hľadať okrem iného spôsoby, ako sústavou napodobňovacích inovácií dostať zaostávajúce a priemerné podniky na úroveň podnikov popredných, hospodáriacich približne v rovnakých výrobných podmienkach.

Ide o tzv. prienik transformácie, kedy sa metódy a výsledky práce jedného systému využívajú pre rozvoj iného systému. V kybernetickej reči ide o využitie tzv. obrazu prvého systému ako východiskového stavu druhého systému.

Táto otázka, ktorú sme v ekonomickej teórii a praxi doteraz nedocenili, má veľký význam aj pre formovanie výkonnej sústavy podnikového a vnútropodnikového riadenia. Veľkú pozornosť sme orientovali na rozbor príčin nedostatočného hospodárskeho a sociálneho rozvoja zaostávajúcich podnikov, kým na druhej strane sme si málo všimli, v čom spočíva podstata úspechov popredných podnikov. Z času na čas sa síce objavili v odbornej tlači názory, ktoré epizodicky poukazovali na čiastkové zdroje rozvoja popredných poľnohospodárskych podnikov, chýbali však zásadnejšie vedecké práce, ktoré by syntetickým spôsobom zmapovali danú problematiku. V poslednom období sa síce objavili práce (Vácha 1987, Čuba

a Divila 1988), ktoré analyzujú podstatu úspešného rozvoja JRD Agrokombinát Slušovice, ide však iba o pohľad na jeden, i keď neobyčajne úspešný podnik.

V uvedenom podniku dochádza k rozsiahlemu uplatneniu podnikateľskej činnosti založenej na kombinácii početných odvetví, medzi ktorými poľnohospodárske odvetvia zostávajú v menšine, a to bez ohľadu na voľbu kritéria, podľa ktorého by sa veľkosť určitého odvetvia či skupiny odvetví posudzovala (podiel na počte pracovníkov, na výkonoch, na tržbách, na zisku). Výraznou diverzifikáciou výrobného programu sa JZD AK Slušovice zásadne líši od širokej základne podnikov poľnohospodárskej prvovýroby.

V predloženom príspevku sa preto orientujeme na analýzu činnosti popredných poľnohospodárskych podnikov Západoslovenského kraja, ktoré výrobnou orientáciou nemožno považovať za unikátne, v každom prípade však ide o predstihové hospodárske organizácie. Cieľom príspevku je ukázať faktory predstihovosti vybraných poľnohospodárskych podnikov, ktoré by bolo možné po zovšeobecnení využiť v aktívnom zápase o presadenie nového hospodárskeho mechanizmu.

METODICKÉ PODCHODY PRÍSPEVKU

Metodológia príspevku vychádza z presvedčenia, že popredné podniky sa musia vyznačovať nielen nadpriemernými hospodárskymi výsledkami, ale aj trvalou dynamikou svojho ekonomického a sociálneho rastu (tab. I). Za svoju prosperitu vďačia tomu, že výrobu a jej riadenie dokázali povýšiť na aplikovanú vedu.

V nadväznosti na uvedenú premisu sa uskutočnil vo vybraných podnikoch hlboký exploratívny rozbor hlavných zložiek výroby a riadenia so zameraním postihnúť ich kľúčové rozvojové činitele a funkcie. Vo výrobe sa sledovali tendencie vývoja progresívnych technológií a stabilizácie pracovných kolektívov. Sústava riadenia sa analyzovala vo vzťahu k pripravenosti výrobného systému prijať a účelne uplatniť inovačné a stimulačné riadiace podnety.

Takýto postup bol dôsledkom poznania, že sústava riadenia sa môže presadiť len tam, kde sa opiera o finančné, vecné a kadrové zdroje rozvoja. Tieto zdroje je však treba vytvoriť a potom mobilizovať. Tvorba zdrojov je v konečnom dôsledku výsledkom dlhodobejšieho cieľavedomého pôsobenia riadenia a riadiacej práce. Rozvojové zdroje dokázala zabezpečiť a následne neustále rozvíjať sústava riadenia popredných podnikov. Prvotná je vždy pokroková sústava riadenia, kým vynikajúce výsledky hospodárskeho a sociálneho rozvoja sú až druhotné.

Na druhej strane však platí, že ani racionálne organizovaný, vedeckými pracovnými metódami disponujúci, hmotnou a morálnou stimuláciou podnecovaný riadiaci systém nedokáže v rýchlom časovom slede eliminovať nedostatky a slabé miesta vo výrobnom systéme, v dôsledku čoho sa podnik nemôže okamžite dostať zo zajatia príčin zaostávania. Najprv sa musí nastoliť vývojová a tým aj funkčná rovnováha medzi stupňom rozvoja riadiaceho a výrobného systému a až následne nastupujú žiaduce výsledky hospodárskeho a sociálneho rozvoja podniku.

Uvedené závislosti možno vyjadriť nasledovnými modelovými vzťahmi:

- nerozvinutý riadiaci systém – nerozvinutý výrobný systém – stagnácia a zaostávanie podniku,
- zdokonalený riadiaci systém – nerozvinutý výrobný systém – náznaky výrobo-ekonomickej konsolidácie podniku,
- rozvinutý riadiaci systém – progresívne zmeny vo výrobnom systéme – začínajúca ekonomická stabilizácia podniku,
- rozvinutý riadiaci systém – rozvinutý výrobný systém – hospodárska stabilizácia a výrobo-sociálny rozvoj podniku.

I. Dynamika rastu v predstihových JRD v porovnaní s priemerom JRD Západoslovenského kraja – The dynamics of growth on advanced co-operative farms compared to the average co-operative farms of the West Slovakian district

JRD	Výkony (mil. Kčs)			Zisk (mil. Kčs)			Hodnota strojových ZP (mil. Kčs)			Ø vek členov JRD (roky)		
	1983	1987	index 87/83	1983	1987	index 87/83	1983	1987	index 87/83	1983	1987	index 87/83
Zsl. kraj spolu	15 846,0	18 566,0	117,2	2 048,2	1 640,5	80,1	6 384,2	9 510,4	148,9	42,6	42,3	99,3
JRD Šaľa	110,7	157,625	142,4	10,887	15,126	138,9	82,969	90,545	109,1	46,6	44,6	95,7
JRD Šamorín	88,221	107,994	122,4	12,286	16,977	138,2	7,243	13,757	189,9	42,0	39,2	93,3
JRD Lehnice	103,493	143,455	138,6	15,201	22,279	146,6	46,412	78,552	169,2	41,0	38,7	94,4
JRD Krajné	51,208	70,619	137,9	4,955	7,444	150,2	23,880	44,556	186,6	40,0	37,0	92,5
JRD Veľký Cetín	109,384	151,483	138,5	13,728	13,443	97,9	49,958	79,872	159,9	43,2	41,6	96,3
JRD Nová Ves nad Žitavou	98,052	145,002	147,9	7,113	12,349	173,6	43,982	68,939	156,7	44,0	43,3	98,4

1. Prioritným zdrojom prosperity predstihových podnikov je dôsledné presadzovanie technologickej disciplíny, tj. presného dodržiavania zásad pokrokovej agrotechniky a zootechniky, starostlivé, možno povedať normatívne zaobchádzanie so strojovou technikou a so základnými prostriedkami vôbec, hospodárna spotreba nakúpeného materiálu a energie i domáceho medziproduktu. Technologická disciplína je v popredných podnikoch zákonom, kde neexistuje ani najmenší priestor pre poľavenie, kde platí autorita faktov ako základu pre hodnotenie, odmeňovanie a postihy pracovných kolektívov i jednotlivcov.

Napriek tomu, že moderné poľnohospodárske technológie sú prevádzkovo a investične neobyčajne nákladné, kým vlastné zdroje na ich nadobudnutie sú vo väčšine prípadov obmedzené, popredné podniky sa sústavne orientujú na neustálu aktivizáciu progresívnych i celých technologických systémov. Každý nový poznatok, technologický komponent či zariadenie berú ako inšpiráciu v technologickej inovácii, a čo je hlavné, bezodkladne ho včleňujú do ucelenej doterajšej (a tým zlepšenej), resp. do principiálne novej technologickej sústavy.

Moderné prístupy riadenia naznačujú, že najlepší či najnádejnejší nový poznatok je komplexný poznatok, tj. zosúladenie a zjednotenie čiastkových poznatkov do previazanej syntézy. Platí to aj o účinnosti práce strojových či technologických liniek. Najlepšie pracujú linky komplexné, navyš v nevyhnutnej miere diverzifikované, t.j. z hľadiska prevádzkovej spoľahlivosti a efektívneho využitia poistené pohotovostnou rezervou rozhodujúceho, resp. adaptačného stroja linky. V tom je sila pestovateľských systémov, v tom spočíva aj základ úspechu popredných podnikov pri úspešnej aplikácii vedeckotechnického pokroku.

To si od popredných podnikov vyžaduje aktívnu obchodnú politiku, ale aj vstup do spojeneckých a partnerských kooperácií, cez ktoré možno technologické systémy získavať, ďalej rozvíjať, v plnom rozsahu využívať, ale aj predávať. Tým sa efektívnejšie zhodnotia vysoké náklady na ich nadobúdanie a zdokonalenie. Zo sledovaných predstihových podnikov takto postupuje najmä JRD Šaľa ako gestor pestovateľského systému kukurice na zrno a JRD Lehnice ako gestor pestovateľského systému šošovice a cukrovej repy.

2. Nemenej významným zdrojom prosperity predstihových podnikov sú stabilizované pracovné kolektívy s upevnenou pracovnou morálkou, nízkou chorobnosťou a fluktuáciou ľudí. Všeobecne sme doteraz nedokázali využiť jednu z najväčších potenciálnych predností socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby, ktorou by sa mala stať sociálna aktivita ľudí oslobodených od vykorisťovania. Je tomu tak okrem iného preto, že sme nevenovali postaveniu človeka v pracovnom kolektíve dostatočnú pozornosť. Viac sme ho sledovali ako jednotlivca a hlavne ako neosobnú súčasť celopodnikového osadenstva. Skúsenosti popredných podnikov naproti tomu ukazujú, že skutočná aktivita človeka s výrazným produktívnym účinkom sa realizuje predovšetkým v pracovnom kolektíve.

V popredných podnikoch sa prekonali technicistické prístupy, vychádzajúce z presvedčenia, že pracovný kolektív sa sformuje sám, ak ho vybavíme potrebnou materiálno-technickou základňou a ak ho hmotne zainteresujeme na plnení vytýčených cieľov. Pracovným kolektívom sa tu venuje pozornosť nielen ekonomická, ale aj organizačná a sociálna. Starostlivosť o formovanie a vnútorné upevňovanie pracovných kolektívov je nadradená investičnej politike. V tom je veľkosť, vynikajúca prítomnosť i jasná perspektíva ďalšieho rozvoja popredných podnikov. Na platforme jednoty sociálnej, organizačnej a ekonomickej starostlivosti sa v predstihových podnikoch úspešne rozvíja brigádny chozrasčot. Zo sledovaných podnikov sa to vzťahuje hlavne na JRD Nová Ves nad Žitavou a JRD Šamorín.

Sústava podnikového a vnútropodnikového riadenia prioritizuje plnenie nasledujúcich funkčných úloh:

1. Presné meranie, váženie, analýzu, adjustáciu a evidenciu všetkých príjmov, výkonov, výdavkov a nákladov, hospodárne využívanie najmä nedostatkových materiálov, surovín a energie, pokročilú racionalizáciu a v prípade dlhodobého neúspechu zastavenie neefektívnej činnosti.

2. Osobnú zodpovednosť vedúcich pracovníkov i členov pracovných kolektívov za zverené úlohy a prostriedky, za výsledky svojich rozhodnutí a konania.

3. Existenciu účinných hmotných a morálnych stimulov k vynaliezavej a usilovnej práci, k jej rastúcej produktivite, k zvyšovaniu ziskových pozícií, k rozmnožovaniu majetku, ale aj k odnímaniu miezd a odmien, ktoré nezodpovedajú výkonu a tým pohlcujú rozvojové zdroje.

4. S predchádzajúcimi dvomi úlohami je spojené uplatňovanie jednoduchej, všetkým pracovníkom zrozumiteľnej štruktúry organizácie riadenia, ktorá neprekrýva, ale presne ohraničuje kompetencie, t. j. úlohy, právomoc a zodpovednosť ľudí, a to najmä tých, ktorí pôsobia na radiacích postoch. Prehľadná štruktúra organizácie riadenia a s ňou spojený proces delegovania umožňuje popredným podnikom presne identifikovať zásluhy i nezvládnutú prácu menovitých vedúcich pracovníkov i pracovných kolektívov, nedovoľuje skrývať sa za vyššie riadiace stupne či za partnerov, vylučuje anonymitu, čo všetko stimuluje samokontrolu, napomáha poriadku, vyvoláva zodpovedné konanie ľudí.

5. Vysokú úroveň priamej riadiacej práce, jej plný prehľad o situácii, pohotovosť pri riešení náročných, najmä neočakávaných úloh, schopnosť presne rozdeliť úlohy a trvať na ich splnení, kontrolovať priebežné i konečné výsledky a vyvodzovať z nich dôsledky.

6. Veľkú inovačnú aktivitu spojenú s výraznou orientáciou podniku na zvyšovanie či intenzifikáciu výroby, na šetrenie energiou a materiálovými vstupmi, na rast kvality a cez pridružené činnosti aj originality a spoľahlivosti výrobkov, na prudký vzostup úrovne produktivity práce, obmedzenie znehodnocovania životného prostredia. Okrem spomínaného zvyšovania parametrov uplatňovaných technológií inovačné úsilie nachádza svoj výraz v stimulácii a organizovaní osobného rozvoja ľudí a vo všestrannej podpore podnikateľských zámerov, a to na všetkých stupňoch riadenia podniku.

Starostlivosť o vyvolanie ambícií ľudí pracovať na sebe sa úzko spája s uspokojovaním potrieb odberateľov a zákazníkov a so získavaním spoľahlivých dodávateľských partnerov. Jej dôsledkom sú nové nápady, návrhy, podnety a inovácie vôbec, ktoré prichádzajú zo všetkých strán, nachádzajú živnú pôdu na najrozličnejších miestach organizačnej štruktúry. Systematické generovanie progresívnych, inovačne orientovaných myšlienok je kľúčová podmienka podnikovej prosperity. To by však samé o sebe nepostačovalo. V popredných podnikoch sa kladie dôraz na bezprostredné presadenie novo navrhnutých vecí do života a na poskytnutie podnetovej odmeny autorovi i realizátorovi inovácie. Hmotná odmena spolu s morálnou prestížou a pocitom čínorodého autorstva je nielen vysokým zdrojom zadosťučinenia, ale aj následnej iniciatívy prísť s novým nápadom a s účasťou na jeho presadení do praktického života.

Tak sa rodia aj podnikateľské zámery a podnikateľská prax, ktorá sa orientuje jednak na sústavné sledovanie, vyhodnocovanie a rešpektovanie potrieb externej sféry a jednak na spracovanie menších organizačno-technických, ekomických a sociálnych projektov zdokonalenia internej materiálno-technickej, výrobo-organizačnej i kádrovej základne podniku.

Popredné podniky sa pritom nevyhýbajú ani experimentom spojeným s rizikom, ktoré sú menším zlom, ako by boli neskoršie neúspechy pri širokom rozšírení overovacej činnosti. Nepripúšťa sa teda, aby experimenty ochromovali ekonomiku a odrádzali ďalšiu podnikateľskú aktivitu. Postupuje sa analyticky, ale aj vynaliezavo, pritom plánovite v zmysle tézy: premyslené a cieľavedomé rozhodnutie je lepšie ako prešľapovanie na mieste, provizórne riešenie je výhodnejšie ako perfektná koncepcia, ktorá sa nezrealizovala. Zo sledovaných podnikov si tak počinajú predovšetkým JRD Lehnice a JRD Krajné.

Ukazuje sa, že podnikanie nie je v konečnom dôsledku nič nezvládnuteľného. Je to rozoznávanie možností a potrieb rozvoja i racionalizácie, hľadanie ciest a prostriedkov na ich podchytenie a neodkladné jednanie v súlade s pravidlami a podmienkami hospodárskeho mechanizmu. Dnes sa často zdôrazňuje potreba podnikania, avšak bez poskytnutia návodu, ako sa zmocniť jej úskalí a ovládnuť jej inštrumentáciu. Tu sú neoceniteľné skúsenosti popredných poľnohospodárskych podnikov, ktoré sa pri svojej podnikateľskej činnosti nevzrušujú slovami, ale činmi, konajú energicky, no rozvážne, s ohľadom na dosiahnutie zaujímavého podnikového efektu a na zabezpečenie spoločenského prospechu.

ZÁVER

Predstihové poľnohospodárske podniky nahromadili vo svojom rozvoji vôbec a v riadiacej praxi osobitne mnoho pozitívnych skúseností. Vychovali celý rad vynikajúcich vedúcich pracovníkov, sú predvojom i verifikátorom predností socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby. Musíme k nim preto pristupovať s veľkou dávkou úcty, rešpektu a uznania, učiť sa od nich, zovšeobecňovať a rozširovať ich výsledky na širokom fronte.

Osobitne treba oceniť, že tieto podniky dokázali pokrokovú teóriu riadenia transformovať na výkonnú sústavu podnikového a vnútropodnikového riadenia, využiť zákonitosti jej utvárania a fungovania a tým jej vtlačiť vedeckosť a následne efektívnosť. To už sú postuláty nového hospodárskeho mechanizmu, pre plné uplatnenie a rozvoj ktorého sú predstihové podniky presvedčivým predvojom. Treba oceniť, že už v minulosti sa správali tak, ako sme modelovali v nových podmienkach správanie všetkých podnikov. V súčasnom období sú tieto podniky v prvých radoch zápasu o úspešné presadenie prestavby.

Literatúra

ČUBA, F.—DIVILA, E.: Cesty k prosperite. Slušovice, Agropublik 1987.

HRMO, V.: Podstata hospodárskeho a sociálneho rozvoja popredných poľnohospodárskych podnikov. Ekon. Poľnohosp., 1986, č. 10.

VÁCHA, S.: Jak řídí JZD AK Slušovice. Praha, Novinář 1987.

Došlo 10. 1. 1989

HRMO V., Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra

Rozvojové faktory predstihových poľnohospodárskych podnikov

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 383–390. — 1 tab., lit. 3, res. slov., rus., angl., něm.

zemědělský podnik, podniky nadprůměrné, rozvoj výroby, řízení, prosperita, faktory, podnikavost, teoretické pojednání

Predstihové poľnohospodárske podniky nemožno posudzovať len na základe hustoty rozdelenia početnosti znaku, ktorý vyjadruje ich momentálnu hospodársku silu. Dôležitejšie sú dlhodobé progresívne trendy rozvoja, t. j. väzba súčasnej a záruka budúcej podnikovej prosperity. Článok identifikuje faktory trvalej, resp. postupujúcej prosperity poľnohospodárskych podnikov, a to z oblasti výroby i riadenia. Podkladom bola analýza činnosti popredných poľnohospodárskych podnikov Západoslenského kraja.

ГРМО В., Сельскохозяйственный институт, Нитра

Факторы развития передовых сельскохозяйственных предприятий

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 383–390. — 1 табл., лит. 3, рез. слов., русск., англ., нем.

сельскохозяйственное предприятие, передовые предприятия, развитие производства, управление, экономический рост, факторы, предприимчивость, теоретический обзор

При оценке передовых сельскохозяйственных предприятий не следует исходить только из плотности распределения количества показателей, характеризующих их нынешний хозяйственный потенциал. Более важными и убедительными являются долгосрочные прогрессивные тенденции развития, т. е. связь нынешнего положения с гарантией будущего хозяйственного роста предприятий. В статье приводятся факторы постоянного или постепенного экономического роста сельскохозяйственных предприятий как в области производства, так и управления. Базой послужил анализ деятельности передовых сельскохозяйственных предприятий Западнословацкой области.

HRMO V., University of Agriculture, Nitra

The Developmental Factors of Advanced Agricultural Enterprises

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 383–390. — 1 tab., refs 3, summaries in sl, ru, en, de

agricultural enterprise, advanced enterprises, development of production, management, prosperity, factors, entrepreneurship, theoretical treatise

The advanced agricultural enterprises cannot be evaluated merely on the basis of the distribution of indicator frequency expressing their actual economic strength. More important are long-term progressive trends of development, i. e. the relation between the contemporary prosperity and its guarantee in the future. Identified are the factors of permanent or gradual prosperity of agricultural enterprises in the field of production as well as management. The basis was an analysis of the activity of advanced agricultural enterprises of the West Slovakian district.

Entwicklungsfaktoren fortgeschrittener landwirtschaftlicher Betriebe

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 383–390. — 1 Tab., Lit. 3, Zus. in Slowak., Russ., Engl., Dtsch.

Landwirtschaftsbetrieb, überdurchschn. Betriebe, Produktionsentwicklung, Leitung, Prosperität, Faktoren, Unternehmertum, theoret. Aspekte

Die fortgeschrittenen Landwirtschaftsbetriebe kann man nicht nur auf der Grundlage der Kennziffern beurteilen, die ihre gegenwärtige Wirtschaftskraft zum Ausdruck bringen. Wichtig sind hierbei die langfristigen progressiven Trends d. h. die Verknüpfung der gegenwärtigen und die Gewähr der künftigen betrieblichen Prosperität. Der Beitrag zeigt die Faktoren der beständigen resp. wachsenden Prosperität der Landwirtschaftsbetriebe im Bereich der Leitung und der Produktion. Als Grundlage diente die Analyse der führenden Landwirtschaftsbetriebe des Bezirks Westslowakei.

Adresa autora:

Prof. Ing. Valér Hrmo, DrSc., Vysoká škola poľnohospodárska, Lomonosovova 2, 949 76 Nitra

VÝVOJ JEDNOTNÝCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV JAKO PROCES POSTUPNÉHO FORMOVÁNÍ CHOZRASČOTNĚ HOSPODAŘÍČÍHO PODNIKU

Když v roce 1949 Československo přistoupilo k socialistickým přeměnám i v zemědělství, byla k dispozici marx-leninská teorie o socialistických přeměnách vůbec a prostřednictvím družstevnictví zvláště a navíc i praktické zkušenosti v SSSR a jejich popis v politické i v odborné literatuře. Skutečnost, že v Československu nepostoupil proces koncentrace zemědělské výroby tak daleko jako v průmyslu¹⁾, předurčila družstevnictví jako cestu přeměn drobné rolnické malovýroby na socialistickou velkovýrobu. Jednou z posledních prací V. I. Lenina byla právě práce o družstevnictví. Autor v ní teoreticky zdůvodnil, že družstevnictví jako instituce, která vznikla v podmínkách dřívějšího společenského řádu, se za určitých podmínek může stát družstevnictvím socialistickým. „A systém civilizovaných družstevníků při společenském vlastnictví výrobních prostředků, za třídního vítězství proletariátu nad buržoazií je systém socialistický.“ (Lenin 1951, s. 806)²⁾

Lze říci, že vznik a rozvoj zemědělských výrobních družstev v Československu představoval základní charakteristický rys socialistických přeměn v zemědělství vůbec, vznik a rozvoj kvalitativně nových socialistických výrobních vztahů.

Není pochyb, že jednou bude napsáno podrobné pojednání o vzniku a rozvoji družstev i o všech ostatních přeměnách v čs. zemědělství. Avšak potřeby dneška si vyžadují zamyslet se nad tím, co všechno v souvislosti s rozvojem družstevnictví vzniklo a vyvíjelo se, co se z toho osvědčilo v určité vývojové etapě a co nikoli, co má trvalou hodnotu a na čem lze stavět i v přítomnosti a budoucnosti. Je to nutné zejména v období výrazných změn v socialistických výrobních vztazích, a k takovým změnám lze počítat všechno, co chápeme pod pojmem přestavba hospodářského mechanismu. Neboť osvědčený model, byť s mezerami, je pro praxi zřejmě užitečnější než dokonalý model teoretický. Odpovídá to i duchu kontinuity hospodářské politiky socialistického státu – ta by měla přebírat vše osvědčené a tomu pak v nově vzniklých systémech dát náležitý prostor k uplatnění.

¹⁾ Podle soupisu zemědělských závodů z roku 1930 bylo na území ČSR 1,641 mil. závodů, které hospodařily na 8,476 mil. ha zemědělské půdy. Z uvedeného počtu na výměře do 5 ha hospodařilo 1 197,6 tis. závodů, tj. 73 % všech závodů, a jejich podíl na zemědělské půdě činil 24,8 %. Průměrná velikost závodu představovala 5,16 ha zemědělské půdy, na závod připadalo 2,3 pracovní síly a na 100 ha zemědělské půdy 45 pracovních sil. Pozemkovými reformami po roce 1945 se mnohé změnilo, ale i na základě uvedených skutečností lze odvodit závěr o početnosti i povaze drobné rolnické výroby (Naučný slovník ... 1986, s. 35).

²⁾ Je třeba poznamenat, že v souvislosti s rozvojem družstevnictví v SSSR se v současné vývojové etapě na tuto Leninovu práci odvolávají mnozí sovětsí autoři.

Neříkáme nic nového, když uvedeme, že družstevní sektor v zemědělství téměř po celou dobu své existence neměl nikdy nouzi o publicitu i na stránkách odborného ekonomického tisku a v knižních publikacích.³⁾ Zřejmě to bylo vyvoláno jak jeho vyšším podílem na ekonomické aktivitě (ve srovnání se státními zemědělskými podniky), tak jistě i tím, že prostor pro jednání těchto podniků byl širší a tím i pro ekonomickou teorii zajímavější. Je proto na základě čeho zobecňovat, když navíc přihlídneme k tomu, že ti z dnešní generace zemědělských ekonomů – teoretiků, kteří se dožili „nižšího vyššího věku“, byli – byť na vysokých školách, nebo ve výzkumných ústavech – u toho dění.

Tento příspěvek si neklade za cíl ani komplexně pojednat o vývoji družstevního sektoru, ani přesněji vymezovat jednotlivé vývojové etapy, ale pojednat pouze o některých prvcích, které tvoří systém družstevního hospodaření, o jejich kladech i mezerách, a to zejména z hlediska dosavadního vývoje i příštích potřeb racionálního fungování socialistického zemědělského podniku.

Naše vlastní zkušenosti, jakož i zkušenosti ostatních socialistických zemí nás přímo nabádají k tomu, abychom jevy hodnotili střídavě i objektivně, abychom trvalé socialistické hodnoty upevňovali a dali jim náležité místo v novém mechanismu fungování. Již úvodem lze říci, že jednou z okolností, proč zemědělství vstupuje do nových podmínek hospodaření o rok dříve, je i skutečnost, že prvků, které se již v minulosti v ekonomickém mechanismu osvědčily, je v zemědělství právě díky družstevnímu sektoru nemálo.

V literatuře učebnicového charakteru se družstevní zemědělský podnik vymezuje těmito znaky:

- a) vzniká na základě dobrovolného vstupu dřívějších drobných výrobců, a to za organizátorské i hospodářské pomoci socialistického státu;
- b) pracuje na principech samosprávy (volených orgánů);
- c) ekonomicky hospodáří na vlastní účet, tj. z vlastních zdrojů uhrazuje své povinnosti vůči státu a současně zajišťuje úhradu materiálových nákladů, odměny svým členům a dotuje fondy, které tvoří zdroje společenské podnikové spotřeby i rozšířené reprodukce společného hospodářství.

Zodpovězení otázek, které by mohly vzniknout v souvislosti s prvními dvěma znaky, není z hlediska toho, oč v tomto příspěvku jde, ani podstatné, ale ani možné. To by vyžadovalo speciální výzkum. Není sporu, že pomoc našeho státu v socialistických přeměnách byla podstatná a vlastní průběh združšťování složitý. Změny výrobních vztahů ve vztahy jiné kvality ani jednoduchými být nemohou. Princip samosprávy mohl být v jednotlivých případech omezován, ale v zásadě zde existoval a měl v hospodářském dění reálné místo. Předmětem našeho zájmu budou ty prvky fungování ekonomiky družstevního podniku, které lze zahrnout pod široký pojem „ekonomicky hospodařit na vlastní účet“.

Především o co usiloval zemědělský družstevní podnik jako jednotka ekonomická. Nemáme na mysli tak samozřejmé skutečnosti, jako že podnik vyráběl a prodával. To je přece základní rys výrobního podniku, který je dán jeho místem

³⁾ Není bez zajímavosti, že již v roce 1954 a znovu v novém vydání v roce 1956 vychází práce K. Svobody a kol.: Proč a jak hospodařit podle vzorových stanov JZD, a to v úctyhodném rozsahu přes 20 autorských archů (a na tu dobu až neobvykle bohatě dokumentována číselným materiálem, který zobecňuje dosavadní poznatky družstevního sektoru v zemědělství). O velké pozornosti našich autorů, kterou věnovali otázkám hospodaření JZD, svědčí nakonec i stránky časopisu Zemědělská ekonomika.

ve společenské dělbě práce. A přesto i tato skutečnost stojí za povšimnutí. Jistě je to dáno i povahou užitných hodnot zemědělských výrobků, ale vždy platilo, že společenskou užitečnost výrobků potvrzoval trh, a to bez ohledu na to, jaké měl znaky. Bez realizace nemohl zemědělský podnik vykazovat ekonomické výsledky.

Je to třeba uvést ze dvou důvodů. Je totiž známo, že v naší ekonomice existují případy z ostatních výrobních odvětví, kdy vykazované efekty nejsou spojené s realizací produkce. Jak jinak si lze představit růst neprodejných zásob. Určitou míru viny na tom má i ekonomická teorie svým tvrzením o tom, že za socialismu má práce již v momentu svého vynaložení ve výrobě bezprostředně společenský charakter. Praktickým důkazem takového tvrzení mohl být takový stav v ekonomice, kdy téměř u všech výrobků převyšovaly potřeby výrobu. Jednou jistě ekonomická teorie podrobně zhodnotí způsoby zajišťování společenských potřeb zemědělských výrobků — co všechno v plánovacím systému v jednotlivých etapách vývoje bylo racionální a co nikoli.

Dlouhodobé zkušenosti socialistické ekonomiky nás vedou k závěrům, že mezi společenskými zájmy i zájmy podnikových kolektivů musí být soulad. Není-li, ekonomika sice nepřestane fungovat, ale množí se prvky stagnace. Současně platí, že základním článkem ekonomiky země je výrobní podnik, který má své kompetence i povinnosti, své cíle i zájmy. Není to pozůstatek posledních let, ale je pravda, že dlouhodobý vývoj tuto naléhavou pravdu potvrdil.

Již od svého založení byl družstevní zemědělský podnik chápán jako jednotka, která si své potřeby uspokojuje zcela v souladu s dosaženými výsledky. Bylo to dáno již samotným principem družstevnictví, které samo předpokládalo hospodaření na vlastní účet. A tak se stalo, že již od začátku se družstevní podniková sféra vyznačovala poměrně hlubokou diferenciací, která se nakonec promítala jak do oblasti dotace družstevních fondů, tak i do odměn družstevníků. Tak např. podle údajů SSÚ z roku 1957 v JZD řepařské výrobní oblasti v českých krajích se mezi skupinami družstev (podle HZP v Kčs na 1 ha zemědělské půdy) peněžní část ročního osobního důchodu pohybovala od 5 642 až do 10 214 Kčs při průměrné odměně za výrobní oblast ve výši 8 389 Kčs. Diferencována byla i dotace nedělitelnému fondu — od 203 do 447 Kčs na 1 ha zemědělské půdy (Choma a Matoušková 1960). Uvádíme to pouze jako příklad pro ilustraci.

Avšak jestliže existovaly tak velké rozdíly mezi skupinami podniků, dovedeme si představit, o jak velké rozdíly šlo mezi jednotlivými podniky. A tak si lze položit otázku: proč v té době nezasáhl stát ve větší míře a nezaručil určitou minimální výši ročních odměn všem družstevníkům. Není to požadavek zcela nelogický, uvědomíme-li si, že v té době byl považován za důsledně socialistický takový stav odměňování, kdy odměna pracovníka byla závislá na množství vynaložené práce, a její závislost na konkrétních výsledcích hospodaření podniků byla prakticky nulová. Podle našeho názoru to nebylo dáno pouze praktickým respektováním principů družstevnictví, ale i tím, že podíl družstevních rolníků na ekonomicky činném obyvatelstvu byl příliš vysoký a potřeba zdrojů pro tyto účely tedy zřejmě ekonomicky neúnosná.

O několik let později se však tento problém vyhroutil natolik, že v průběhu první poloviny šedesátých let byla část zaostávajících družstevních zemědělských podniků (reprezentujících více než desetinu zemědělského půdního fondu z roku 1960) převedena do státního sektoru. Dnes se sice můžeme ptát, zda nebyla jiná schůdnější cesta a zda prostředky spojené s převodem mezi sektory nemohly být využity jinak, ale v té době bylo zapotřebí reagovat rychle. Zřejmě byl tento postup podpořen i teoretickým tvrzením o nižší a vyšší formě socialistického vlastnictví a o jednosměrném působení mezi jeho oběma formami.

Výrazným rysem závislosti mezi výrobními a ekonomickými výsledky družstevních podniků a mírou uspokojování jejich potřeb bylo i odměňování podle pracovních jednotek. Podle našeho názoru tento systém měl své oprávnění v první vývojové etapě zemědělských družstev v tom nejširším slova smyslu, to znamená včetně ekonomické situace země. V takto formovaném systému odměny družstevníků bezprostředně reagovaly na individuální ekonomickou situaci podniků a hodnota pracovní jednotky se vyznačovala vysokým rozpětím. Nemůžeme upřít, že to byl systém navíc velmi pochopitelný všem, neboť množství i kvalita práce jednotlivce se projevovala v počtu přiznaných jednotek a prosperita podniku v jejím peněžním ocenění. A přesto šlo o systém přechodný. Zřejmě zde byly vnitřní rozpory, které vedly k postupným změnám.

Již koncem padesátých let se v ojedinělých případech přechází na pevné peněžní odměňování a v průběhu šedesátých let se to stává běžnou záležitostí. Je to poučné i pro dnešek, neboť by se mohlo zdát, že má-li se plně prosadit závislost výsledků hospodaření na uspokojování potřeb, pak ve smyslu uspokojování osobních potřeb byla pracovní jednotka jako míra rozdělování jednotkou téměř ideální. Mohli bychom tvrdit, že družstevníci jako spoluvlastníci se spolupodílejí, ale i spolupodpírají za výsledky hospodaření svého podniku. Jsou i pracovníky, i spoluvlastníky. V tomto pojetí je „normální“ odměna ve výši 8 Kčs na pracovní jednotku stejně jako odměna 35 Kčs.

Avšak tato teoretická teze má své mezery v procesu praktického fungování. Aby jednotlivec mohl být aktivním činitelem ekonomického dění (družstevního podniku stejně jako státního podniku, který hospodaří podle zásad chozrasčotu), musí mít poměrně vysokou míru jistoty v podobě své roční odměny za vykonanou práci. To přece není v rozporu se zásadou vztahu mezi prosperitou a zainteresovaností. Je-li podnik dobře organizován a řízen, měla by vynaložená práce (svým množstvím i kvalitou) přinést odpovídající výsledky. Ale protože určité momenty nejistoty v dosažení výsledků nelze nikdy vyloučit, neměla by být roční odměna v plné výši závislá pouze na vynaložené práci jednotlivce. Jisté je, že naše ekonomická teorie (a nejenom naše) dospěla k závěru, že roční odměna má mít tzv. pevnou a pohyblivou složku, ale otázka vzájemných vnitřních proporcí zdaleka nebyla zodpovězena.

Jakýkoli, byť sebeideálnější model hospodaření neznamena nic bez aktivity lidí, kteří ho uvedou do pohybu. Je pochopitelné, že družstevní rolníci — pod vlivem ostatního okolí — žádali určitou míru jistoty, a tato skutečnost se postupně projevila v přechodu na pevné peněžní odměňování, které zpočátku vyrovnávalo meziroční výkyvy v rámci jednotlivých podniků, aby postupně vedlo i ke zmírnění rozdílů mezi nimi.

Existuje zde ještě další moment, který dosti významně ovlivnil podobu fungování družstevní podnikové ekonomiky v etapě, o které se zde pojednává. Byl to tzv. zbytkový princip zajišťování osobních důchodů družstevníků. Vzorové stanovy jako závazná právní norma určovaly pořadí rozdělování hrubých peněžních výnosů (v dnešním pojetí rozhodující složka výkonů) tak, že vše ostatní (úhrada materiálových nákladů a odvody do státního rozpočtu, což je normální a není tomu jinak ani dnes, ale i dotace družstevních fondů) má přednost před objemem odměn, které mohly být rozděleny podle pracovních jednotek. Z uvedeného principu pak automaticky plyne, že výkyvy ve výsledcích hospodaření se promítaly především do odměn. Dotace družstevních fondů mohla sice absolutně klesat, ale normativní podíl z hrubých peněžních výnosů si zachovávala.⁴⁾

⁴⁾ Dotace fondu nedělitelnému, kulturnímu a sociálnímu činily dohromady až 15 % hrubých peněžních výnosů.

Zůstatkový princip v tomto smyslu mizí ze scény koncem první poloviny šedesátých let, kdy je zakotven ve vzorových stanovách, schválených VI. celostátním sjezdem JZD a vládou ČSSR v roce 1964 (Ch o m a 1978).

S. V. R o g a č o v (1973, s. 213) v této souvislosti uvádí: „Po dlouhou dobu se mělo za to, že kolchoz jako podnik bezprostředně odpovědný za výsledky své činnosti vytváří úroveň odměny za práci nezávisle od společensky normální úrovně ... Na tomto teoretickém předpokladu byl založen i tzv. „zbytkový princip rozdělování“, zakotvený ve Vzorových stanovách kolchozů v roce 1936 ... Jeho využití do značné míry bylo vyvoláno ekonomickými těžkostmi mladého socialistického státu ... Avšak tím, jak se upevňovala socialistická ekonomika a rozvoj výrobních sil, zbytková forma — zejména v slabých kolchozech — vedla k narušení zákona odměňování podle množství a kvality práce ...“

Přechod na pevné peněžní odměny (a odstoupení od zbytkového principu) byl vyvolán vnitřními rozpory v družstevní ekonomice v první etapě vývoje, současně byl však umožněn určitým stupněm upevnění ekonomiky družstevních podniků a s tím spojenou úrovní organizace a řízení. Je však zapotřebí docenit i zpětný vliv těchto změn na další proces upevňování družstevních zemědělských podniků. Nelze exaktně stanovit míru vlivu jednotlivých činitelů, ale je nesporné, že na dynamiku vývoje, která nastala ve druhé polovině šedesátých let, mají vliv i uvedené skutečnosti.

V období odměňování podle pracovních jednotek mohl být podnik rentabilní i proto, že vyplácel nepřiměřeně nízké odměny. Mohli bychom říci, že osobní zájmy družstevníků v daném roce ustupovaly ve prospěch příštího rozvoje podniku (tvorba zisku na úkor odměn). Jako jev krátkodobý a výjimečný má racionální jádro. Trvá-li delší dobu, pak z toho plynoucí negativní důsledky (např. ve formě neúměrného úbytku pracovních sil) mohou být větší než klady vyšší vnitropodnikové akumulace.

Přechod na pevnou peněžní odměnu znamenal potřebu vytvořit minimálně takový objem čisté produkce resp. hrubého důchodu, aby podnik zajistil spolu s přiměřeným ziskem i odpovídající objem prostředků na úhradu pevných peněžních odměn. Vedení družstva, které obstálo v dřívějších podmínkách, nemuselo vyhovovat v náročnějších podmínkách. Vždyť vzestup hrubého důchodu i jeho meziroční stabilita vyžadovaly jak vzestup tržeb, tak i vyšší míru hospodárnosti u materiálových nákladů. V chozrasčotní podnikové sféře dochází tudíž k náročnějšímu klimatu ne pod (a především) vlivem vnějších faktorů, ale v důsledku změn ve vnitřním fungování podnikového mechanismu.

Další vývoj v tomto směru má dva aspekty. Pevné peněžní odměňování postupně nabývá podoby tarifních odměn (totožných se státními podniky). Současně však tempo růstu odměn v JZD je vyšší než v ostatních odvětvích, takže v polovině sedmdesátých let se docílí důchodové parity s ostatními odvětvími. Zemí, kde existuje důchodová parita, není ve světě mnoho. Tento moment snad ani nebyl zatím náležitě doceněn. Není pochyb, že posílení hmotné stimulace v zemědělství vedlo k stabilizaci pracovních sil, pozvedlo prestiž zemědělské práce a zabránilo výraznějšímu vyliďňování venkova. Bez těchto předpokladů — jak o tom svědčí skutečnosti v některých socialistických zemích — nemůže úspěšně fungovat i sebedokonalejší model hospodaření.

Přechod na pevné tarifní odměňování — což se stalo pod silným vlivem státního sektoru — má řadu kladů (vysoký stupeň jistoty jednotlivce, který sice ovlivňuje množství i kvalitu jím odvedené práce, nemá však významnější vliv na vše ostatní, co ovlivňuje celkovou prosperitu podniku), ale i nedostatků. Opakované analýzy potvrzují, že závislost mezi vyšší odměnou a hospodářskými výsledky družstevních zemědělských podniků sice existuje, připouští však dosti výjimek.

Máme důvod předpokládat, že mezi výkony na pracovníka a ročními mzdami a odměnami je poměrně silný vztah. Z analýzy 154 zemědělských podniků v ČSR za rok 1987 tento vztah vyplývá. Současně však se potvrzuje, že ve skupinách podniků s relativně vyrovnanými odměnami jsou zastoupeny podniky s celou škálou hodnot výkonů na pracovníka. Ze 154 sledovaných podniků byl největší počet podniků ve skupině 29–31 tis. Kčs ročních odměn. V této skupině však bylo také 7 podniků s ročními výkony na pracovníka do 140 tis. Kčs, ale stejně tak 8 podniků s výkony nad 170 tis. Kčs. Stejně odměně zdaleka neodpovídá stejná čistá produkce a tím ani zisk na pracovníka. Ze 47 podniků s ročními odměnami od 29 do 31 tis. Kčs bylo 9 podniků se ziskem na pracovníka nižším než 6 tis. Kčs ročně a 12 podniků se ziskem nad 18 tis. Kčs ročně.⁵⁾

Jedním z rozhodujících faktorů, který ovlivňuje postavení podniků jako ekonomické jednotky, jsou nesporně nákupní ceny. Ekonomické postavení podniku jako výrobce zboží je přece dáno vztahy mezi výkony a náklady a vzhledem k rozhodujícímu podílu tržeb na výkonech jsou nákupní ceny rozhodujícím faktorem jejich tvorby. V souvislosti s přestavbou velkoobchodních cen jsou velmi často předmětem pojednání. Je to celkem pochopitelné, vždyť cena by měla být faktorem tvorby srovnatelných objektivních podmínek hospodaření nejrůznějších výrobců – natolik objektivním, aby diferencovanému uspokojování podnikových i osobních potřeb jeho pracovníků skutečně odpovídaly diferencované přínosy těchto kolektivů ve prospěch celku.

Předmětem kritiky jsou dvě skutečnosti. Velkoobchodní nákupní cena je nákladovým typem ceny – respektuje určitou hladinu nákladů a tomu odpovídající zisk. Tato skutečnost sama o sobě ještě nemusí mít negativní důsledky, pokud se výrobce neocitne v monopolním postavení. V tomto případě cena odpovídá jeho individuálním nákladům a o nějakém výrazném ekonomickém tlaku na výrobce nemůže být řeč.

Vzniká proto otázka o postavení družstevního podniku a o náročnosti jeho ekonomického prostředí. Není jisté správné hledat za každou cenu specifika reprodukčního procesu v zemědělství (z důvodu přírodních podmínek i existence dvou forem socialistického vlastnictví), neboť ekonomika je jeden celek a funguje podle stejných principů.

Není pochyb, že i nákupní ceny zemědělských výrobků jsou cenami nákladového typu. Jejich negativní dopad je zmírněn tím, že žádný výrobce nemá výsadní postavení. U běžných zemědělských produktů jde přece o stovky výrobců s pestrým výrobním sortimentem. Jistě, je to dáno i povahou výroby, jejím prostorovým charakterem. Jistě je však jedno, že nehledě na typ nákupní ceny, odpovídají rozdílnému úsilí výrobců rozdílné ekonomické výsledky a vzhledem k relativní ekonomické samostatnosti družstevních podniků se tento dopad promítá v diferencovaném uspokojování jejich zájmů.

Nemá-li výrobce výsadní postavení a platí-li jednotné podmínky hospodaření, měla by se mezi výrobci projevit soutěživost. Důsledkem soutěživosti je vždy jev, pro který se vžil termín diferenciacce. S tímto jevem se po celou dobu existence družstevních zemědělských podniků setkáváme jako s jevem trvalým.

V čem se však projevuje soutěživost jako nástroj vyšší ekonomické prosperity? Na základě dosavadních zkušeností můžeme mluvit o jejích nejrůznějších podobách. Za situace, kdy poptávka po zemědělských produktech převyšovala na-

⁵⁾ Z materiálů, které zpracovali studenti IV. roč. VŠE po dobu předdiplomní praxe v roce 1988. Jedná se o 154 podniků okresů Liberec, Jablonec n. Nisou, Náchod, Kladno, Litoměřice, Mladá Boleslav, Tábor, Louny a Chomutov za rok 1987.

bídku, žádný zemědělský podnik „nepřekážel“ jinému podniku. Jediným důvodem ekonomických problémů zemědělských podniků bylo to, že s danými zdroji vyráběl příliš málo, resp. srovnatelný objem produkce (např. na 1 ha zemědělské půdy) vyráběl příliš drahé. Navíc zde hraje roli i to, že množství produkce i náklady na ni vynaložené nemají bezprostřední souvislost s kvalitou produkce a tím ani s úrovní nákupních cen.

Problém diferenciací byl poměrně častým předmětem výzkumu i odborné publicistiky a samozřejmě předmětem zájmů všech stupňů řízení. Je to ekonomický jev, jehož vznik i existence v plném projevu souvisela s modelem hospodaření družstevních zemědělských podniků. Spíše byly prezentovány její negativní stránky, a zejména v populární publicistice byla chápána téměř jako něco pro socialistickou ekonomiku cizího. Jako každý jev má však i tento své negativní, ale i pozitivní stránky. Je třeba se tím zabývat i proto, že prostor pro jeho existenci se v nových podmínkách rozšiřuje. Diferenciace existuje proto, že máme co činit se slabě prosperujícími podniky, ale i proto, že máme také podniky přední. Snad ani dost dobře nedoceňujeme jejich úlohu v rozvoji našeho zemědělství, neboť již svou existencí, konkrétními formami technického pokroku a přesvědčivými výsledky vedou k napodobování a tím k prostorovému rozšiřování pokroku.

Fungování trhu potravin samozřejmě závisí především na úrovni běžných podniků, které mají největší váhu na ekonomické činnosti, na standardu těchto podniků. Tento standard se však zvedá i pod vlivem úrovně hospodaření nejlepších podniků neustálým překonáváním rozdílů mezi podniky.

To, o čem byl řeč, lze považovat za trvalý znak ekonomiky. V nových ekonomických podmínkách lze počítat s tím, že diferenciace se bude spíše prohlubovat než zmírňovat a že s růstem ekonomické samostatnosti a s vyšší úlohou nákupních cen než v minulosti se bude projevovat i ve sféře státních zemědělských podniků.

Za nových okolností může soutěživost mezi podniky nabýt jiné podoby a uspokojování zájmů jedněch podniků nebude muset být v souladu se zájmy ostatních. Stane se tak v těch případech, kdy nabídka produktů bude převyšovat poptávku a kdy i odběratel zemědělské produkce bude moci ovlivňovat objem tržní produkce výrobců (např. vzhledem k dopravním nákladům dá přednost určitým výrobcům na úkor jiných). Nemusí dokonce jít o rušení výroby nějakého výrobku – stačí významné snížení jeho váhy.

Dva krajní póly ekonomické diferenciací znamenají současně dvě skupiny problémů. Jde o problémy kvalitativně jiné povahy: na straně jedné jak ekonomicky obstát, udržet se jako podnik, na straně druhé (u předních podniků) jak najít nový prostor pro ekonomickou aktivitu.

Zemědělství je snad jediným odvětvím naší ekonomiky, které má určité zkušenosti s řešením situace u ekonomicky slabých podniků. Zánik podniků z ekonomických důvodů nebyl tak viditelný, neboť se spojoval se slučováním družstev. Tento proces však nebyl motivován převážně potřebou řešit tuto problematiku, ovšem plnil i tento úkol. Na druhé straně začlenění velkého počtu JZD do státního sektoru v první polovině šedesátých let bylo motivováno především ekonomickou pozicí družstev. Je v tom určitý paradox – státní statek přebíral družstvo (po vyslovení souhlasu členské schůze) ne proto, že byl ekonomicky silnější, ale proto, že platný systém finančního hospodaření umožňoval uhrazovat jeho individuální náklady a tím zajistit bývalým družstevníkům přiměřené mzdy.

Po vyčerpání všech opatření, která předpokládá zvláštní režim hospodaření (podle zákona o státním podniku i zákona o zemědělském družstevnictví) a která nepovedou k pozitivnímu výsledku, vznikne problém zániku konkrétního podniku a všeho co s tím souvisí. Půda sotva může zůstat ladem, hospodářské objekty nemohou bez činnosti chátrat a zřejmě ve většině případů by byl problém se zamě-

stnáním. Je velmi pravděpodobné, že půjde o jev spíše výjimečný než běžný. To však nic nemění na tom, že otázky s tím spojené je třeba si klást předem. Vždy však tomu bude tak, že podnik ekonomicky silnější bude přebírat podnik, který zaniká. Vzhledem k novým okolnostem (podmínkám hospodaření) lze snad vyslovit myšlenku, že by zde neměly platit bariéry sektorové a nebo dokonce překážky prostorové, ačkoli ucelenost půdního fondu podniku není zanedbatelným faktorem racionálního hospodaření.

Ekonomické problémy mají nejrůznější podobu a zdaleka se neomezují na řešení problematiky ekonomiky zaostávajících podniků. Je všeobecně známo, že zejména materiálová a nákladová náročnost vůbec je slabým místem ekonomiky zemědělských podniků. Projevuje se v tom i soustavný růst cen výrobních prostředků, ale i nedostatky ve vlastní práci podnikové sféry. Předmětem kritiky jsou vysoké národohospodářské náklady na zemědělské výrobky a potraviny. U zemědělských výrobků se sem kromě nákupních cen zahrnují i všechny ostatní zdroje v podobě subvencí a dotací apod. To vše se srovnává se zeměmi s vyspělým zemědělstvím (např. Vostatek a kol. 1987).

Předmětem kritiky je zemědělství jako celek. Vzhledem k vysokému podílu družstevního sektoru na ekonomické aktivitě můžeme téměř vše, co se týká zemědělství jako celku, vztahovat i na družstevní sektor. Tak je tomu samozřejmě i u nákladovosti výroby. Z hlediska toho, o co v tomto pojednání především jde, zcela právem vzniká otázka: jak to, že podniky družstevního sektoru, které mají ve svém vnitřním mechanismu fungování zabudovanou těsnou závislost mezi mírou uspokojování svých zájmů a ekonomickými výsledky, se vyznačují takovou nehospodárností? Můžeme mít výhrady k různým mezinárodním srovnáním, a to např. i z důvodů metodologických. Nelze však nebrat na vědomí vlastní domácí vývoj. Na ekonomické efektivnosti je konečně nejpodstatnější její změna v čase.

Je nesporné, že v průběhu sedmdesátých let klesala jak nákladová míra rentability, tak i objem zisku z jednotky zemědělské půdy. V průměru let 1971–1975 činil zisk na 1 ha v JZD ČSSR 1 685 Kčs a míra rentability 15,2 %. O pět let později klesá zisk na 1 286 Kčs a míra rentability na 9,2 %. Ve státních statcích byla ve výchozím období situace daleko horší (221 Kčs zisku a míra rentability 2,1 %, po pěti letech se zisk změnil ve ztrátu 203 Kčs a míra rentability klesla na 1,6 %).

V první polovině osmdesátých let se situace zlepšuje (mimo jiné i proto, že zemědělství získalo ze státního rozpočtu ve formě přerozdelení téměř 3 mld Kčs). Zejména se to projevilo ve státních statcích, kde v průměru let 1981–1985 ze ztráty 202 Kčs objem zisku na 1 ha zemědělské půdy vzrostl na 1 047 Kčs a míra rentability se zvýšila na 6,3 % (vlastní propočty podle Stat. přehledů 1988).

Je ovšem pravda, že na začátku druhé poloviny osmdesátých let nákladová míra rentability nedosáhla úrovně z let 1971–1975. A to se stalo za situace, kdy se významně rozvíjela přidružená výroba, kde relace mezi ziskem a náklady byla nerosovatelně příznivější než v případě zemědělských produktů.

Tyto otázky jsou předmětem častých polemik. Představitelé ostatních odvětví poukazují na nehospodárnost v zemědělství, vedoucí pracovníci zemědělských podniků vidí hlavní důvod tohoto jevu v rostoucích cenách výrobních prostředků. Je nesporné, že ceny výrobních prostředků, které zemědělské podniky nakupují, rostou. Ceny jistě rostou i z titulu technické dokonalosti, avšak i vliv pouze zdánlivých inovací není zanedbatelný. A tak se zdá, že růst cen výrobních prostředků v sekundární sféře je začátkem cenových pohybů i v podnicích primární sféry.

Bylo by však nesprávné tvrdit, že v samotném jednání zemědělských podniků (bez ohledu na vnější vlivy) není dost nehospodárnosti. Takže původní otázku, proč systém hospodaření družstevního sektoru, který by měl tihnout k hospodár-

nosti, trpí tuto ne hospodárnost, bychom mohli formulovat i jinak. Dokonce by nebyl problém poměrně přesně vyjádřit, o kolik Kčs by byly vyšší náklady (a v tom zejména materiálové) na dosažené výkony čs. zemědělství nebýt toho, že družstevní sektor má zhruba dvoutřetinový podíl na ekonomické aktivitě.

Aniž bychom snížili kritickou náročnost při hodnocení družstevních zemědělských podniků, musíme uznat, že tento sektor projevil svou dynamiku v několika významných směrech. Má rozhodující podíl na trvalém zvyšování zemědělské výroby, a to počínaje druhou polovinou šedesátých let, které vedlo k vysoké míře naší soběstačnosti a dobře fungujícímu trhu potravin. Současně tento sektor prokázal, že základem prosperity odvětví je dobře organizovaný a relativně samostatný podnik jako základní jednotka národního hospodářství a že principy hmotné zainteresovanosti i samofinancování jsou principy racionálně fungující socialistické ekonomiky.

ZÁVĚRY

Družstevní socialistické zemědělské podniky začaly vznikat před čtyřiceti lety. Vzhledem k svému ekonomickému podílu se po celou dobu socialistického rozvoje v rozhodující míře spolupodílely na výsledcích hospodaření celého zemědělství. Lze říci, že se velmi kladně projevil vlastní model hospodaření družstevního socialistického zemědělského podniku — podniková i osobní hmotná zainteresovanost na výsledcích hospodaření a použití vytvořených zdrojů na další rozvoj podniku. Současně se ale ukazuje, že prosperita podnikové sféry je závislá na celém komplexu opatření, platných v ekonomice země.

Literatura

- LENIN, V. I.: Vybrané spisy. Sv. II. Praha, Svoboda 1951.
CHOMA, D.: Sbližování dvou forem socialistického vlastnictví a problémy efektivnosti výroby v zemědělství. Praha, Horizont 1978.
CHOMA, D.—MATOUŠKOVÁ, J.: Společné fondy v JZD. Praha, SZN 1960.
ROGAČOV, S. V.: Ekonomičeskije zakony i razvitiye sel'skogo chozjajstva. Moskva, Ekonomika 1973.
SVOBODA, K.: Proč a jak hospodařit podle vzorových stanov JZD. Praha, SZN 1956.
VOSTATEK, J. a kol.: Ekonomická prognóza zemědělsko-potravinářského komplexu. [Interní materiál.] Praha, Prognostický ústav ČSAV 1987.
Naučný slovník ekonomiky zemědělství. Praha, SZN 1986.
Statistické přehledy. Příloha. Zeměd. Ekon., 34, 1988, č. 6.

Došlo 10. 1. 1989

CHOMA D., Vysoká škola ekonomická, Praha

Vývoj jednotných zemědělských družstev jako proces postupného formování chozrasčotné hospodářských podniků

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 391—400. — lit. 8, res. čes., rus., angl., něm.

družstevnictví, JZD, systém hospodaření, hmotná zainteresovanost podniková, hmotná zainteresovanost osobní, výsledky hospodaření, vývoj, teoretické pojednání

Článek se zabývá vývojem družstevního socialistického zemědělského podniku jako podniku, který se v průběhu celého dosavadního čtyřicetiletého vývoje vyznačoval určitými rysy. Byl to zejména rys podnikové zainteresovanosti na dosažených výsledcích. V souladu s dosaženými výsledky mohl podnik uspokojovat jak odměny svých pracovníků — členů podniku, tak i zdroje vnitropodnikové akumulace. Zavedením ekonomické reformy do čs. ekonomiky je třeba zdůraznit tyto znaky v míře větší než v minulosti. Na družstevní zemědělské podniky připadají zhruba dvě třetiny zemědělské půdy, a proto rozhodujícím způsobem ovlivňují výsledky celého zemědělství. Mají proto svůj kladný vliv i na dobře fungující trh potravin a současně se spolupodílejí na problémech spojených s náklady na výrobu.

ХОМА, Д., Экономический институт, Прага

Развитие единых сельскохозяйственных кооперативов — процесс постепенного формирования хозрасчетных предприятий

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 391—400. — лит. 8, рез. чешск., русск., англ., нем.

кооперация, единые сельскохозяйственные кооперативы, материальная заинтересованность предприятий, личная материальная заинтересованность, результаты хозяйственной деятельности, развитие, теоретическое обоснование

В статье анализируется истекшее сорокалетнее развитие кооперативных социалистических сельскохозяйственных предприятий, рассматриваются его определенные характерные черты. К ним относится прежде всего заинтересованность хозяйства в достижении максимальных результатов, за счет которых оно могло обеспечивать оплату труда своих членов и создавать соответствующие ресурсы для расширенного воспроизводства. Следует подчеркнуть, что в процессе экономической реформы чехословацкой экономики принципы самоокупаемости и самофинансирования становятся основными критериями хозяйственной деятельности предприятий. На долю кооперативных сельскохозяйственных предприятий приходится примерно 2/3 сельскохозяйственных угодий, поэтому они в решающей степени определяют результаты всего сельского хозяйства, оказывают положительное влияние на хорошее функционирование продовольственного рынка и сокращение производственных затрат.

CHOMA D., Prague School of Economics, Praha

Development of Agricultural Co-operatives as a Process of Gradual Formation of Enterprises Farming on Khosraschot Principles

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 391—400. — refs 8, summaries in cs, ru, en, de

co-operatives, co-operative farms, farming system, material interest of the enterprise, material interest of the worker, farming results, development, theoretical treatise

The development is described of the socialist agricultural co-operative enterprise as an enterprise which has been characterized by specific traits in the course of its forty-year development. In the first place it is the interest of the enterprise in its results of management. In accordance with the economic results the enterprise could provide labour remuneration of its workers — members of the enterprise — as well as the sources of accumulation within the enterprise. Through introduction of the economic reform to the Czechoslovak economy it is necessary to emphasize these traits to a greater degree than in the past. Agricultural co-operatives farm on about two-thirds of agricultural land, thus decisively influencing the results of the whole agriculture. Hence, they show positive influence also on the well-functioning food market and, simultaneously, they take share in problems connected with production costs.

CHOMA D., Hochschule für Ökonomie, Praha

Die Entwicklung der landwirtschaftlichen Genossenschaften als Prozeß der allmählichen Herausbildung von Betrieben, die auf der Grundlage der wirtschaftlichen Rechnungsführung wirtschaften

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 391—400. — 3 Tab., Lit. 5, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Genossenschaftswesen, LPG, System des Wirtschaftens, mat. Interessiertheit — betriebl. u. individuell, Wirtschaftsergebnisse, Entwicklung, theoret. Aspekte

Behandelt wird die Entwicklung des genossenschaftlichen sozialistischen Landwirtschaftsbetriebs, der im Verlauf seines 40-jährigen Wachstums bestimmte Züge erhielt. Einmal war das die betriebliche Interessiertheit an den erzielten Ergebnissen, in Übereinstimmung mit denen der Betrieb sowohl die Arbeitsvergütung als auch die innerbetriebliche Akkumulation sichern konnte. Mit der Reform der tschechoslowakischen Wirtschaft wird dieser Charakterzug stärker als in der Vergangenheit unterstrichen. Auf die LPG entfallen rund 2/3 des landwirtschaftlichen Bodens, und deshalb beeinflussen sie entscheidend die Produktionsergebnisse der gesamten Landwirtschaft, haben positiven Einfluß auch auf den gut funktionierenden Lebensmittel-Markt und gleichzeitig sind sie an der Lösung der Problematik der Produktionskosten beteiligt.

Adresa autora:

Prof. ing. Dimitrij Choma, DrSc., Vysoká škola ekonomická, nám. A. Zápotockého 4, 130 67 Praha 3

Československé poľnohospodárstvo prešlo od roku 1948 prenikavými sociálno-ekonomickými procesmi, ktoré od základu zmenili charakter a život roľníctva. Tvorivým uplatnením Leninovho družstevného plánu a za všestrannej pomoci robotníckej triedy a celej spoločnosti sa v priebehu štyroch desaťročí prebudovalo malovýrobné poľnohospodárstvo na modernú socialistickú veľkovýrobu. Tieto veľkolepé zmeny prebiehali zo začiatku v dvoch základných formách poľnohospodárskych podnikov, a to v JRD a v ŠM. Neskôr sa začali zakladať spoločné poľnohospodárske podniky a postupne sa vytvárali výrobné hospodárske jednotky. V predznačených základných formách poľnohospodárskych podnikov sa uplatňovali v tej ktorej etape rozvoja socialistického poľnohospodárstva rôzne typy organizačných štruktúr v závislosti od dosiahnutého stupňa rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov. Postupné zmeny v československom poľnohospodárstve boli charakteristické inovačnými vlnami, ktoré sa v JRD presadzovali v časovom intervale 10 až 14 rokov.

Cieľom príspevku je zhodnotiť uplatňované typy organizačných štruktúr výroby a riadenia v JRD, posúdiť ich prínosy a nedostatky a načrtnúť ďalšie tendencie v rozvoji organizačných štruktúr v poľnohospodárstve.

TEORETICKÉ VÝCHODISKÁ A METODICKÉ PRÍSTUPY

Príspevok vychádza z prác ktoré publikovali Hrm o (1982 a 1988), Hron (1987), Pí č (1987), Slab ý (1976) a Voj áček (1973). Podľa Hrm u (1982) je systém integráciou štruktúr spojených hmotnými, energetickými, informačnými a hodnotovými väzbami. V rámci organizačného systému možno rozlíšiť štruktúru výrobnú, riadiacu, ekonomickú a sociálnu. Slab ý (1976) člení organizačné štruktúry na funkcionálne, územné a odvetvové.

Územná organizačná štruktúra je odvodená z minulosti, zatiaľ čo odvetvová predstavuje prevzaté skúsenosti z niektorých socialistických štátov, najmä zo Sovietskeho zväzu. Jej hlavná prednosť spočíva v uplatňovaní veľkovýrobných technologických princípov. Pí č (1987) práve odvetvový typ považuje aj naďalej za vyšší typ organizačnej štruktúry v tom prípade, že sú vytvorené vhodné podmienky pre jeho uplatňovanie.

Hron (1987) hodnotí zmeny v organizačných štruktúrach ako dôsledok pôsobenia zákona symetrie a vnútornej pružnosti systému. Hrm o (1988) racionalizáciu organizačných štruktúr považuje za kľúčový princíp a úlohu prestavby hospodárskeho mechanizmu, pričom zdôrazňuje zvýšenie pripravenosti pre podnikateľskú činnosť.

Výskumné práce spojené s plnením predznačeného cieľa príspevku vychádzajú zo systémového prístupu. Zároveň bola použitá analyticko-syntetická metóda, dotazníkový prieskum a autosnímky pracovného dňa vedúcich pracovníkov. Objektom výskumu boli JRD v SSR a ich vedúci pracovníci nachádzajúci sa na najvyššom stupni riadenia. Výsledky týkajúce sa rozvoja výrobných, organizačných a riadiacich štruktúr, ekonomie času vychádzajú z vlastného výskumu a zahŕňajú časový horizont rokov 1972 – 1986. Ostatné údaje boli získané z Banky údajov Výskumného ústavu ekonomiky poľnohospodárstva a potravinárstva a spracované v Ústave výpočtovej techniky VŠP.

VÝVOJOVÉ TENDENCIE ORGANIZAČNÝCH ŠTRUKTÚR RIADENIA V JRD

Organizačné štruktúry predstavujú významný prostriedok efektívneho plnenia funkčných úloh poľnohospodárskeho podniku. Uplatňovanie konkrétneho typu organizačnej štruktúry preto nemôže predstavovať cieľ, ale musí byť odrazom konkrétnych prírodných a ekonomických podmienok.

V poľnohospodárstve ČSSR sa v priebehu 40 rokov postupne presadili tri základné typy organizačných štruktúr. Novovznikajúce JRD podľa sovietskych skúseností začali pri formulovaní svojho organizačného usporiadania využívať funkcionalizáciu. Začiatkom šesťdesiatych rokov pristúpili zlúčené JRD k územnému typu organizačnej štruktúry, zatiaľ čo v polovici sedemdesiatych rokov sa začala presadzovať odvetvová štruktúra. Pre ŠM boli na rozdiel od JRD charakteristickejšie dlhšie inovačné cykly s uplatnením základných typov, a to územnej organizačnej štruktúry, ktorá dominuje na ŠM prakticky až doteraz a od roku 1973 začína aj do tohto typu poľnohospodárskych podnikov prenikať odvetvová organizačná štruktúra. Dlhšie inovačné cykly na ŠM boli podmienené veľkostnými charakteristikami, územnou roztrieštenosťou, ale aj organizačno-historickými súvislosťami. Popri uvedených čistých typoch organizačných štruktúr sa od roku 1980 začínajú presadzovať kombinované odvetvovo-územné organizačné štruktúry. Od polovice sedemdesiatych rokov sa opatrne objavujú aj doplnkové typy, tzv. cieľovo-programové štruktúry. Posledne menované štruktúry sú významným nástrojom prenikania vedeckotechnického rozvoja do JRD, ale najmä vytvárajú predpoklady pre podnecovanie útvarovej a podnikovej socialistickej podnikavosti.

Uplatnenie konkrétneho typu organizačných štruktúr v československých JRD bolo podmienené:

1. dosiahnutým stupňom rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov,
2. dosiahnutým stupňom koncentrácie a špecializácie poľnohospodárskej výroby,
3. veľkosťou poľnohospodárskeho podniku a jeho scelenosťou,
4. prienikom vedeckotechnického rozvoja do poľnohospodárstva,
5. technickou vybavenosťou poľnohospodárskych podnikov,
6. vonkajšími faktormi prejavujúcimi sa v pôsobení orgánov nadpodnikového riadenia a legislatívnymi úpravami.

Generálna línia výstavby socialistickeho poľnohospodárstva, vytýčená na IX. zjazde KSČ, obsahovala tvorivé aplikácie Leninovho družstevného plánu na československé podmienky. JRD sa stali najprístupnejšou a najvhodnejšou formou socialistickej prestavby poľnohospodárstva. V procese postupného zospolečenšenia výrobných prostriedkov a v spôsobe rozdeľovania dôchodkov sa v priebehu socializácie v Československu vytvorili štyri typy JRD. V roku 1950 bolo na Slovensku v 3 360 dedinách vytvorených 484 JRD III. a IV. typu.

V novovznikajúcich JRD bola najlogickejšou a do určitej miery aj najjednoduchšou organizačnou štruktúrou funkcionalizácia. V prvých rokoch po vzniku JRD sa začali presadzovať tie JRD, v čele ktorých (alebo v čele ich základných organizačných útvarov) stáli výrazné osobnosti, vyznačujúce sa organizačnými schopnosťami a bohatými praktickými skúsenosťami v hospodárení na pôde. Funkcionalizácia podporovala profesnú špecializáciu riadiacich pracovníkov, v rastlinnej, živočíšnej a pomocnej výrobe. Jednoznačne prispela k sformovaniu riadiacich štruktúr. Funkcionalizácia znamenala cenné prínosy najmä pri tvorbe účinných typov pracovných kolektívov a pri zvládnutí ich organizácie. Pôvodné pracovné kolektívy, označované ako pracovné skupiny alebo čaty, sa dodnes zachovali v transformovanej podobe v jednotkách organizácie práce.

Priemerná výmera JRD v roku 1960 dosiahla 672,4 ha p. p. Výrazne sa zvýšili úrody poľnohospodárskych plodín, vzrástla produktivita práce a postupne sa zlepšovali hospodárske výsledky. Z hľadiska ďalšej prosperity JRD a spriemyselnovania ich výroby sa brzdiacim faktorom stala veľkosť podnikov, absencia vyššej operatívnej medzi základnými organizačnými útvarmi rastlinnej, živočíšnej a pomocnej výroby, ako aj nízky stupeň vzdelania riadiacich pracovníkov. Predmetom kritiky sa stali metódy riadenia a štýl práce, ktoré sa vyznačovali viac príkazovým konaním, ako riadením a spoluprácou pri vedení pracovných kolektívov.

Novembrové plénum ÚV KSČ v roku 1961 a XII. zjazd KSČ prvý raz vytýčili program spriemyselnovania poľnohospodárstva. Predpoklady realizácie tohto programu vychádzali z dosiahnutia vyššej špecializácie a koncentrácie. Prostriedkom pri ich zabezpečení malo byť zlučovanie JRD a rozvoj kooperačných vzťahov.

Vo vývoji organizačnej a nadväzne výrobnéj a riadiacej štruktúry tak zohral významnú úlohu proces koncentrácie a špecializácie, ktorý sa od roku 1961 neustále zintenzívňoval. Vo svojich začiatkoch sa síce zúžil len na samotnú centralizáciu pôdneho fondu a základných výrobných fondov, v dôsledku čoho sa od roku 1960 počet JRD znížil o 2 048 a ich priemerná výmera vzrástla zo 672 na 2 653 ha p. p. (ČSSR – 2 584 ha p. p.).

Zlučovanie JRD prináša so sebou územný typ organizačnej štruktúry, ktorý je prevzatý z organizačných štruktúr ŠM. Územná organizačná štruktúra na začiatku šesťdesiatych rokov rozhodujúcim spôsobom ovplyvnila obsah, štýl a výkonnosť riadiacich pracovníkov JRD.

Podstatné zväčšenie výmery poľnohospodárskych podnikov a ich organizačné usporiadanie vo výrobe a v riadení značne skomplikovalo dovtedy jednoduché informačné väzby, operatívne riadenie výroby, účinnosť kontroly a zvýšilo nároky na osobnosti vedúcich pracovníkov. Riešenie riadiacich problémov metódami rutiny a intuície v poradí, ako ich prinášal na stôl vedúceho pracovníka život v JRD, už nevyhovovalo. Predpokladaná vyššia efektívnosť zlučovaných podnikov s rôznou úrovňou hospodárenia, v ktorých integrujúcu úlohu zohrával podnik popredný, sa nedostavovala. Naopak v priebehu 2–3 rokov po zlúčení došlo k stagnácii až k strate samostatnosti. Tieto problémy boli spôsobené organizačným stresom, ktorý vyplýval z novej organizačnej štruktúry výroby a riadenia, zo zmenenej sociálnej, ale aj ekonomickej štruktúry.

Pri prechode na územnú organizačnú štruktúru bolo základným cieľom dosiahnutie koncentrácie a špecializácie výrobnéj štruktúry. Táto úloha bola splnená len čiastočne v dôsledku nižšej ekonomickej disponibility JRD, ale aj absenciou účinného systému vnútropodnikovej hmotnej zainteresovanosti. Napriek tomu územný typ štruktúry výroby a riadenia vytvoril základy pre štábne riadenie. V tomto období dochádzalo k uplatňovaniu početných experimentov a k využívaniu vedeckých metód vo výrobnom procese, výrazne sa umocnila materiálno-technická základňa JRD, zlepšili sa hospodárske výsledky, objavili sa prvky koncep-

čného riadenia a v územných komplexoch (v strediskách) sa formovali schopné riadiace kádre s univerzálnym profesným zameraním.

Územná organizačná štruktúra tak predstavuje významnú etapu v rozvoji JRD, a to aj napriek tomu, že od svojho zavedenia sa považovala za prechod k vyššiemu odvetvovému typu. Kritické pripomienky predstaviteľov riadiacej sféry, vedeckého výskumu a samotnej praxe sa sústreďovali na nežiadúce pôsobenie územného lokálpatriotizmu, na zachovanie pôvodnej funkcionalizácie v územných komplexoch (strediskách), na príliš komplikované vzťahy podriadenosti, nadriadenosti a spolupráce vôbec, na nedostatočný prenos informácií, ale najmä na neefektívne využívanie základných výrobných prostriedkov. Tieto a ďalšie problémy podnietili záujem vedecky skúmať súvislosti koncepcného a operatívneho riadenia, ekónomiu času vedúcich pracovníkov, psychologické aspekty vedenia pracovných kolektívov a jednotlivcov, ako aj uplatňovaný štýl práce.

Riadiacim pracovníkom sa vytykal vysoký podiel operatívneho riadenia, ktorý na najvyššom stupni dosahoval hodnotu až 70 % z celkového fondu pracovného času. Predsedovia JRD pracovali priemerne denne 13,6 h, hlavní agronómi 14,5 h, hlavní zootechnici 12,2 h, hlavní mechanizátori 13,1 h a hlavní ekonómi 9,5 h. Ich práca bola v priebehu dňa roztrieštená na 40 až 50 činností. Štúdiu venovali len 3 % z celkového pracovného času. Veľká väčšina riadiacich pracovníkov si svoju prácu neplánovala a k delegovaniu úloh pristupovali len výnimočne.

Vysoká časová a priestorová náročnosť na riadiacu prácu, výrazné psychologicko-sociologické problémy, sťažené podmienky pre prienik vedeckotechnického rozvoja a pre racionálne zásahy do organizácie prevádzkových procesov viedli k zmene uplatňovaného typu organizačnej štruktúry. V prvej polovici sedemdesiatych rokov sa začína v JRD uplatňovať odvetvová štruktúra organizácie výroby a riadenia, ktorá v súčasnom období v našom poľnohospodárstve dominuje (JRD 86,4 %, ŠM 43,7 %).

Zásadná organizačná prestavba poľnohospodárskych podnikov — prechod od územného k odvetvovému princípu — niesla so sebou znaky improvizácie a unáhľenosti. Namiesto prostriedku sa stala cieľom, a to aj v tých prípadoch, keď v JRD neboli vytvorené predpoklady pre jej efektívne rozvinutie. Zavádzanie novej organizačnej štruktúry bolo súčasne doprevádzané ďalším intenzívnym zlučovaním JRD až do roku 1978, čo malo za následok oneskorený prejav efektívnosti. Uvedená skutočnosť viedla koncom sedemdesiatych rokov k značnej rozkolísanosti organizačných štruktúr, prejavujúcej sa v niektorých podnikoch v náhlých prechodoch z jedného typu do druhého. Začiatkom osemdesiatych rokov sa však odvetvovo organizované podniky začali preukazovať zlepšením naturálnych a hodnotových ukazovateľov.

Úlohu stabilizujúcich faktorov začali postupne preberať plodínové systémy, ale aj rozvoj nepoľnohospodárskej výroby. Priaznivejšie výsledky sú aj dôsledkom toho, že riadiaci pracovníci sa prispôbili novým požiadavkám, ktoré vyplývajú zo zvládnutia nových technologických postupov, z riadenia veľkých pracovných kolektívov, z využívania organizačnej, riadiacej a výpočtovej techniky.

Odvetvový typ organizačnej štruktúry výrazne zasiahol do procesu koncentrácie a špecializácie poľnohospodárskych podnikov. Počet druhov pestovaných plodín sa od roku 1977 znížil z 21 na 15 v prírodnej oblasti nížin teplých a v oblasti nížin zo 17 na 13. Rozvoj koncentrácie a špecializácie živočíšnej výroby prebiehal rovnako výrazne. V rokoch 1977 až 1986 došlo v nížinách teplých k poklesu z 18 na 14 kategórií hospodárskych zvierat, v nížinách zo 16 na 11, v pahorkatinách z 15 na 10 a vo vrchovinách bolo zaznamenané mierne zvýšenie.

Popri odvetvovej organizačnej štruktúre sa s úspechom uplatňuje aj kombinovaná odvetvovo-územná organizačná štruktúra najmä vo veľkých podnikoch s vý-

merou nad 4 000 ha p. p. Tento typ štruktúry vyniká analogicky s odvetvovou štruktúrou vysokou priepustnosťou pri zavádzaní výsledkov vedeckotechnického rozvoja a efektívnym cieľovým a účelovým fungovaním.

V JRD sa začali presadzovať aj cieľovo-programové štruktúry, ktoré sú prostriedkom k dosiahnutiu adaptability organizačných systémov voči meniacim sa podmienkam vonkajšieho prostredia. V súčasnej etape organizačnej praxe možno podľa Hrmu (1988) vyčleniť štyri typy organických štruktúr: samosprávne a poradné orgány, komisie, dočasná projektová organizácia a integrovaná projektová organizácia.

Súčasný organizačný štruktúry sú charakteristické vysokou organizovanosťou. Doteraz vytvárali väčší priestor pre operatívne, ako pre koncepčné riadenie. Klasické zákonitosti organizačných štruktúr už nezodpovedajú dnešným organizačným a psychosociálnym požiadavkám, nakoľko umožňujú administratívno-výkonovú a nie cieľovú orientáciu. V období prestavby hospodárskeho mechanizmu dôjde k presadzovaniu pružnejších organizačných štruktúr, pri ktorých JRD budú decentralizovať a zmenšovať svoje vnútropodnikové organizačné jednotky so súčasným posilňovaním chozrasčotného postavenia.

Vo vzťahu k doterajšiemu vývoju organizačných štruktúr možno za nedostatok zásadného významu považovať prílišnú unifikáciu a šablónovitosť, ktorá pretrváva už dve desaťročia. Pri tvorbe organizačných štruktúr výroby a riadenia v predchádzajúcom období sa nerešpektovala unikátnosť výrobných a ekonomických podmienok, v dôsledku čoho sa otváral priestor pre administratívny charakter systemizácie riadiaceho aparátu. Svoj negatívny vplyv zohralo aj úsilie predstaviteľov nadpodnikového riadenia o vnútenie typizovaných organizačných štruktúr.

Prestavba ekonomických nástrojov v československom poľnohospodárstve, ako aj nahradenie administratívno-direktívnych metód riadenia ekonomickými a psychologicko-sociálnymi metódami si naliehavo vynucujú racionalizáciu riadiacich štruktúr. Nové požiadavky treba transformovať na osobnosti riadiacich a ostatných technickohospodárskych pracovníkov, na zmenu obsahu, štýlu a metód riadenia, na funkčné kompetencie, ale najmä na iniciatívne postavenie pracovných kolektívov.

Základné typy riadiacich štruktúr nadväzujú na základné typy organizačných štruktúr. Ich nosným parametrom je riadiaca kapacita, ktorá ovplyvňuje hierarchické usporiadanie riadiacej štruktúry. Prax potvrdila, že efektívnejšie sú riadiace štruktúry, ktoré vykazujú nižší počet stupňov riadenia. Počet stupňov riadenia a tým tvorbu vysokých alebo plochých štruktúr ovplyvňuje práve kapacita riadenia. Ploché štruktúry sú priepustnejšie pre decentralizáciu. Charakteristickejšou črtou súčasných riadiacich štruktúr je totižto ich silná hierarchickosť, ktorá značne obmedzuje diagonálnu súčinnosť a naopak umožňuje horizontálnu pružnosť. Uvedená skutočnosť oslabuje synergetické efekty riadiaceho systému.

Základné údaje analýz potvrdzujú, že v porovnaní s ČSR pripadá v SSR na 1 THP podstatne viac manuálnych pracovníkov (ČSR – 6,50, SSR – 7,50).

V odvetvovej organizačnej štruktúre riadenia na rozdiel od územnej dochádza k podstatnému zlepšeniu v hospodárení s časom riadiacich pracovníkov. Najviac sú zatažení vedúci úsekov rastlinnej výroby s priemernou dĺžkou pracovného dňa 11,00 h, potom nasledujú predsedovia JRD (10,30 h) a vedúci úseku technických služieb (10,17 h). Pôvodná roztrieštenosť pracovného dňa sa začína znižovať a ustalať na 15 až 20 činnostiach. Riadiaci pracovníci sa počas pracovnej doby sústreďujú na riešení dvoch až troch rozhodujúcich úloh. Plánovanie riadiacej práce sa stáva významným racionalizačným prvkom (koeficient kontigencie = 0,67, $\chi^2 = 68,8$, $\chi^2_{0,01} = 58,4$). Až 79,29 % respondentov uvádza, že si zostavuje osobný plán práce. Ak sa riadiaci pracovníci pôvodne báli delegovať úlohy, nepoznali

metódy a ani obsah delegovania, tak v súčasnom období pochopili, že delegovaním všetkého, čo môžu rovnako dobre, ale aj lepšie zabezpečiť spolupracovníci na nižších riadiacich stupňoch, si uvoľňujú a šetria čas na riešenie iných, z hľadiska podniku dôležitejších úloh.

ZÁVER

Stratégia urýchlenia sociálno-ekonomického rozvoja Československej socialistickej republiky vyžaduje dôsledné uskutočňovanie prestavby hospodárskeho mechanizmu smerujúcej k zvýšeniu efektívnosti socialistickej ekonomiky. Dôležitým nástrojom rastu efektívnosti vnútropodnikového riadenia sú organizačné štruktúry výroby a riadenia. Súčasná etapa rozvoja poľnohospodárstva vyžaduje nasledovné prístupy k ich uplatneniu:

1. Tvorba organizačných štruktúr sa musí vyznačovať ústupom od nežiadúcej uniformizácie a typizácie. Voľba typu organizačnej štruktúry a jej modifikácie musia byť v úzkej súčinnosti s existujúcimi prírodnými, ekonomickými, ale aj organizačnými podmienkami pri plnom rešpektovaní časovo-priestorovej podmienenosti.

2. Organizačné štruktúry sa musia vyznačovať adaptabilitou a pružnosťou. Voľbu konkrétneho typu pritom nie je možné chápať ako cieľ, ale ako prostriedok na zabezpečenie nosných funkcií podniku. Z organizačného hľadiska je účelné voľiť čo najjednoduchšiu štruktúru útvarov, zodpovedajúcu sprísneným kritériám ekonomikovej efektívnosti. Rozhodujúcu úlohu v týchto súvislostiach zohráva riadaca a ekonomická identita. V období osobitnej ostrosti ekonómie sa očakávané efekty dosiahnu len vtedy, ak nižšie organizačné jednotky budú mať väčšiu právomoc pri rozhodovaní o operatívnych, ale aj psychosociálnych otázkach.

3. V poľnohospodárstve treba podporovať rozvoj podnikov agrokombinátového typu najmä pri spracúvaní poľnohospodárskej produkcie v rámci jedného právneho subjektu. Veľkosť podnikov tohto progresívneho typu však musí zohľadňovať ekonomické aspekty, aby nedošlo k tvorbe veľkých poľnohospodárskych podnikov, výrazne presahujúcich ekonomicky zdôvodnené prepravné aspekty.

4. Súčasná veľkosť podnikov, vytvorená v procese horizontálnej integrácie, vytvára účinné predpoklady pre uplatnenie moderných technológií výkonnej techniky a pre prehlbenie procesu koncentrácie a špecializácie. Priemerná veľkosť JRD dosahuje 2 534 ha p. p. Tvorba väčších plošných komplexov z hľadiska výroby, organizačno-riadiacej a najmä sociálnej efektívnosti nie je v podmienkach nášho poľnohospodárstva opodstatnená. V súčasnom období ide o to zvýšiť pružnosť podnikov cestou decentralizácie a cestou zmenšovania vnútropodnikových organizačných jednotiek.

5. V riadiacich štruktúrach je žiadúce sústredené úsilie zacieliť na posilnenie koordinačných, prognostických, perspektívno-plánovacích, právnych, kontrolných a informačno-rozhodovacích funkcií. Zároveň je potrebné posilniť ekonomické funkcie výrobných úsekov a urýchlene zabezpečiť, aby riadiaci pracovníci zvládli priamu riadiacu a organizátorskú prácu pri vedení pracovných kolektívov a jednotlivcov.

Rozhodujúcou zložkou štruktúry riadenia je riadiaci pracovník. V nových podmienkach prestavby hospodárskeho mechanizmu mu pripadá neobyčajne dôležitá strategická, koordinačná, podnikateľská a psychosociálna funkcia. Zdôrazňovanou požiadavkou na osobnosť riadiaceho pracovníka je socialistická podnikavosť, ktorú podnecuje decentralizácia, tímová práca, účinný systém hmotnej a morálnej motivácie, vnútropodnikový ekonomický režim a relatívna samostatnosť organizačných jednotiek.

Literatúra

- HRMO, V.: Prestavba organizačných štruktúr a štýlu riadiacej práce v poľnohospodársko-potravinárskom komplexe. Zborník. Bratislava, IVV MPVŽ SSR 1988.
- HRMO, V.: Vnútropodnikové štruktúry v riadení poľnohospodárskej výroby. Bratislava, Príroda 1982.
- HRON, J.: Prestavba hospodárského mechanizmu národného hospodárstva a tendencie vo vývoji výrobných, organizačných a riadiacich štruktúr v procese riadení ZPK. In: Sborník z vedecké konferencie PEF, Praha, VŠZ září 1987, s. 47.
- PÍČ, J.: Strategie urychlení ve vztahu k ekonomickým a organizačním systémům řízení ZPoK. In: Sborník z vědecké konference PEF, Praha, VŠZ září 1987, s. 9.
- SLABÝ, A. a kol.: Rukověť řídicího pracovníka v zemědělství a lesnictví. Praha, SZN 1976.
- VOJÁČEK, A.: Vývoj socialistického poľnohospodárstva na Slovensku. Bratislava, Príroda 1973.

Došlo 10. 1. 1989

KADLEČÍKOVÁ M., Vysoká škola poľnohospodárska, Nitra

Vývojové tendencie organizačných štruktúr riadenia v JRD

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 401–408. — lit. 6, res. slov., rus., angl., něm.

JZD, organizace, řízení, struktura řízení, struktura odvětvová, struktura kombinovaná, struktura cílově programová, decentralizace, efektivnost, teoretické pojednání

V príspevku je zhodnotený vývoj organizačných štruktúr výroby a riadenia, ktoré boli uplatňované v JRD od ich vzniku až po súčasnosť. V JRD sa v závislosti od dosiahnutého stupňa rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov, ako aj od dosiahnutého stupňa špecializácie a koncentrácie uplatňovali tri typy organizačných štruktúr: funkcionálna, územná štruktúra a odvetvová štruktúra. Od týchto základných typov sa odvíjala kombinovaná odvetvovo-územná štruktúra riadenia. Doplnkový typ predstavujú cieľovo-programové štruktúry, ktoré sú významným nástrojom prenikania vedeckotechnického rozvoja do JRD, ale zároveň vytvárajú predpoklady pre podnecovanie útvarovej a podnikovej socialistickej podnikavosti. V súčasnom období sú progresívnym typom podnikov podniky agrokombinátového typu, a to najmä pri spracovávaní poľnohospodárskej produkcie.

КАДЛЕЧИКОВА М., Сельскохозяйственный институт, Нитра

Тенденции развития организационных структур управления в единых сельскохозяйственных кооперативах

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 401–408. — лит. 6, рез. слов., русск., англ., нем.

единые сельскохозяйственные кооперативы, организация, управление, структура управления, структура отраслей, комбинированная структура, программно-целевая структура, децентрализация, эффективность, теоретический обзор

V статье приходится оценка организационных структур производства и управления, применяемых в единых сельскохозяйственных кооперативах за весь период их существования. В зависимости от достигнутого уровня развития производительных сил и производственных отношений, специализации и концентрации, в сельскохозяйственных кооперативах применялись три типа организационных структур: функциональная, территориальная и отраслевая. На их основе развивалась также комбинированная территориально-отраслевая структура управления. Дополнительный характер носят программно-целевые структуры, являющиеся важным инструментом внедрения достижений науки и техники в единых сельскохозяйственных кооперативах и создающие условия для стимулирования трудовых коллективов и предприятий к социалистической предприимчивости. В настоящее время прогрессивной организационной формой являются агрокомбинаты, включающие в себя и переработку сельскохозяйственной продукции.

Developmental Trends of the Organisational Structures of Management on Cooperative Farms

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 401–408. — refs 6, summaries in sl, ru, en, de

cooperative farm, organization, management, structure of management, branch structure, combined structure, target-oriented structure, decentralisation, effectiveness, theoretical treatise

The development of organisational structures of production and management which have been applied on cooperative farms since their foundation up to the present is evaluated. On cooperative farms, three types of organisational structures have been applied in relation to the level of development of the production forces and relations, as well as in relation to the level of specialization and concentration: functionalization, areal structure and branch structure. On the basis of these fundamental types, a combined branch and areal structure of management developed. Target-oriented structures represent a supplementary type; they are a significant tool in the infiltration of technological advance on cooperative farms; at the same time, they create prerequisites for encouraging branch and socialist entrepreneurship. At present, a progressive type is represented by agrocombine type enterprises, particularly in the sphere of agricultural production processing.

KADLEČÍKOVÁ M., Hochschule für Landwirtschaft, Nitra

Entwicklungstendenzen der Organisationsstrukturen der Leitung in den LPG

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 401–408. — Lit. 6, Zus. in Slowak., Russ., Engl., Dtsch.

LPG, Organisation, Leitung, Leitungsstruktur, Zweigstruktur, komb. Struktur, Ziel-Programm-Struktur, Dezentralisierung, Effektivität, theoret. Aspekte

Bewertet wird die Organisationsstruktur der Produktion und der Leitung, die in den LPG seit ihres Bestehens bis heute angewandt wird. Es werden in Abhängigkeit von der erreichten Entwicklungsstufe der Produktivkräfte und der Produktionsverhältnisse sowie dem erreichten Niveau der Spezialisierung und Konzentration der Produktion drei Typen der Organisationsstruktur genutzt: die funktionelle, die territoriale und die Zweigstruktur. Davon ausgehend entwickelten sich kombinierte Zweig- und territoriale Leitungsstrukturen. Ein ergänzender Typ sind die Ziel-Programm-Strukturen. Sie sind ein bedeutsames Instrument der Realisierung des wissenschaftlich-technischen Fortschritts in den LPG. Gleichzeitig schaffen sie Voraussetzungen für die Anregung der Bereichs- und der betrieblichen sozialistischen Unternehmenstätigkeit. Gegenwärtig sind die Agrokominate der progressive Typ, das insbesondere bei der Verarbeitung der landwirtschaftlichen Produktion.

Adresa autorky:

Doc. ing. Mária Kadlečíková, CSc., Vysoká škola poľnohospodárska, Lomonosova 2, 949 76 Nitra

TRADICE ZEMĚDĚLSKÉHO DRUŽSTEVNICTVÍ

Družstevnictví na vesnici má v našich zemích svoje mnohaleté tradice. Již v roce 1845 byl založen hospodářský spolek ve slovenské Sobotišti, na počátku 50. let došlo ke zřízení různých úvěrových a konzumních družstev v českých zemích. Všechny však měly v podstatě stejný osud: záhy zanikly pro nedostatek kapitálu, malé zkušenosti v řízení, popřípadě byly rozpuštěny úředním rozhodnutím jako politicky nebezpečné.

Velkou aktivitu rozvinul na tomto poli F. C. Kampelík, který usiloval získat prostřednictvím svépomoci a vzájemně podpůrných spolků kapitál potřebný k rozvoji národní ekonomiky. Páteří jeho projektu se měla stát síť malých venkovských peněžních ústavů, které by soustředily peníze drobných střadálů a za výhodných podmínek poskytovaly úvěr (Teplý 1946). Avšak ani on nedokázal vyvolat větší zájem širší veřejnosti.

Vedle překážek ekonomických je třeba si uvědomit i důvody politické a právní, jež bránily rozvoji družstevnictví. Právní základnou pro zřizování družstev totiž byl v tomto období spolkový zákon č. 253 ř. z. z roku 1852, který jednak neumožnil vytváření rozsáhlejší členské základy, jednak připouštěl bezmála libovolnou reglementaci ze strany státu, která byla ovšem potenciální brzdou zřizování družstev.

Novým podnětem rozvoje družstevnictví byla situace, která se vytvořila koncem 19. století, kdy kapitalismus volné soutěže byl postupně vystřídán stadiem monopolním. Malovýroba v zemědělství byla vytlačována velkovýrobou a ekonomické i sociální potíže pracujících rolníků vytvořily objektivní podmínky k tomu, že začali hledat pomoc a vzájemnou podporu v různých spolcích a družstvech.

Působily zde ovšem ještě mnohé další faktory. Koncem 19. století vystřídala vleklou agrární krizi konjunktura, která umožnila zejména v českých zemích podstatnou modernizaci zemědělských prací, finančně ovšem poměrně náročnou, což opět vedlo k potřebě spojovat kapitál. Zájem o zemědělské produkty podmiňoval nutnost organizovat distribuci. Na druhé straně nebyla družstva schopna konkurovat továrnám a orientovala se vesměs právě na nákup, zásobování, sklady a jen v omezené míře na výrobu (Novotný 1975, s. 179–180, 201 a násl., Pernica a kol. 1988, s. 108, Průcha a kol. 1974, s. 46 a 47, Dejiny státu a práva ... 1971, s. 250 a 251).

Od roku 1899 do roku 1914 stoupl počet neúvěrných družstev z 95 na více než 1 200. Změnu poměrů nemohl nerespektovat ani stát, který přistoupil k nové právní regulaci družstevnictví. V tzv. historických zemích byl jejím základem zákon o společenstvech výdělkových a hospodářských č. 70 ř. z. z roku 1873, pro Sloven-

sko obchodní zákoník zák. čl. XXXVII z roku 1875, který umožňoval v poněkud větší míře státní zásahy do činnosti družstev; tato úprava platila pak s určitými změnami i v letech předmnichovské republiky.

V prvním období po jejím vzniku dostala myšlenka výrobních zemědělských družstev nové impulsy. Souvisely s pozemkovou reformou, která byla zahájena v letech 1919–1920, kdy na velkostatecích podléhajících záboru došlo ke zřizování družstevních statků, které měly údajně odškodnit bývalé zaměstnance. Ve skutečnosti si touto formou hodlaly různé politické strany upevnit svoje pozice na venkově. Brzy ovšem tyto statky ztratily podporu, podlehly konkurenci a rozpadly se (Suchánek 1972, s. 9–10).

Naproti tomu ostatní družstva zaznamenala v průběhu dalších let poměrně soustavný a stabilní rozvoj, kterého se příliš nedotkla ani hospodářská krize 30. let. Například počet zpracovatelských družstev se v období 1922–1937 zvýšil z 389 na 1 289 a provozních ze 603 na 2 646 (Špírk 1959, s. 261 a násled.). Jednalo se například o družstevní mlékárny, mlýny a lihovary, ale též o družstva obstarávající svým členům půjčování strojů, zajišťující pomoc při elektrifikaci, rozšíření doznala i skladištní družstva zabývající se výkupem produkce.

Družstva ovšem nebyla pouze hospodářskými institucemi, ale též významným politickým faktorem, protože tvořila část ekonomické a finanční základny, o níž se opíraly pozice agrární strany. V roce 1921 byl ustaven Centrokooperativ jakožto ústřední družstevní organizace spojující nejvlivnější družstevní svazy, které zase ovládaly místní družstva a centrály. A protože při hlasování na úrovni ústřední a místní rozhodoval počet upsaných podílů, bylo řízení družstev v rukách největších vlastníků, vesměs funkcionářů agrární strany. Tyto okolnosti samozřejmě stavěly do zcela jiného světla proklamace o demokracii a lidovém charakteru vesnických družstev.

V období okupace byly nedemokratické trendy podstatně prohloubeny. Řadou legislativních zásahů byla jednak eliminována autonomie družstev a rozšířena možnost zásahů státní správy, jednak bylo veškeré družstevnictví podřízeno finančním skupinám bývalé agrární strany (Dejiny štátu a práva ... 1973, s. 522).

FORMOVÁNÍ ZEMĚDĚLSKÉHO DRUŽSTEVNICTVÍ PO ROCE 1945

Po osvobození se otázka zemědělského družstevnictví stala jedním z nejdůležitějších bodů zemědělské politiky KSČ. Její strategie zde vycházela z nutnosti varovat se překotných zásahů, ale zároveň i z požadavku neopozdovat se za objektivními potřebami doby. Stávající poměry byly realizací této linie příznivé: vedoucí společenskou silou se stala dělnická třída vedená komunistickou stranou, která získala díky svému podílu na odboji značnou prestiž v širokých vrstvách společnosti, a existovala zde rozvětvená síť zemědělských družstev (Adámek 1972, s. 90).

Komunisté nestanovili jako bezprostřední cíl kolektivizaci vesnice, ale v Košickém vládním programu formulovali požadavek provedení demokratické pozemkové reformy cestou konfiskace půdy nepřátel, kolaborantů a zrádců a jejího přidělení českým a slovenským pracujícím rolníkům. Tato kapitola vládního programu byla uskutečněna dekretem prezidenta republiky č. 12/1945 Sb., resp. nar. SNR č. 4 a 104/1945 Zb. n. SNR. Zároveň ovšem strana nepouštěla otázku družstev ze zřetele. Důkazem toho bylo ustanovení Košického vládního programu, podle něhož měla být do všech družstev a družstevních centrál dočasně dosazena národní správa, než si členstvo zvolí demokratickou cestou správu novou, což mělo přispět k oslabení pozic těch sil, které byly spojeny s bývalou agrární stranou.

Již v říjnu 1945 svolalo ministerstvo zemědělství anketu o družstevnictví, v níž se zástupci rolníků mohli k této problematice vyjádřit. KSČ zde prosazovala koncepci, aby se rozhodování v družstvech nedělo podle velikosti podílů, ale podle zásady, že každý člen má jeden hlas, dále mělo být vyloučeno zneužívání družstevnictví pro kapitalistické podnikání a konečně měla být stanovena výše členských podílů tak, aby nebránila vstupu do družstev chudým a drobným zemědělcům (Úkoly zemědělského družstevnictví 1945, *Nové cesty v zemědělském družstevnictví* 1945).

Vzhledem k tomu, že v roce 1946 existovalo u nás přes 7 800 zemědělských družstev s více než 2 milióny členů, bylo uskutečnění těchto zásad významným hospodářským i politickým momentem, který mohl výrazně ovlivnit další vývoj. Přitom vedle tradičních družstev strojních, elektrárenských, zpracovatelských atd. se nově objevila i zemědělská výrobní družstva, která vznikla spojením individuálních hospodářství a tím představovala zcela nový jev na vesnici, který lze považovat za předchůdce pozdějších jednotných zemědělských družstev (Pernica a kol. 1988, s. 119–120). Situace se ovšem komplikovala zastaralou a nevyhovující právní úpravou, obsaženou ve zmíněném zákonu z roku 1873, který byl podle potřeby doplňován akty ministerstva zemědělství.

Další etapa na cestě pokojného přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou byla zahájena VIII. sjezdem KSČ v březnu 1946, který pokud šlo o rolnictvo stanovil úkoly zvyšování výroby a zlepšování jejich sociálních a hospodářských poměrů. Tyto cíle byly zařazeny též do Budovatelského programu vlády Klementa Gottwalda, zejména do pasáží týkajících se plnění dvouletého plánu. K jeho provedení připravilo ministerstvo zemědělství, vedené komunistou J. Duříšem, osnovu šesti zákonů (o revizi první pozemkové reformy, o technicko-hospodářských úpravách půdy, o myslivosti, o zaknihování přídelů, o zajištění zemědělsko-výrobního plánu a o úpravě dělení pozemků a zamezení drobení půdy).

Tato úprava směřovala k dalšímu omezení pozic vesnické buržoazie, která se za podpory pravicových stran postavila zásadně proti jejich schválení, zatímco mezi pracujícími rolníky vyvolaly tyto návrhy živý ohlas, což umožnilo KSČ získat přesnější obraz o situaci na venkově a rozšířit svůj program, který pak přednesl J. Duříš 4. dubna 1947 na shromáždění okresního sdružení Jednotného svazu českých zemědělců v Hradci Králové (Hříbek 1978, s. 183 a násl.).

V pátém bodu Hradeckého programu pod názvem Výstavba družstevnictví byly v podstatě znovu formulovány požadavky vyslovené v souvislosti s družstevní anketou v říjnu 1945. Tento projekt vycházel ideově ze známého Leninova družstevního plánu, který obsahoval konkrétní návod pro řešení přechodu od rolnické malovýroby k velkovýrobě, a to za aktivní účasti rolníků (Franěk 1973, s. 102–103).

Spolu s dalšími částmi programu, zejména uskutečněním nové pozemkové reformy, reorganizací distribučního aparátu, rolnickým pojištěním atd., tak bylo vyjádřeno úsilí o dovršení demokratických přeměn na vesnici. Zde vyvolal pozitivní odezvu mezi rolníky a prohloubil politickou diferenciaci, protože pravicové složky se k němu postavily zásadně odmítavě. Boj o jeho realizaci se stal zároveň součástí širšího zápasu o pokrokovou orientaci Československa, který začal nabývat na intenzitě.

Na podzim 1947 předložilo ministerstvo zemědělství vládě sérii návrhů zákonů, kterými měl být Hradecký program uskutečněn. Již 7. června 1947 skupina komunistických poslanců předložila osnovu družstevního zákona, jejímž cílem bylo v prvé řadě vytvořit právní předpoklady demokratizace družstev. Pro odpor pravicových stran se však nepodařilo ve vládě, resp. v zemědělském výboru parlamentu žádný z návrhů prosadit.

Jejich urychlené schválení a provedení bylo zařazeno do akčního programu Gottwaldovy vlády, který byl vyhlášen po únorovém vítězství pracujících dne 10. března 1946.

VZNIK PRVNÍ PRÁVNÍ ÚPRAVY SOCIALISTICKÉHO ZEMĚDĚLSKÉHO DRUŽSTEVNICTVÍ

Politická situace po únoru 1948 umožnila rozvinout diskusi jak ve stránkách, tak ve státních orgánech o problematice družstevnictví na naší vesnici. Šlo zejména o to nalézt nejvhodnější model budoucího socialistického podniku. Centrální orgány přitom vycházely z existence a činnosti několika tisíc velmi různorodých vesnických družstev a z bohaté družstevní tradice. Bylo rozhodnuto na tyto pozitivní zkušenosti navazovat a dále je rozvíjet. Současně se všichni shodovali na tom, že má-li dojít ke zvýšení efektivity družstevních forem práce, bude prvořadým úkolem provést jejich sjednocení.

Již v březnu 1948 byly zformovány první závěry z úvah o zemědělském družstevnictví, a to ve formě usnesení zemědělské komise ÚV KSČ a hospodářské rady. Hovořilo se zde o vytvoření jednotného univerzálního družstva v obci, které bude mít převážně charakter výrobní, zvelebovací a kulturní. Kromě toho se však počítalo, že v jednotlivých místech budou filiálky okresního družstva s převážně obchodní činností. V této koncepci se počítalo tedy i se združstevněním zemědělské výroby, naopak měly být ovšem vyloučeny činnosti, které prováděly existující úvěrní a spotřební družstva (Suchánek 1972, s. 58).

Uvedené představy o zemědělském družstevnictví nebyly ovšem jediné. Tak například poněkud jiná koncepce byla vypracována ve spolupráci Ústřední rady družstev (ÚRD), ministerstva zemědělství, družstevního oddělení ÚV KSČ a družstevní komise zemědělského oddělení ÚV KSČ, jenž vycházela ze stanoviska ÚRD a družstevního oddělení ÚV KSČ, podle něhož se považovalo za nejúčelnější vyjít při sjednocování zemědělského družstevnictví od okresů, tak že by došlo ke sloučení všech družstev v okrese v jednotné okresní družstvo Jednota. Mimo ně měla zůstat jen zemědělská družstva výrobní, pracovní a peněžně úvěrní (Antoš 1967, s. 345 a násl.).

Z uvedených dvou koncepcí je patrné, že názorová jednotnost zde nebyla. Navíc bylo třeba bojovat proti nesprávným názorům, které požadovaly okamžité zahájit kolektivizaci zemědělství. Tyto názory totiž pronikly mezi veřejnost a způsobily na mnoha místech rozjitzení. Proto Klement Gottwald 28. října 1948 v rozhovoru s delegací rolníků tyto obavy zcela vyvrátil a zároveň jednoznačně zdůraznil, že vždy bude lidově demokratická vláda na zřeteli nejen prospěch nejširší obce národní, nýbrž také prospěch zemědělců (Gottwald 1955, s. 112–113).

Pro urychlení prací na pojetí združstevňování našeho zemědělství bylo důležité zejména prosincové zasedání předsednictva ÚV KSČ. Výsledkem tohoto jednání bylo nahrazení uvedených projektů koncepcí novou, podle které jednotné zemědělské družstvo nemělo být napříště jakýmsi vrcholným koordinátorem jednotlivých, víceméně autonomních družstev s různým předmětem činnosti, ale mělo se stát základnou příštího organizovaného hospodářství venkova se zaměřením na všechny obory výrobní činnosti. To tedy znamenalo, že budoucí družstva na vesnici měla být výrazně družstva zemědělců, nikoli všech obyvatel bydlících na vesnici. Zároveň byla diskutována otázka tempa zavádění sjednoceného družstevnictví (Suchánek 1972, s. 61).

Práce spojené s realizací rozhodnutí předsednictva strany, zejména přípravy osnovy zákona a dalších právních podkladů, byly svěřeny ministerstvu zemědělství.

Práce zde probíhaly vcelku velmi rychle, takže na přelomu let 1948–1949 již byla osnova připravena a tak se předsednictvo strany mohlo touto otázkou zabývat již na svém 7. zasedání 24. ledna 1948. Osnova byla schválena a v podobě vládního návrhu předložena k projednání Národnímu shromáždění. Zákonodárny orgán ji přijal dne 23. února 1949 jako zákon č. 69 Sb. s účinností ode dne vyhlášení. 17. března 1949 potom vydal ministr zemědělství nařízení č. 75 Sb. k jeho provedení. Podrobnější předpisy upravující vztahy JZD obsahovaly vzorové stanovy JZD a vzorový jednací řád JZD, vydané téhož roku Ústřední radou družstev se schválením ministerstva zemědělství (č. 548/1949 Úř. listu II).

První právní podklady pro rozvoj našeho zemědělského družstevnictví byly tedy na světě. V úvodu zákona se hovořilo o tom, že v zájmu zajištění dalšího rozvoje zemědělského družstevnictví a odstranění dosavadní roztržičnosti jako dědicství minulosti budou zakládány na podkladě dobrovolnosti jednotná zemědělská družstva, která umožní sjednocení všech vesnických družstev v jedno. Počítalo se ovšem s tím, že až do doby, než se vytvoří nezbytné materiálně technické podmínky, budou na vesnici převládat nižší typy zemědělských družstev. Proto také zákon vyjadřoval podporu všem formám družstevní činnosti, které mohly jakkoli prospět zemědělství a jeho pracovníkům — družstva strojní, meliorační, elektrifikační, mlékařská, družstevní prádelny, společné jídelny atd.

V další části byl vymezen předmět činnosti JZD. Tím bylo: scelování půdy, mechanizace zemědělské práce, součinnost při stanovení rozvrhu a plnění výrobních úkolů v zemědělství, zejména při uzavírání smluv o výrobě zemědělských produktů a uzavírání smluv o výkupu a dodávce zemědělských výrobků. Dále šlo o účast při opatrování zemědělských potřeb, péči o zvelebení rostlinné výroby a živočišné výroby, péči o organizaci práce ke zvýšení výrobnosti v zemědělství, provozování řemesel, péči o zvyšování kulturní a sociální úrovně venkova, péči o ulehčení práce venkovských žen atd.

V zákoně byl upraven též způsob zakládání družstev a podmínky přeměny individuálně hospodářického rolníka v kvalitativně rozdílného družstevního rolníka. Bylo stanoveno, že členem se může stát každý pracující zemědělec. Zákon obsahoval rovněž katalog členských práv, ale nebyla v něm ustanovení o vedení družstva, což mělo být řešeno stanovami. Ty vycházely ze zásady, že v souladu s demokratickými tradicemi našeho družstevnictví a obecně platnými zásadami družstevního hnutí je vedení JZD založeno na aktivní účasti jeho členů na řízení záležitostí družstva.

V souladu s tím byl jednacím řádem stanoven též systém orgánů družstva, jimiž byly: valná hromada, členská schůze, představenstvo a dozorčí rada. Družstva byla povinna hospodařit podle plánu sestaveného představenstvem a schváleného valnou hromadou. Plán družstva musel být v souladu se směrnicemi státních orgánů. Na jeho sestavení a plnění, zejména na jeho souladu se státním hospodářským plánem, dožíral ONV a okresní rada družstev.

Rok 1949 byl rovněž prvním rokem realizace prvního pětiletého plánu. Nový plán, jakož i směrnice listopadového pléna ÚV KSČ z roku 1948 vyžadovaly, aby jak plán zemědělské výroby, tak plán výkupu zemědělských výrobků byl zajišťován novým způsobem a novou formou kontraktace, vyjadřující třídní rozpis, podporu jednotných zemědělských družstev a zapojení malých a středních rolníků do socialistického budování. Vláda vydala proto nařízení č. 6/1949 Sb. o zemědělské výrobě podle smlouvy a č. 7/1949 Sb. o výkupu a dodávce zemědělských výrobků podle smlouvy.

Začátkem roku 1949 byly rovněž učiněny první kroky k výstavbě státního aparátu, schopného řídit a organizovat jednotná zemědělská družstva, i když vyřizování organizačně administrativních záležitostí JZD bylo zatím přenecháno apa-

rátu Ústřední rady družstev. Vládním nařízením č. 12/1949 Sb. byl zřízen zemědělský referát krajských a okresních národních výborů (Fábry 1956, s. 68 a 69, Suchánek 1977, Slezák 1981, Pernica 1965).

Jaro 1949 bylo zároveň ve znamení intenzivního seznamování rolníků s principy výrobního družstevnictví a první zájemci zakládali přípravné výbory JZD. Práci strany a státního aparátu při zakládání a rozvoji zemědělského družstevnictví zhodnotil IX. sjezd KSČ konající se v květnu 1949, jenž vytyčil program výstavby socialismu i pro československou vesnici. Ústřední myšlenkou zemědělské politiky strany od tohoto okamžiku se stala Gottwaldova slova o tom, že „nebude u nás socialismu bez přechodu vesnice k socialismu“ (Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa, s. 102).

Generální linie IX. sjezdu se stala východiskem zemědělské politiky socialistického státu na dlouhá léta, i když tím proces tvorby generální linie socialistických přeměn vesnice zdaleka nebyl ukončen. Začala se tím pouze první etapa dlouhodobého procesu socialistických přeměn československé vesnice, zahrnující léta 1949–1953 (K dějinám... 1986, s. 177 a násl., Průcha a kol. 1974, s. 331 a násl.).

Literatura

- ADÁMEK, V.: Boj KSČ za přerůstání národně demokratické revoluce v socialistickou v letech 1945–1948. Praha, SPN 1972.
- ANTOŠ, Z.: K vytvoření koncepce univerzálního družstevnictví. In: Příspěvky k dějinám KSČ. Praha, SNPL 1967.
- FÁBRY, V.: Zemědělskodružstevní právo. Praha, SPN 1956.
- FRANĚK, R.: Rolnická otázka. Praha, SPN 1973.
- GOTTWALD, K.: Spisy XV. Praha, SNPL 1955.
- HŘÍBEK, B.: Hradecký program a jeho význam v zápase Komunistické strany Československa o další upevňování a prohlubování dělnicko-rolnického svazku (jaro 1947 – únor 1948). Českoslov. Čas. hist., 1978, č. 2.
- NOVOTNÝ, J.: František Cyril Kampelík. Praha, Melantrich 1975.
- PERNICA, K.: Vývoj družstevního hnutí v Československu. Praha, Svoboda 1965.
- PERNICA, K. a kol.: Socialistické družstevnictví v ČSSR. Praha, Svoboda 1988.
- PRŮCHA, V. a kol.: Hospodářské dějiny Československa. Bratislava, Pravda 1974.
- PRŮCHA, V. a kol.: Hospodářské dějiny Československa v 19. a 20. století. Praha, Svoboda 1974.
- SUCHÁNEK, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství. Praha, Academia 1977.
- SUCHÁNEK, J.: Vznik koncepce JZD. Praha, Academia 1972.
- SLEZÁK, L.: Združstevněná vesnice. Brno, Blok 1981.
- ŠPIRK, L.: Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR. Praha, SNPL 1959.
- TEPLÝ, M.: Združstevněná vesnice. Praha, Práce 1946.
- Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu 1848–1945. I. díl (1848–1918). Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1971.
- Dějiny státu a práva na území Československa v období kapitalismu 1848–1945. II. díl (1918–1945). Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1973.
- Hradecký program. Praha, Ministerstvo zemědělství 1947.
- K dějinám socialistického Československa. Praha, Svoboda 1986.
- Nové cesty v zemědělském družstevnictví. Praha, ministerstvo zemědělství 1945.
- Protokol IX. řádného sjezdu Komunistické strany Československa. Praha 1949.
- Úkoly zemědělského družstevnictví. Praha, ministerstvo vnitra 1945.

Došlo 1. 11. 1988

MATES P. — SCHELLE K., právnická fakulta University J. E. Purkyně, Brno

Čtyřicet let právní úpravy socialistického zemědělského družstevnictví

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 409—416. — lit. 23, res. čes., rus., angl., něm.

družstevnictví zemědělské, právní úpravy, zákony, JZD, zakládání, teoretické pojednání

První etapa formování socialistického družstevnictví na venkově skončila v únoru 1949 vydáním první právní úpravy v podobě zákona č. 69 Sb. Byly tím položeny právní základy združstevňování, které v širším měřítku proběhlo v první polovině padesátých let. Podle tohoto zákona a prováděcích předpisů měla být v zájmu zajištění rozvoje zemědělského družstevnictví a odstranění dosavadní roztržitosti zakládána jednotná zemědělská družstva na principu dobrovolnosti tak, aby přinesla prospěch pracujícím zemědělcům. Předmětem jejich činnosti bylo scelování půdy, mechanizace prací, součinnost rolníků při plnění výrobních úkolů, rozvoj zemědělské výroby, zvyšování kulturní úrovně venkova, ulehčení práce venkovských žen a další.

МАТЕС П.—ШЕЛЛЕ К., Юридический факультет университета им. Я. Е. Пуркина, Брно

Сороколетие правового упорядочения социалистической сельскохозяйственной кооперации

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 409—416. — лит. 23, рез. чешск., русск., англ., нем.

сельскохозяйственная кооперация, правовое упорядочение, законы, единые сельскохозяйственные кооперативы, создание кооперативов, теоретический обзор

Начальный этап формирования социалистической кооперации в деревне был завершен в феврале 1949 года изданием первого правового документа в форме закона № 69 Код. Этот закон лег в основу кооперирования, которое приобрело широкие масштабы в первой половине пятидесятих годов. С целью обеспечения развития сельскохозяйственной кооперации и устранения существующей раздробленности в законе и соответствующих положениях предусматривалось создание единых сельскохозяйственных кооперативов на принципе добровольности с тем, чтобы оно принесло пользу трудовому крестьянству. Оно было направлено на объединение земельных участков, рост механизации, обеспечение сотрудничества крестьян в процессе выполнения производственных задач, развитие сельскохозяйственного производства, повышение культурного уровня села, облегчение труда женщин, занятых в сельском хозяйстве и т. п.

MATES P. — SCHELLE K., Faculty of Law of J. E. Purkyně University, Brno

Fourty Years of the Legal Regulation of the Socialist Agricultural Cooperatives

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 409—416. — refs 23, summaries in cs, ru, en, de

agricultural cooperatives, legal regulations, laws, cooperative farms, foundation, theoretical treatise

The first phase of forming the socialist cooperatives in the rural districts ended in February 1949 by publishing Law No. 69 of the Collection of Laws as the first legal regulation. In this way, the legal basis for collectivization which took place on a broader scale in the first half of the fifties was laid down. According to this law and procedural regulations, agricultural cooperatives were to be founded on the principle of voluntariness in order to bring prosperity to the farmers; in the interest of the development of agricultural cooperatives and removal of the existing disunity. The aims of their activity were the unification of agricultural land, mechanization of labour operations, cooperation of farmers in accomplishing the production tasks, development of agricultural production, increasing the cultural level of the rural districts, improvement of labour conditions for women in the rural districts, etc.

Vierzig Jahre juristische Gestaltung des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 409–416. — Lit. 23, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtech.

Landw. Genossenschaftswesen, jurist. Gestaltung, Gesetze, LPG, Gründung, theoret. Aspekte

Die erste Etappe der Gestaltung des sozialistischen Genossenschaftswesens ging im Februar 1949 zu Ende mit der Herausgabe des Gesetzes Nr. 69 des Gesetzblattes. Damit wurden die juristischen Grundlagen geschaffen für die Vergenossenschaftlichung, die in breiterem Maße in der ersten Hälfte der 50-er Jahre verlief. Entsprechend diesem Gesetz und den Durchführungbestimmungen dazu sollten im Interesse der Sicherung der landwirtschaftlichen Entwicklung zu Genossenschaften und der Beseitigung der bisherigen Zersplitterung Genossenschaften gebildet werden nach dem Prinzip der Freiwilligkeit, damit sie den werktätigen Landwirten Nutzen bringen. Inhalt ihrer Tätigkeit war vor allem Zusammenlegung der Flächen, Mechanisierung der Arbeit, Zusammenarbeit der Bauern bei der Produktionstätigkeit, Erhöhung der ländlichen Kultur, Arbeitserleichterung insbesondere für die Frauen auf dem Lande usw.

Adresa autorů:

Doc. JUDr. Pavel Mates, CSc., JUDr. Karel Schelle, CSc., právnická fakulta
Univerzity J. E. Purkyně, nám. 25. února 1, 602 00 Brno

Družstevní hnutí je dnes právem považováno za jeden z nejdůležitějších faktorů hospodářského, sociálního, kulturního a osvětového rozvoje, zejména pak pro země, které po politickém osvobození z pout kolonialismu usilují o vybudování vlastní životaschopné ekonomiky s perspektivami dynamického rozvoje. Tuto velkou úlohu přisuzují družstevnictví nejen socialistické země a většina zemí rozvoje, ale také takové významné celosvětové organizace, jako např. Organizace spojených národů, Mezinárodní organizace práce, Organizace pro zemědělství a výživu apod.

Nejvýznamnější úloha je přisuzována zejména rozvoji zemědělských družstev různých typů, zvláště pak při provádění programů agrární reformy v rozvojových zemích. Uznává se všeobecně, že s využitím zemědělských družstev bude možno lépe a snáze plánovat a regulovat obdělávání nových půd, uskutečnit programy výstavby, zajistit přísun osiv a sadby, prostředků na hubení škůdců, hnojiv a také dodávky strojů, poskytování úvěru a zabezpečení odbytu produkce zemědělců.

Většina rozvojových zemí proklamuje a mnohé z nich také skutečně provádějí politiku nekapitalistického rozvoje, při které významnou úlohu přisuzují družstevnictví všeobecně a zemědělskému družstevnictví zvláště. Některé vlády propracovaly velmi podrobné koncepce využití výrobního zemědělského družstevnictví při modernizaci existující agrární struktury a v dalším rozvoji zemědělství svých zemí.

CHARAKTERISTIKA HLAVNÍCH TYPŮ NEVÝROBNÍCH ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV

Zemědělská družstva jako dobrovolně vytvořená a demokraticky řízená sdružení převážně pracujících rolníků jsou zakládána k plnění výrobních a ekonomických úkolů i společensko-zájmových cílů jejich členů. Jejich význam v současném světě neustále roste, takže patří mezi nejrozvinutější a početně nejrozšířenější odvětví družstevnictví a plní významné úkoly jak v socialistických, tak i ve vyspělých kapitalistických a zejména v rozvojových zemích.

Z tab. I je patrna převaha zemědělských družstev, i když do nich statistika Mezinárodního družstevního svazu (MDS) nezařazuje družstva úvěrní a víceúčelová, která slouží (podobně jako družstva pojišťovací) převážně zemědělcům.

Váha zemědělských družstev ve světě je však ještě výrazně větší, a to jak co do počtu družstev, tak i jejich členů, protože značná část zemědělských družstev a jejich centrál není z různých důvodů členem MDS, zatímco např. převážně dělnická konzumní a výrobní družstva, která tuto organizaci založila, jsou téměř všechna se svými ústředními organizacemi v členské struktuře Mezinárodního družstevního svazu.

I. Družstva zemědělců v soudobém světě (členské organizace Mezinárodního družstevního svazu – (MDS 1986) – Co-operatives of farmers in the present world (member organizations of the International Cooperative Alliance in 1986)

Družstva	Svět celkem				Evropa	
	počet družstev	počet členů	podíl družstev	podíl členů	podíl družstev	podíl členů
1. Zemědělská *)	216 510	59 781 084	34,26	10,38	39,25	9,25
2. Úvěrní	176 249	169 970 069	27,89	29,51	5,22	13,15
3. Víceúčelová	47 332	133 610 460	7,49	23,20	0,55	0,02
4. Pojišťovací	12 356	39 208 017	1,96	6,80	6,99	13,06
5. Konzumní	44 893	122 187 074	7,10	21,22	14,48	56,91
6. Bytová	64 112	14 058 142	10,14	2,45	18,97	6,04
7. Rybářská	15 120	2 018 716	2,39	0,36	0,69	0,01
8. Dělnická výrobní	34 450	2 984 189	5,45	0,52	10,90	0,67
9. Ostatní	20 787	32 009 954	3,29	5,56	2,95	0,84
Celkem	631 809	575 827 705	100 %	100 %	100 %	100 %
Družstva převážně sloužící zemědělcům (1.–4.)	425 447	402 569 630	71,6	69,9	52,01	35,48

*) bez úvěrních a víceúčelových družstev

Pramen: International Co-operative Alliance, XXIX Congress Stockholm July 1988, Agenda and reports

Nejstarší formou zemědělských družstev jsou družstva úvěrní, jejichž kořeny se v polovině 19. století stalo Německo, kde v čele jejich propagace i praktického zakládání stál významný propagátor družstevní svépomoci rolníků Bedřich Vilém Raiffeisen.

Úvěrní družstva se velmi rychle rozšiřovala, až se stala nejpočetnější formou zemědělských družstev s velmi širokou členskou základnou převážně z řad zemědělských malovýrobců. V probíhajícímu procesu koncentrace a centralizace kapitálu v zemědělském družstevnictví všeobecně a v úvěrním družstevnictví zvláště, který neobyčejně zesílil především v období po druhé světové válce a zejména v posledních patnácti letech, se počet úvěrních družstev výrazně snížil, avšak jejich členská základna se spíše posílila, takže je velmi široká. Průměrný počet členů úvěrních družstev dosahuje v Evropě 3 914, v Americe 2 579 a v Asii 613 členů. Také v Africe mají úvěrní družstva (družstva s průměrným počtem 182 členů) po víceúčelových družstvech nejširší členskou základnu.

V Evropě patří mezi země s nejvyspělejším úvěrním družstevnictvím NSR, Itálie, Holandsko, Kypr, Dánsko, Finsko a Portugalsko. V Americe pak USA a Kanada, v Africe zejména Nigérie a Keňa, v Asii je nejvíce úvěrních družstev v Indii, Japonsku, na Srí Lance a Filipínách.

Úvěrní družstva se svými centrály hrají v současném světě významnou roli především při zajišťování zemědělského úvěru zejména ve vyspělých zemích západní Evropy a také v USA, Japonsku, Indii apod. Tak např. v Holandsku se v roce 1986 úvěrní zemědělská družstva podílela 90 % na celkovém objemu zemědělského úvěru a 42 % na celkovém ob-

jemu vkladů. Podobně v Dánsku se objem obratu zemědělských úvěrních družstev od roku 1976 do roku 1985 zvýšil: v poskytování provozních a investičních úvěrů více než pětkrát a v přijímání vkladů více než třikrát. Ve Švédsku dosahuje objem ročního obratu úvěrních družstev téměř stejné úrovně jako roční obrat všech zemědělských družstev s nákupní a prodejní aktivitou. Podobné údaje je možno uvést z NSR, Itálie, Velké Británie apod.

Téměř současně s družstvy úvěrními byla zakládána a veliký rozmach zaznamenala družstva nákupní a prodejní, která byla zakládána a dosud působí buď jako univerzální družstva nákupní a prodejní, nebo jako specializovaná družstva odbytová (marketinková) a specializovaná družstva prodejní, dnes označovaná jako zásobovací.

Tato družstva rozvíjejí v současném období neobyčejně rozmanitou činnost a ve vyspělých kapitalistických zemích zajišťují významnou, někde i rozhodující část odbytu zemědělských výrobků svých členů, podobně jako jejich zásobování nezbytnými prostředky výrobní i osobní spotřeby.

Předmětem odbytu jsou obiloviny, sója, ovoce a zelenina, bavlna, cukrové plodiny, konzumní a sadbové brambory, květiny, okrasné rostliny, maso a masné výrobky, vejce, vlna apod. Zásobovací aktivita družstev je zaměřena zejména na krmiva a krmné směsi, která družstva sama většinou vyrábějí, dále na hnojiva, ropné produkty, chemikálie, osiva a sadbu polních plodin, na stroje a různá zařízení, na kontejnery, stavební materiál apod.

Nákupní a prodejní družstva různých typů zprostředkují např. ve Švédsku prodej více než 80 % z celkového objemu tržní produkce zemědělství, v Holandsku dosáhla v roce 1986 tato družstva největšího podílu při odbytu výrobků svých členů: u květin 92 %, u zeleniny 80 %, u ovoce 75 %, u okrasných rostlin 67 % atd. V Dánsku se v roce 1985 tato družstva podílela na realizaci výrobků svých členů 63 % u vajec, 61 % u ovoce, zeleniny a květin, 46 % u tržního prodeje skotu apod.

V USA jsou odbytová družstva převládajícím typem zemědělských družstev a usku-tečňují 75–80 % z celkového objemu družstevních obchodních transakcí.

Zásobovací družstva zajišťují pro své členy např. ve Švédsku 80 % hnojiv, v Dánsku 48 % krmných směsí, 47 % průmyslových hnojiv a 42 % osiv, v Holandsku 54 % krmných směsí a 60 % průmyslových hnojiv. V USA mají zásobovací družstva největší podíl na zásobování zemědělců hnojivy, chemikáliemi, naftovými produkty, krmivy, osivy a sadbou apod.

Po družstvech úvěrních a obchodního typu byla zakládána a v některých zemích zaznamenala dynamický rozvoj družstva zpracovatelská. Družstevní mlékárny, cukrovary, škrobárny, lihovary a družstevní jatka jsou v současném období neodmyslitelnou součástí soustavy zemědělských družstev ve vyspělých kapitalistických zemích, mají rozhodující podíl nejen na nákupu a zpracování mléka, masa, brambor a cukrovky členských podniků, ale poradenskou službou a materiální pomocí i na dynamické intenzifikaci zájmových odvětví výroby svých členů.

Tak např. v Holandsku zajišťují družstevní mlékárny 87 % nákupu a zpracování mléka, vyrábějí 93 % sýrů, 92 % másla, 84 % sušeného a 80 % kondenzovaného mléka. V Dánsku dosahují družstevní mlékárny podobných vysokých podílů produkce mléka, másla, sýrů apod. a navíc se podílejí 64 % na celkovém dánském exportu mléčných výrobků. Družstevní jatka vykupují a zpracovávají v Dánsku 93 % vepřového masa a 65 % hovězího masa, v Holandsku zajišťují výkup a zpracování 26 % jatečných prasat, 16 % jatečného skotu a 27 % jatečné drůbeže. Družstevní cukrovary se v této zemi podílejí na výkupu a zpracování cukrovky téměř 63 %, družstva pro výkup a zpracování brambor vykupují a zpracovávají 31 % konzumních brambor a 100 % průmyslových brambor. Tato družstva se počátkem 80. let sloučila v jedno družstvo, které v současném období zajišťuje celý výkup a zpracování průmyslových brambor v Holandsku, ale je také největším výrobcem bramborového škrobu a jeho derivátů a prostřednictvím vlastních odbytových organizací v Evropě, USA i v Asii exportuje své výrobky do celého světa.

Údaje dokumentující podstatnou ekonomickou váhu zpracovatelských družstev v ekonomice zemědělství vyspělých kapitalistických zemí je možno uvést také z NSR, Švédska, Francie a jiných zemí.

Zemědělská družstva provozního typu, dnes bychom je přesněji označili jako družstva služeb, se v podmínkách Evropy začala rozvíjet převážně po první světové válce a patřila mezi ně zejména družstva strojní, elektrářská, pastevní, chovatelská apod. V současném období se rozvíjejí různé nové formy těchto družstev, např. zaměřených na pořizování a půjčování složitých a drahých strojů a zařízení, pro aplikaci hnojiv a jedovatých chemických prostředků, pro dopravní a přepravní činnost, pro zavlažování a odvodňování pozemků, pro elektrifikaci a telefonizaci venkova a zemědělství, pro inseminaci dobytka, pro využívání výpočetní techniky. Patří sem také družstva chladírenská, mrazírenská, skladovací, družstva pro zajišťování různých oprav apod.

V USA a také např. v Holandsku působí družstva pro organizování rekreace farmářů, pro poskytování zdravotnických služeb, pro pomoc zemědělcům, kteří onemocněli nebo nemohou z různých důvodů dočasně pracovat, družstva poskytují také ekonomické poradenství, zejména v otázkách daní, řízení a ekonomiky podniků, účetnictví a bilancování apod. V USA se rozšiřují družstva, která organizují využívání farem a venkova ke kempování, k lovu zvěře a k rybolovu a k jiným podobným činnostem pro obyvatele z měst.

Z uvedeného přehledu je patrné, že zemědělská družstva zemědělcům pomáhají také při řešení problémů rostoucích nákladů na nezbytné životní potřeby (zdravotnictví, rekreace, odpočinek), při řešení otázek prosperity podniků i k vytváření prostoru pro získání dodatečných důchodů z nezemědělského podnikání členů.

K rekapitulaci dosavadního rozvoje tradičních nevýrobních zemědělských družstev je nutno dodat, že k zemím s nejvyspělejším zemědělským družstevnictvím patří v Evropě Francie, Itálie, NSR, Španělsko, Švédsko, Dánsko, Holandsko a Kypr, v Americe USA, Kanada a Argentina, v Africe Egypt, Nigérie, Senegal, Uganda, Keňa a Tanzánie, v Asii Indie, Japonsko, Bangladéš, Filipíny, Indonésie a Pákistán.

Historicky nejmladší formou zemědělských družstev jsou družstva víceúčelová, která spojují činnost několika tradičních zemědělských družstev. Tato sdružení zemědělců jsou rozšířena především v rozvojových zemích a mají po úvěrních družstvech nejširší členskou základnu.

V roce 1986 působilo na celém světě v rámci MDS 47 tis. víceúčelových družstev se 133,6 mil. členů, z toho v Asii 96 % s průměrným počtem 2919 členů, v Africe 1,9 % s průměrným počtem 317 členů a v Egyptě působí 1,2 % z celkového počtu víceúčelových družstev v průměru s 80 členy.

Relativně mladou formou družstevnictví, na které má zemědělský sektor velký zájem, jsou družstva pojišťovací, kterých v roce 1986 působilo ve světě 12 356 s 39 mil. členů.

V Evropě působí 62 % z celkového počtu pojišťovacích družstev s 57 % všech členů (v průměru s 2 898 členy). Nejrozšířenější jsou ve Velké Británii (14 mil. členů), ve Švédsku (4 mil. členů), v Belgii (1,5 mil. členů) a Norsku (1,2 mil. členů), následuje Itálie, Dánsko, Finsko atd. V Americe působí sice jen 166 pojišťovacích družstev, ale s širokou členskou základnou (11,2 mil. členů, tedy v průměru 67,7 tis. na jedno družstvo). Nejrozšířenější jsou v Kanadě (8,3 mil. členů) a v Argentině (2,9 mil. členů). V Asii působí 4 297 pojišťovacích družstev s 5,8 mil. členů, z toho nejvíce v Japonsku (5,5 mil. členů, tj. plných 95 %).

VÝROBNÍ ZEMĚDĚLSKÁ DRUŽSTVA VE SVĚTĚ A JEJICH ÚLOHA

Rostoucí význam mají zejména v období po druhé světové válce také různé modifikace zemědělských výrobních družstev, a to nejen v socialistických zemích, kde jsou s výjimkou Polska a Jugoslávie rozhodující, resp. výlučnou formou zemědělských družstev, a v rozvojových zemích především se socialistickou orientací, ale také ve vyspělých kapitalistických zemích.

Zemědělská výrobní družstva je nutno podle geneze vzniku a třídního složení členů rozdělit do dvou základních skupin: zemědělská výrobní družstva bezzemků a zemědělská výrobní družstva rolníků.

Zemědělská výrobní družstva bezzemků hospodaří buď na vlastní půdě získané obvykle při pozemkové reformě příp. nákupem, nebo na půdě najímané, a vystupují pak jako družstevní statky nebo družstva pachtýřů půdy.

Družstevní statky jsou zemědělská výrobní družstva, která vznikala obvykle při pozemkových reformách prováděných vládami v některých kapitalistických zemích. Námezdní dělníci a bezzemci, kteří uplatnili nárok na příděl půdy a mrtvého a živého inventáře z pozemkové reformy, přidělený statek nerozdělili k individuálnímu hospodaření, ale začali na něm kolektivně hospodařit na družstevních principech.

Družstevní statky jsou známy např. z buržoazní ČSR, kde při provádění pozemkové reformy vzniklo pod vlivem pravicových socialistických stran několik desítek takových výrobních družstev bezzemků.

Družstevní statky vznikaly také při lidově demokratické pozemkové reformě (např. v roce 1946 bylo u nás 20 družstevních statků) zcela v souladu s Engelsovým doporučením pro revoluční dělnické strany po uchopení moci: „Velkostatky takto navrácené celku předáme do užívání zemědělským dělníkům, kteří na nich již nyní pracují, organizovaným v družstvu, pod kontrolou celku.“ (Marx a Engels 1978, s. 409–432).

Družstva pachtýřů jsou zemědělská výrobní družstva bezzemků, kteří si pronajímají půdu ke společnému hospodaření na družstevních principech. Také zde členové společně pracují, kolektivně rozhodují a společně se podílejí na výsledcích svého hospodaření.

Tato zemědělská výrobní družstva jsou známa především z Itálie, kde vznikala již před první světovou válkou tím, že skupiny zemědělských dělníků a malých nájemců půdy si s pomocí odborové organizace zemědělských dělníků najímaly půdu ke společnému hospodaření. V dnešních italských družstvech pachtýřů, kterých je cca 100 (s 200 tis. členy), dostávají členové za práci v družstvu běžnou mzdu a vedle toho se podílejí na hospodářském výsledku družstva.

Zemědělská výrobní družstva rolníků jsou zakládána zemědělskými malovýrobcí, kteří se sdružováním svých výrobních prostředků a práce snaží upevnit labilní ekonomické postavení svých hospodářství. Uvědomují si, že životaschopné a rentabilní hospodaření v podmínkách kapitalistického způsobu výroby vyžaduje určité minimum koncentrace výroby, které je možno dosáhnout sdružením buď části, nebo celé výroby do zemědělského výrobního družstva.

Zemědělská výrobní družstva rolníků v soudobém světě je možno podle rozsahu sdružení výrobních prostředků a práce a podle charakteru rozdělování zařadit do tří základních typů:

Dílčí výrobní družstva sdružují část rolníkovy výrobní činnosti — např. některá odvětví rostlinné nebo živočišné výroby jsou vyčleněna z výrobní struktury zúčastněných zemědělských podniků a jsou provozována společně. Rozdělování výsledků těchto společných odvětví mezi členy se provádí v rozhodující míře podle výše vloženého kapitálu.

Ve vyspělých kapitalistických zemích patří do tohoto typu japonská částečně společně hospodařící družstva, německá družstva vinařů, španělská družstva pro společné využívání půdy, francouzské GAEC partiels a Gemeinschaftsbetriebe v NSR.

V socialistických zemích možno do tohoto typu výrobních družstev zařadit nižší vývojové formy socialistických zemědělských výrobních družstev, které se v různých zemích rozvíjely zejména v počáteční fázi kolektivizace rolnické malovýroby. Patří sem např. TOZ v SSSR, LPG I. a II. typu v NDR, naše I. a II. typy JZD apod. (podrobněji Špírk 1972).

Také v rozvojových zemích jsou získávány první zkušenosti z využívání výrobní kooperace rolníků, které ve značné části úspěšně navazují na tradiční rodové nebo kmenové formy spolupráce (Špírk 1973).

Úplná výrobní družstva sdružují celou rolníkovu výrobu, zúčastněné podniky splývají v nový společný podnik. Někdy zůstává členům část výroby na doplnění důchodů, např. vinice nebo ovocné zahrady. Členové takových výrobních družstev se zúčastňují vlastní prací, výsledky jsou rozdělovány v určité míře v závislosti na množství práce vykonané členy ve společném hospodářství a v určité míře podle hodnoty vloženého kapitálu.

V socialistických zemích je možno do tohoto typu zařadit vyšší vývojové typy výrobních zemědělských družstev se společným hospodařením, např. artěly v SSSR, III. typ LPG v NDR, III. typ JZD v ČSR, TKZS v BLR, II. typ RSP v PLR apod.

Ve vyspělých kapitalistických zemích sem patří např. francouzská výrobní družstva zemědělců (Coopérative d'exploitation en commune), kanadská výrobní družstva, japonská úplně společně hospodařící družstva, Betriebsgemeinschaften v NSR a také izraelská zemědělská družstva typu Mošav šitufi (Špírk 1972).

Ekonomicky sem patří také francouzská výrobní sdružení rolníků GAEC totaux (Groupement agricole d'exploitation en commune), zakládaná od roku 1965 za podpory francouzské vlády s cílem zlepšení velikostní struktury zemědělských podniků. Jsou to sdružení převážně rodinného typu, která zakládají otec a syn, příp. i s jinými příbuznými (cca 3/4 počtu), asi 1/4 sdružení byla založena rolníky, kteří sice nejsou příbuzní, ale velmi dobře se znají a mají k sobě plnou důvěru. To je ostatně praxe uplatňovaná také v německých Betriebsgemeinschaften.

Sdružení, z nichž 90 % jsou úplná výrobní sdružení, se od roku 1965, kdy bylo jejich vytváření ve Francii uzákoněno, velmi rychle rozšiřují. V prvním roce jich vzniklo 427, v roce 1971 bylo ve Francii již 2 322 takových sdružení a v roce 1984 hospodařilo společně již 73 tis. rolníků ve 32 100 sdružení s celkovou výměrou 2,36 mil. ha z. p. (tedy v průměru na 74 ha z. p.). V roce 1985 bylo ve Francii 1,057 mil. podniků s celkovou výměrou 28,5 mil. ha z. p.

Vesnické komuny, ve kterých je zespolečenštěna jak výroba a práce, tak i rozdělování a celý život členů. Odměna za práci se nevyplácí, protože komuna pečuje o všechny hmotné i kulturní potřeby členů. Sociologicky jsou to neobyčejně silně koherentní skupiny, ve kterých se jednotlivec nejen řídí pokyny komuny, ale podřizuje se bezvýhradně zájmům společenstva.

Vznik vesnických komun je spojen obyčejně s náboženským, sociálním či politickým entusiasmem i fanatismem. Patří sem především americké a kanadské bratrské obce a izraelské kibucy ve vyspělých kapitalistických zemích a sovětské a čínské komuny, jak je známe z historie kolektivizace rolnické malovýroby v socialistických zemích.

Celkově je možno říci, že výrobní zemědělské družstevnictví je ve vyspělých kapitalistických zemích početně slabě rozšířeno, poněkud větší rozšíření je možno zaznamenat v posledním období v některých zemích západní Evropy u různých forem dílčích nebo úplných výrobních sdružení rolníků.

Je tomu tak zejména proto, že výrobní forma kooperace rolníků na bázi různých institucionálních řešení se dostala do centra pozornosti státních i nadstátních institucí jako jedna z možných cest k „ozdravení“ existující agrární struktury ve vyspělých kapitalistických zemích.

ÚLOHA ZEMĚDĚLSKÝCH DRUŽSTEV V RŮZNÝCH SOCIÁLNĚ EKONOMICKÝCH SYSTÉMECH

Dynamický rozvoj dělnického i zemědělského družstevnictví a skutečnost, že zejména v prvním období svého působení přineslo družstevnictví znatelný pro-

spěch nejen dělnické třídy, ale také masám pracujícího rolnictva, podmínily vznik různých maloburžoazních a reformistických družstevních teorií, které dokazovaly možnosti ekonomického zrovnoprávnění, dokonce i soutěžení vykořisťovaných tříd s kapitálem na bázi družstev, hlásaly možnosti zreformování kapitalismu cestou rozvoje družstev, nahrazení kapitalistické společnosti socialistickou bez základních revolučních přeměn, evoluční cestou, a to zakládáním a rozvojem družstev apod.

Všem těmto teoriím, ať již byly hlášány socialisty nebo nesocialistickými družstevními teoretiky, je společné to, že propagováním možnosti odstranění lichvy, odstranění vykořisťování rolnictva kapitálem, bohatnutí rolnictva zakládáním zemědělských družstev a vydáváním zemědělských družstev za formu socialismu v podmínkách kapitalistického způsobu výroby odváděly pozornost pracujících rolníků od pravé příčiny jejich bezvýhodného ekonomického postavení.

Tyto družstevní teorie zakrývají rozpory kapitalistického způsobu výroby — zákonitě se prosazující procesy koncentrace a centralizace výroby a kapitálu se všemi ekonomickými a sociálními důsledky pro pracující rolnictvo — a tak zastírají skutečnost, že bez porážky kapitalistů dělnickou třídou ve svazku s nejhudšími vrstvami rolnictva, bez uchopení moci ve státě a bez základních přeměn v politice a ekonomice nelze odstranit vykořisťování dělnické třídy a pracujícího rolnictva kapitálem a zajistit vzestup hmotné a kulturní úrovně mas pracujícího rolnictva.

Marx, Engels a Lenin dokázali chybnost a škodlivost všech těchto družstevních teorií, které vytrhují družstva z historicky podmíněného způsobu výroby a připisují jim funkce, které nemohou plnit. Družstevnictví vzniká a působí v podmínkách určitého společenského zřízení, v systému konkrétních výrobních a také politických zřízení, v systému konkrétních výrobních a také politických vztahů. Tím je nezbytně určena jeho třídní podstata a ekonomická a sociální role. Jestliže ve státě panují kapitalistické výrobní vztahy, jestliže státní moc je v rukou kapitalistických tříd, pak se družstevnictví musí při svém rozvoji nezbytně podřizovat ekonomickým zákonům kapitalismu a zájmům vládnoucí buržoazie.

Zemědělská družstva jsou v podmínkách kapitalismu kolektivními kapitalistickými podniky, které sice přinášejí určité výhody pracujícímu rolnictvu, ale největší prospěch mají z nich velkoproducenti, kapitalističtí podnikatelé v zemědělství, kteří mají v družstvech také rozhodující ekonomické postavení a politický vliv.

Třídní podstata, formy a společenská funkce družstevnictví se zásadně mění po uchopení moci ve státě proletariátem. Jestliže je státní moc v rukou dělnické třídy ve svazku s pracujícím rolnictvem, jsou-li továrny, banky a příp. také půda ve vlastnictví socialistického státu, mohou být zemědělská družstva nástrojem nejprve demokratických a později zejména socialistických přeměn, formou organizační přestavby rolnické malovýroby na socialistickou družstevní zemědělskou velkovýrobu.

Nejen marxistická agrární teorie vyvrátila nesprávnost a ideově politický zámysl maloburžoazních, reformistických a později i revizionistických teorií. Zejména skutečný vývoj kapitalistického agrárního systému, ve kterém se přes neobyčejně rozvinutou síť zemědělských družstev všech typů, s rozhodujícím až monopolním postavením v odbytu zemědělských výrobků a zásobování zemědělců předměty výrobní i osobní spotřeby, v zemědělském úvěru, ve zpracování zemědělských produktů apod., a také přes rozsáhlý státní intervencionismus, směřující především k podpoře tržních cen zemědělských výrobků, prohlubují procesy koncentrace a centralizace zemědělské výroby spojené se zánikem statisíců zemědělských podniků. Svědčí o tom údaje o vývoji počtu zemědělských podniků ve všech kapitalistických zemích světa. Pro dokumentaci tohoto závěru uvádím údaje o průběhu centralizace v zemědělství zemí EHS (tab. II).

II. Průběh centralizace v zemědělství vybraných zemí EHS (počet podniků v tis., Ø výměra v ha z. p.)
 — The course of centralization in the agriculture of some EEC countries

Země	1966	1970	1975	1980	1985	Rozdíl 1966 až 1985	1985 1966
	počet podniků Ø výměra	počet podniků Ø výměra	počet podniků	počet podniků	počet podniků Ø výměra	počet podniků Ø výměra	počet podniků
Belgie	214,7 7,4	184,1	138,1	115,2	97,8 14,1	-116,9 +6,7	0,45
Dánsko	—	146,0 20,3	132,2	122,7	92,4 30,7	-53,6 +10,4	0,63
Francie	1 708,5 17,6	1 587,6	1 315,1	1 155,3	1 056,9 20,7	-651,6 +9,4	0,62
Lucemb.	8,6 15,5	7,6	6,2	5,2	4,4 28,6	-4,2 +13,1	0,51
Holandsko	247,0 9,0	184,7	162,8	138,6	135,9 14,9	-111,1 +5,9	0,55
Velká Brit.	—	326,7 54,2	280,6	268,6	258,5 65,1	-68,2 +10,9	0,79

Pramen: Eurostat: Betriebsstruktur 1985, Stat. úřad EHS, Luxemburg 1988

V letech 1966 až 1985 zaniklo např. v Belgii na 117 tis. zemědělských podniků a průměrná výměra zemědělských podniků se zvýšila téměř dvojnásobně. Ve Francii zaniklo ve stejném období 650 tis. zemědělských podniků, v Lucembursku a Holandsku se do roku 1985 snížil počet podniků na 51 až 55 % stavu v roce 1966 apod.

Od roku 1970 do roku 1985 zaniklo v uvedených zemích celkem 791 tis. zemědělských podniků, za 15 let se jejich počet snížil na 68 % celkového počtu.

Proces koncentrace a centralizace v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí vyvrací další, tentokrát novodobou teorii stability rolnických hospodářství v podmínkách moderního kapitalistického způsobu výroby. Tato teorie byla rozšiřována např. v NSR buržoazní ekonomickou propagandou po druhé světové válce a zejména v šedesátých letech, kdy v socialistických zemích vrcholila socialistická přestavba agrární struktury cestou zapojování rolnických hospodářství do socialistických zemědělských výrobních družstev a v zemědělství vyspělých kapitalistických zemí vrcholila poválečná konjunktura výroby potravin.

Tato teorie zdůrazňovala, že marxistická teze o převaze kapitalistické velkovýroby nad rolnickou malovýrobou a o zákonitém zániku rolnické malovýroby v podmínkách kapitalistických výrobních vztahů neplatí, že je falešná a že rozvoj rolnických hospodářství v zemích západní Evropy v poválečném období dokazuje naopak stabilitu i perspektivnost rodinných farem. Rolnický rodinný podnik byl oficiálně vydáván za úspěšný protipól socialistických zemědělských družstev, za

důkaz předností kapitalistického zemědělství, založeného na soukromém vlastnictví, podnikatelském duchu a osobní hmotné i morálně volní vlastnické zainteresovanosti rolníků, před socialistickým zemědělstvím založeným na zemědělských podnicích kolektivního typu.

V Německé spolkové republice byl např. ještě v polovině 60. let zemědělský podnik s výměrou 10 ha z. p. oficiálně považován za základní typ životaschopného rodinného podniku.

Tato propagandisticky zaměřená teorie se opírala o některé pozitivní rysy vývoje zemědělství v kapitalistických zemích v období vysoké konjunktury zemědělství po druhé světové válce, která měla příznivý vliv na zvyšování příjmů a celkové životní úrovně rolníků. V polovině šedesátých let však tato konjunktura doznívá, dochází k poklesu cen zemědělských výrobků při současném systematickém vzestupu cen výrobních prostředků pro zemědělství, postupně narůstá zadlužení zemědělství.

V uvedených podmínkách další rozvoj zemědělství ve vyspělých kapitalistických zemích, založený na nezadržitelném postupu vědeckotechnického pokroku, investičně neobyčejně náročném, zdůrazňuje všechny hlavní přednosti zemědělské kapitalistické velkovýroby na straně jedné a všechny nevýhody a problémy tradiční zemědělské malovýroby na straně druhé.

Výhod, které přináší činnost tradičních úvěrních, obchodních i zpracovatelských družstev, mohou v takové situaci využívat především velkoproducenti, podobně jako prostředků z programů ochrany zemědělství, která je založena převážně na podpoře cen outputu, protože provozují tržně orientované zemědělství a dodávají na trh většinu zemědělských výrobků. Některé studie také dokazují, že cca 75 % z celkového objemu vládních subvencí na podporu cen realizuje méně než 25 % zemědělských podniků.

V důsledku působení všech těchto faktorů roste zadlužení zemědělských podniků, urychlují se procesy koncentrace a centralizace výroby a kapitálu v zemědělství, diferenciaci rolnické malovýroby akceleruje a nabývá nových dimenzí, postihuje nejen malé a střední rolníky, jako tomu bylo v minulosti, ale také velká selská hospodářství.

Jak neobyčejně přesvědčivě a aktuálně vyznívá v těchto souvislostech Engelsův prognostický závěr, uvedený v jeho vynikající agrární politické studii Rolnická otázka ve Francii a Německu, vydané téměř před 100 lety: „My máme hospodářskou jistotu, že také velký sedlák a střední rolník musí neodvratně podlehnout konkurenci kapitalistické výroby a levné zámořské produkce obilí, což dosvědčuje i rostoucí zadlužení těchto zemědělců a jejich všude viditelný úpadek.

Nejnovější údaje z vyspělých kapitalistických zemí tyto závěry v plném rozsahu potvrzují. Tak např. ve Francii zaniklo v letech 1963–1985 ve velikostních skupinách podniků s výměrou 20–50 ha více než 45 tis. podniků, tj. 13 % z celkového počtu ve skupinách. Francouzští ekonomové počítají s dalšími úbytky počtu farem do 50 ha z. p. a se zvyšování počtu kapitalistických podniků s výměrou nad 100 ha z. p. Podle informací agrární úvěrové banky z roku 1987 je ve Francii 40 tis. zemědělců v mimořádné finanční tísní, z toho 12 tis. v bezvýchoďné situaci. Očekává se, že do roku 2000 se ze současných cca 1 mil. zemědělských podniků sníží jejich počet na 600 tisíc.

Velmi výrazně se tyto procesy projevují v Německé spolkové republice, kde od roku 1949 do roku 1987 ubylo 965 741 zemědělských podniků, tj. pokles na 41 % původního počtu, a průměrná výměra zemědělských podniků vzrostla z 8,06 ha na 17,4 ha z. p. Proces diferenciaci se však posunuje postupně k vyšším velikostním skupinám zemědělských podniků. Do roku 1960 zanikaly podniky ve velikostních skupinách do 10 ha z. p. a ostatní velikostní skupiny zvětšovaly počty podniků, např. v období 1949–1960 se počet zemědělských podniků ve velikostní skupině 10 až 20 ha zvýšil o 30 tis. a ve skupině 20 až 50 ha

o 10 tis. podniků. V letech 1960 až 1970 se začal snižovat počet podniků ve skupině 10–20 ha (úbytek 18 tis. podniků), zatímco ve skupině 20 až 50 ha z. p. se počet podniků zvýšil o plných 35 tis. a ve skupině 50 a více o 3 tis. podniků. V polovině sedmdesátých let začal úbytek podniků také ve skupinách 20 až 30 ha z. p. a přírůstky počtů zaznamenávají pouze podniky s výměrou nad 35 ha z. p. Svědčí o tom následující údaje: od roku 1977 do roku 1987 ubylo v NSR 12 376 podniků s výměrou 20 až 25 ha a 4 630 podniků s výměrou 25 až 30 ha z. p., zatímco počet podniků s výměrou 30 až 50 ha se zvýšil o 5 094 podniků, skupina podniků 50 až 100 ha vzrostla o 11 128 podniků a počet podniků s výměrou nad 100 ha vzrostl ve stejném období o 1 539 podniků.

Iluze o stabilitě a prosperitě rodinné farmy s 10 ha z. p. se rozplynula. V současném období již více než 40 % zemědělských podniků nevytváří dostatek finančních prostředků k zachování existence, 35 % tvoří kapitál nezbytný k udržení a jen 25 % podniků vytváří dostatek prostředků i na zajištění dalšího rozvoje. Stále větší počet podniků se zadluhuje ve snaze pokrýt zvyšující se výrobní i životní náklady.

Proto také v NSR převládá dnes mezi agrárními ekonomy názor, že v následujícím období nebudou mít existenční problémy podniky, ve kterých jeden trvale činný pracovník bude mít k dispozici 35 ha orné půdy, 36 dojníc, 1 800 kusů prasat ve výkrmu nebo 90 prasníc.

Rolnický rodinný podnik se v podmínkách současného kapitalistického zemědělství dostal do bezvýchodné situace, není schopen obhájit svou vlastní existenci, je stále více překážkou technického pokroku, protože nevykazuje dostatečný stupeň koncentrace výroby, kapitálu a dalších faktorů perspektivního rozvoje.

Rolnická, resp. farmářská malovýroba se pro vyspělé kapitalistické země stala anachronismem ekonomicky, sociálně i politicky.

Tyto nezvratné skutečnosti přivedly některé racionálně uvažující západní agrární ekonomy k závěrům, že ekonomické a sociální a s nimi související politické problémy postupujícího rozkladu zemědělské malovýroby je možno v určité omezené míře řešit různými formami výrobní kooperace životaschopných zemědělských podniků. Proto se také otázky podpory rozvoje takových forem sdružování dostaly do centra pozornosti některých vlád i nadstátních institucí jako jedna z cest k ozdravení existující agrární struktury.

Základem takového ozdravení je však na jedné straně podpora vývoje jen jednotlivých plně konkurence schopných podniků a na druhé straně poskytování pomoci ke sdružování výroby životaschopných podniků na bázi různých institucionálních forem spolupráce s cílem, aby sdružené podniky dosáhly výhod dostatečně koncentrované a konkurenceschopné zemědělské velkovýroby. Proto také vládní podpora rozvoje dílčích a zejména úplných výrobních sdružení ve Francii (GAEC), různých forem sdružování výroby v NSR apod.

Doporučení k využívání výrobní kooperace zemědělců se stalo významnou součástí zatím nejpropracovanější nadstátní koncepce změn agrární struktury v západoevropském zemědělství, tzv. Mansholtova plánu z roku 1968. Tento plán je založen na postupné a plánovitě likvidaci rolnických malovýrobních podniků na jedné straně (počítá se s úbytkem cca 5 mil. podniků, tj. 50 % jejich celkového počtu) a na vytváření velkovýrobních zemědělských jednotek buď na bázi individuální, nebo na bázi různých druhů sdružení výrobců na straně druhé.

Předpokládá se, že tyto velkovýrobní jednotky by dosahovaly alespoň minima koncentrace zemědělské výroby, za které zmíněný plán považuje pro situaci ve vyspělých kapitalistických zemích alespoň 80 až 120 ha o. p. při výrobě obilovin nebo cukrovky, 40 až 60 krav při výrobě mléka, 150 až 200 kusů skotu nebo 450 až 600 kusů prasat při výrobě masa a 10 000 nosnic při výrobě vajec.

Výrobní sdružování zemědělských podniků může sehrát při rekonstrukci ag-

rární struktury vyspělých kapitalistických zemí určitou pozitivní roli, jeho možnosti však nelze přeceňovat. V žádném případě není možné jeho eventuální rozvoj chápat jako masovou záchranu rolnických hospodářství, ta jsou objektivně ve své mase odsouzena k zániku. Některá z nich (ta největší a ekonomicky nejpevnější) „přežijí“, a to v takovém výrobním spojení s jinými partnery, kterým dosáhnou výhod kapitalistické zemědělské velkovýroby. Výrobní sdružení zemědělských podniků v těchto podmínkách budou pak určitou formou prohlubování kapitalistických výrobních vztahů v zemědělství.

Velké možnosti uplatnění a rozvoje mají zemědělská družstva všech forem v rozvojových zemích, zejména v zemích se socialistickou orientací.

Všeobecně je možno říci, že zemědělská družstva všech nevýrobních i výrobních forem mohou při cílevědomém využívání a soustavné státní podpoře sehrát významnou roli ve zlepšování hospodářského, sociálního i kulturního postavení vesnického obyvatelstva v rozvojových zemích.

Úvěrní družstva mohou sehrát významnou úlohu jak při zvyšování omezených individuálních finančních prostředků zemědělců, tak také v oblasti regulace směřující k účelnému využívání úvěrů. Rozvinutá síť úvěrních družstev by zřejmě také úspěšně vyřešila odvěký problém rozvojových zemí – vykořisťovatelské působení lichvářů.

Družstva nákupní a prodejní mohou vytvořit podmínky pro realizaci produkce členů a pro nákup různých potřeb za výhodnější ceny. Mohou také výrazným způsobem pomoci v boji proti vykořisťování rolníků domácími a zahraničními obchodníky a překupníky se zemědělskými výrobky a průmyslovými potřebami.

Družstva zpracovatelská, která zajišťují výkup a zpracování zemědělských výrobků, mohou zajistit pro své členy výhodnější ceny a současně také výrazně přispět k rozšiřování moderních výrobních metod v zemědělství, a to nejen poradenskou službou, ale také dodávkami osiv a sadby výkonných odrůd, účinných ochranných prostředků apod.

Mohou se stát také jednou z forem rozvoje moderního domácího potravinářského i jiného průmyslu se surovinovou základnou v zemědělské výrobě.

Družstva provozního typu se mohou stát centry šíření mechanizace a elektrifikace zemědělství a vesnice v rozvojových zemích. Mohou mít významnou úlohu také v realizaci různých odvodňovacích a zavodňovacích programů, mohou přispět k šíření moderních chovatelských metod apod.

Uvedené úkoly (nebo alespoň některé z nich) mohou s úspěchem řešit také družstva víceúčelová, a to zejména v asijských zemích, kde jsou nejrozšířenější.

Veliké možnosti a perspektivy mají v rozvojových zemích různé formy výrobní kooperace zemědělců. Mohou se stát důležitým nástrojem rekonstrukce tradiční agrární struktury, modernizace zemědělské výroby a výrazného zvýšení její efektivity, jakož i podstatného zvýšení životní úrovně vesnického lidu. Mají i významné výchovné poslání, mohou zásadním způsobem přispět k výchově zemědělského obyvatelstva rozvojových zemí a k celkové změně kulturních, společenských i politických podmínek jeho života.

V závislosti na existujících sociálně ekonomických podmínkách v jednotlivých rozvojových zemích mohou být využívány tyto modely výrobní kooperace zemědělců.

1. V zemích, kde není tradice soukromého či rodového vlastnictví, je možno spolu s pozemkovými reformami podporovat rozvoj družstevních statků na statcích vlastněných při pozemkové reformě, družstev kolonistů na nově obdělávané půdě a také družstev pachtýřů na půdě z pozemkové reformy nebo na dosud neobdělávané půdě.

2. V zemích, kde existuje vesnická obecina nebo různé jiné formy společného vlastnictví či využívání nebo obdělávání půdy a různé tradiční formy skupinové práce, je možno podporovat rozvoj zemědělských výrobních družstev typu sdružení rolníků.

Přitom není nutné trvat pouze na formě úplného výrobního sdružení, někdy bude výhodné využívat i různých vývojových forem zemědělských výrobních družstev.

Zemědělské družstevnictví a zejména jeho rozmanité výrobní formy budou mít v rozvojových možnostech široké uplatnění a velké perspektivy úspěšného rozvoje za předpokladu, že naváží vhodně na konkrétní historicky vzniklé podmínky politické, sociální, ekonomické, náboženské a demografické.

ÚLOHA ZEMĚDĚLSKÉHO DRUŽSTEVNICTVÍ V OBDOBÍ VYTVÁŘENÍ POLITICKÝCH A EKONOMICKÝCH PODMÍNEK K PŘECHODU K SOCIALISMU NA PŘÍKLADU ČESKOSLOVENSKA

Československo patřilo v Evropě již v minulosti k zemím s nejvyspělejším zemědělstvím. Od poloviny 19. století, kdy vznikla první zemědělská družstva na území dnešní ČSSR („Gazdovský spolok“ v Sobotišti 1845 a Kampelička ve Rtyni u Úpice 1889), se v našich zemích vytvořilo velké množství různých forem zemědělských družstev, z nichž nejvýznamnějšími byla družstva úvěrní, nákupní a prodejní, zpracovatelská a provozní, působilo u nás také několik družstevních statků, vytvořených při poválečné buržoazní pozemkové reformě pravicovými socialistickými stranami.

Zemědělská družstva se v podmínkách kapitalistické ČSR vyvinula postupně v kolektivní kapitalistické podniky, prostřednictvím kterých agrární kapitál ovládal zemědělství a vykořisťoval pracující rolníky. Zemědělské družstevnictví se stalo postupně také důležitým nástrojem vedoucí buržoazní strany – agrární strany – v politickém ovládnutí české a slovenské vesnice.

Zemědělské družstevnictví s těmito charakteristikami obnovilo po druhé světové válce činnost, a proto se stalo důležitou oblastí, ve které se v podmínkách lidově demokratické ČSR odehrával boj za demokratické přeměny nejen na úrovni družstevních centrál, ale zejména v tradičních zemědělských družstvech místních.

Družstevní politika KSČ jako součást její politiky rozvíjení revoluce směřovala proto k zásadním změnám v ekonomickém a politickém postavení zemědělských družstev a v obsahu jejich činnosti. Tato politika vycházela nejen z potřeb lidově demokratického státu, ale také z rozložení ekonomických a politických sil agrární buržoazie v zemědělském družstevnictví.

Byly prosazovány požadavky demokratizace zemědělských družstev: hlasování v družstvech se musí dít podle zásady „co člen, to hlas“ a nikoliv podle množství členských podílů; nebude trpěno zneužívání družstevnictví tvořením sdružení kapitalistů pod družstevní firmou; členské podíly je nutno stanovit tak, aby nebyl znemožňován vstup do družstev drobným a středním rolníkům.

Přestože se nepodařilo prosadit všechny požadavky v tradičním zemědělském družstevnictví v období před únorem 1948, stala se zemědělská družstva důležitým nástrojem lidově demokratické vlády při omezování a postupné likvidaci soukromého velkoobchodu se zemědělskými výrobky.

Díky rozvinuté síti zemědělských družstev nákupních a prodejních bylo možno rozhodujícím způsobem omezit činnost spekulantů v obchodu se zemědělskými výrobky tím, že lidově demokratická vláda svěřila v roce 1945 skladištním družstvům téměř výsadní právo výkupu zemědělských výrobků včetně jatečného dobytka. Tato univerzální družstva nákupní i prodejní měla také výhradní postavení v distribuci hospodářských potřeb, takže soustřeďovala obchod s průmyslovými hnojivy, stroji a jinými předměty výrobní i osobní spotřeby zemědělců. Prostřednictvím skladištních družstev byl také proveden radikální zásah do zahraničního obchodu se zemědělskými výrobky, který do této doby monopolně ovládal soukromý velkoobchod.

III. Struktura zemědělských družstev v ČSR v roce 1946 — The structure of agricultural cooperatives in the CSR in 1946

Formy zemědělských družstev	Počet	
	družstev	členů
I. Úvěrní 1. Kampeličky 2. Hospodářské záložny Celkem	3 776 503 4 279	1 300 100 5 700 1 305 800
II. Nákupní a prodejní 3. Skladištní 4. Nákup elektrické energie 5. Odbyt mléka 6. Zpeněžování dobytka 7. Ostatní odbytová 8. Ostatní nákupní Celkem	193 114 28 2 10 9 356	365 565 13 177 3 584 191 6 960 18 407 407 884
III. Zpracovatelská 9. Semenářská 10. Lnářská 11. Mlýnská 12. Čekankářská 13. Škrobářenská 14. Mlékárenská 15. Lihovarská 16. Vinařská 17. Zpracovny ovoce a zeleniny 18. Ostatní zpracovatelská Celkem	4 21 43 31 5 205 358 16 32 12 727	1 655 3 387 14 277 4 666 419 135 280 31 664 13 513 8 543 2 376 215 780
IV. Provozní 19. Lesní 20. Rybníkářská 21. Pachtovní 22. Chovatelská 23. Elektrářenská 24. Strojní 25. Vodovodní 26. Pastvinářská 27. Ostatní provozní Celkem	130 9 10 8 1 598 547 24 116 44 2 486	4 619 443 1 095 1 144 116 408 45 252 1 160 17 491 8 141 195 753
V. Výrobní 28. Družstevní statky 29. Sdružení rolníků Celkem	20 4 24	335 71 406
Úhrnem	7 872	2 125 623

Pramen: Špírk 1975

Důležitou roli sehrála tehdy také družstva zpracovatelská při postupném vytlačování soukromého a akciového zemědělského průmyslu.

Významných úspěchů bylo v tomto období dosaženo zejména masovým rozvojem různých nových zemědělských družstev provozního typu, která svou činností sloužila především pracujícím rolnictvu (tab. III).

Nejdůležitějšími zemědělskými družstvy provozního typu v tomto období byla družstva strojní, která se od roku 1945 velmi rychle rozvíjela a v roce 1948 jich v ČSR bylo již 4 814 se 120 tis. členů. Tato družstva znamenala pro drobné a střední rolníky významnou pomoc zejména při sklizni, výmlatu, orbě a dopravě.

Rychlý rozmach zaznamenala také družstva elektrářenská, jichž bylo v roce 1948 již 1 410 s průměrným počtem 62 členů. Vzniklo také více než 800 elektrářenských družstev s mechanizačním provozem, která vedle činnosti v oblasti elektrifikace venkova a zemědělské výroby nakupovala také stroje a pracovala s nimi pro své členy.

O tom, jak velkou pomoc zemědělcům reprezentovala v tomto období strojní a elektrářenská družstva svědčí to, že v roce 1948 disponovala polovinou všech traktorů v zemědělství, čtvrtinou samovazačů, velkým množstvím pluhů, mlátiček, elektromotorů, valníků apod.

Z nově zakládaných družstev v zemědělství je možno uvést ještě družstva vodovodní, družstevní prádelny, v pohraničí byla zakládána družstva pastvinářská.

Koncem roku 1945 a počátkem roku 1946 zahájilo činnost několik zemědělských výrobních družstev (ZVD), která se podle způsobu vzniku dělila na družstevní statky a sdružení rolníků.

Družstevní statky vznikly při provádění lidově demokratické pozemkové reformy tak, že některé vyvlastněné statky nebyly rozparcelovány, nýbrž přiděleny do společného družstevního obhospodařování, a to buď bývalým dělníkům statku, nebo také jiným oprávněným uchazečům o půdu.

Rolnická sdružení a jejich členové byli prvními průkopníky takových zemědělských výrobních družstev, která vznikla sdružením rolnických hospodářství získaných členy při pozemkové reformě zejména v pohraničních oblastech republiky. Tuto skupinu ZVD můžeme považovat za bezprostřední předchůdce pozdějších JZD, pro jejichž zakládání a společné hospodaření přinesla první cenné zkušenosti.

Souhrnně je možno říci, že družstevní politika strany v období přerůstání národní a demokratické revoluce v socialistickou byla důležitou součástí politiky rozvíjení svazku dělnické třídy s pracujícím rolnictvem, která v rozhodujícím střetnutí třídních a politických sil v ČSR v únoru 1948 postavila masy pracujícího rolnictva po bok dělnické třídy a vytvořila tak mocnou společenskou sílu, která zabránila pokusu reakce o politický převrat a nastolením režimu diktatury proletariátu zajistila základní podmínky pro socialistický vývoj Československa.

SOCIALISTICKÁ PŘESTAVBA ČESKOSLOVENSKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ CESTOU ZAKLÁDÁNÍ A ROZVOJE RŮZNÝCH TYPŮ ZEMĚDĚLSKÝCH VÝROBNÍCH DRUŽSTEV

Po definitivním převzetí politické moci ve státě dělnickou třídou ve svazku s pracujícím rolnictvem se úloha zemědělského družstevnictví zásadně změnila. Nákupní a prodejní družstva se postupně stala výkonným aparátem státní nákupní a zásobovací organizace, zpracovatelská družstva se stala základem rozvíjejícího se státního potravinářského průmyslu a úvěrní družstva se stala součástí státního peněžnictví, které převzalo závazek družstev poskytnout rolníkům výhodný úvěr.

Další rozmach združstevňování, kterého by se aktivně zúčastnily desetitisíce rolníků, byl brzděn roztržitostí zemědělského družstevnictví s převahou družstev provozního typu. V některých vesnicích existovala různá zemědělská družstva, která si vzájemně konkurovala, jejich činnost se tržila, docházelo k různým sporům apod.

V únoru 1949 byl proto vydán zákon o jednotných zemědělských družstvech, kterým se slučovaly nebo přetvářely různé formy místních zemědělských družstev v jednotné zemědělské družstvo, které se v dalším vývoji stalo základní organizační formou vedení rolnictva k socialistickému výrobnímu zemědělskému družstevnictví.

Historickým mezníkem ve vývoji československého zemědělství se stal IX. sjezd KSČ, který v květnu 1949 vytyčil linii socialistické přestavby zemědělství.

Do centra pozornosti celé společnosti se dostal úkol výstavby socialistického zemědělství, socialistická rekonstrukce existující sociálně ekonomické struktury vesnice, ve které měla rozhodující postavení rolnická malovýroba.

Základní metodou provedení těchto zásadních změn se stalo postupné zapojování rolnických hospodářství do zemědělských výrobních družstev jako socialistická alternativa vytváření zemědělské velkovýroby cestou tvůrčího uplatňování Leninova družstevního plánu a sovětských zkušeností v našich podmínkách.

Rolníci měli postupně, na vlastních dobrých zkušenostech poznat výhody, které přináší společná práce s použitím moderní techniky a pokrokových velkovýrobních technologií. Měli postupně přivykat kolektivním formám práce, socialistickým zásadám odměňování podle množství a jakosti práce vykonané ve společné výrobě a nikoliv podle vloženého majetku. Měli se postupně také naučit společnému posuzování všech základních otázek hospodaření jednotných zemědělských družstev, měli se naučit řídit chod družstev s využíváním zásad družstevní demokracie, měli se postupně naučit posilovat vztah ke společnému družstevnímu majetku a překonávat dosavadní návyky a soukromovlastnické myšlení.

V Československu byly proto využívány čtyři základní vývojové typy zemědělských výrobních družstev (tab. IV):

I. typ JZD byl nejjednodušší formou zemědělského výrobního družstva, ve kterém členové organizovali hlavní polní práce (společné osevy, společná sklizeň), aniž by rozorali meze a spojili své pozemky.

II. typ JZD byl charakterizován společnou rostlinnou výrobou na pozemcích zcelených rozoráním mezí. Živočišná výroba zůstala v individuálním hospodaření členů. Úroda ze společně obdělávaných pozemků byla mezi členy rozdělována podle výměry půdy, se kterou do družstva vstoupili.

III. typ JZD znamenal centralizaci celé výroby členů. Do výrobního zemědělského družstva byla začleněna rostlinná i živočišná výroba členů včetně potřebných budov, strojů, zařízení apod. Každé rodině člena bylo přiděleno k samozásobení malé záhumnkové hospodářství, jehož rozsah byl stanovami družstva pevně vymezen. Společná živočišná i rostlinná výroba vytvářela podmínky pro takovou organizaci výroby a práce družstevníků, které by umožnily zavádět socialistické principy do rozdělování výsledků hospodaření jednotných zemědělských družstev. Pro III. typ JZD je charakteristické, že část důchodu plynula členům z titulu soukromého vlastnictví půdy v podobě peněžité náhrady za užívání půdy sdružené do družstva.

IV. typ JZD se lišil od třetího typu tím, že se členům již nevyplácela na základě jejich dobrovolného rozhodnutí peněžité náhrada za užívání půdy a osobní důchod členů závisel jen na množství a jakosti práce, kterou ve společné výrobě družstva, resp. na svém záhumnkovém hospodářství vynaložili.

Vlivem některých chyb, nedostatku zkušeností, někde i nedodržováním zásad

IV. Vývoj JZD v ČSSR podle typů v letech 1949–1959 – Development of cooperative farms according to their types in the CSSR in 1949–1959

Rok	Typ JZD				Počet JZD	Počet sdružených podniků	Počet členů JZD typu:	
	I.	II.	III. a IV.				II.	III. + IV.
1949	2 014	56	28		2 098	110 000	x	
1950	3 242	2 026	1 688	154	7 110	130 166	x	
1951	x	1 356	2 900	236	x	153 297	x	
1952	1 356	2 370	4 499	411	8 636	289 401	x	
1953	1 039	671	6 678		8 388	184 156	31 852	380 983
1954	—	243	6 502		6 745	226 042	6 928	303 727
1955	—	221	6 759		6 980	214 478	5 540	329 487
1956	—	156	8 016		8 172	243 239	4 021	395 251
1957	—	—	10 709		10 709	390 166	—	599 606
1958	—	—	12 051		12 051	567 744	—	822 603
1959	—	—	12 560		12 560	611 009	—	872 871

Pramen: Špírk 1959

dobrovolnosti a přesvědčování a také rozvratné činnosti nepřátel socialismu se tempo združstevňování v letech 1953–1955 zvolnilo, došlo i k přechodnému rozpuštění několika set JZD. Po odstranění nedostatků a v důsledku všestranného zvýšení státní podpory se počet JZD začal opět zvyšovat a od roku 1957 došlo k novému rozmachu v zakládání JZD.

Socialistická přestavba zemědělství byla v ČSSR dokončena v roce 1959. Socialistický sektor (a v něm zejména JZD) se stal nejen rozhodující svým podílem na obhospodařované půdě (85,2 % zemědělské a 88,1 % orné půdy), ale také podílem na objemu výroby československého zemědělství.

Jednotná zemědělská družstva a státní statky se začaly prosazovat stále zřetelněji také v kvalitativních ukazatelích výroby, dosahovaly podstatně vyšších hektarových výnosů a užitkovosti hospodářských zvířat než individuálně hospodařící rolníci.

Jednotná zemědělská družstva se postupně upevňovala také ekonomicky. Rostly peněžní příjmy družstev, ve zvýšené míře byly dotovány jak jejich podnikové fondy určené k dalšímu rozvoji výroby, tak fondy kulturních a sociálních potřeb členů JZD. Bylo možno také postupně zvyšovat odměnu za práci, kterou členové vykonali ve společné výrobě družstev.

V šedesátých letech překonala JZD v zásadě ty největší organizační a ekonomické problémy a začala se úspěšně rozvíjet nejen jako hospodářské, ale i společenské a zájmové organizace družstevních rolníků. Postupně se vyrovnávala se svými závazky vůči společnosti a zajišťovala i zvyšující se úroveň osobní a společenské spotřeby svých členů.

Budováním zemědělských výrobních družstev různých typů byl v Československu vyřešen problém nevyhovující agrární struktury a zemědělství s pře-

vládající primitivní rolnickou malovýrobou bylo změněno na velkovýrobní socialistické zemědělství, které se v řadě ukazatelů technického rozvoje a dosaženými výsledky vyrovná zemědělství nejvyspělejších kapitalistických zemí.

Po dokončení socialistické přestavby rolnické malovýroby v roce 1959 se stala aktuální velikost jednotných zemědělských družstev, protože značný počet JZD hospodařil na výměře 150–200 ha z. p. V družstvech s malou výměrou půdy se investice vynakládaly málo efektivně, nedostatečně se využívalo výrobních prostředků i pracovních sil a jen v omezené míře se mohla uplatňovat výkonná technika a velkovýrobní technologie v rostlinné a živočišné výrobě.

Malá družstva nemohla také zajistit žádoucí rozvoj životních podmínek svých členů, protože neměla obvykle dost prostředků na vybudování společných družstevních jídelen, bytů pro členy, jeslí a mateřských škol, knihoven apod.

Vláda republiky proto v roce 1960 doporučila, aby se malá družstva slučovala ve větší celky všude tam, kde to přírodní, ekonomické a politické podmínky dovolí. Zásady stanovené pro slučování JZD sledovaly základní cíl této centralizace: vytvořit hospodářsky i politicky pevné velkovýrobní zemědělské družstevní podniky s možností trvalého zvyšování ekonomické efektivnosti výroby a zvyšování životní úrovně družstevních rolníků (tab. V).

Slučování JZD proběhlo ve dvou etapách, z nichž první se uskutečnila v letech 1960–1963 a druhá v letech 1971–1978. V obou etapách slučování se počet JZD snížil z 12 560 v roce 1959 na 1 768 v roce 1978 a průměrná výměra zemědělské půdy JZD se zvýšila z 354 ha na 2 453 ha.

V. Vývoj centralizace v družstevním sektoru čs. zemědělství v letech 1960–1985 — Development of centralization in the cooperative sector of the Czechoslovak agriculture in 1960–1985

Rok	1959	1960	1961	1962		1963	1964	1965	1966
Počet JZD	12 560	10 816	8 784	7 912		7 620	7 146	6 704	6 463
Průměrná výměra ha z. p.	354	420	507	550		571	592	608	616
Rok	1967	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975
Počet JZD	6 395	6 328	6 327	6 270	5 871	5 318	4 449	3 619	2 736
Průměrná výměra ha z. p.	624	625	625	638	673	766	987	1 143	1 915
Rok	1976	1977	1978	1980	1981	1982	1984	1986	1989*
Počet JZD	2 097	1 874	1 768	1 747	1 722	1 708	1 697	1 664	1 655
Průměrná výměra ha z. p.	2 183	2 282	2 455	2 474	2 486	2 507	2 526	2 553	2 597

*) k 1. 1. 1989

Pramen: Statistická ročenka ČSSR, 1960–1987

Výsledky dosažené při slučování byly v zásadě kladně hodnoceny, kriticky však bylo poukázáno na to, že zejména ve druhé etapě docházelo k umělému urychlování slučování a místy také k vytváření nadměrně velkých, těžce zvladatelných celků. V roce 1978 byly po kritice nedostatků v procesu slučování přijaty náročnější zásady dalšího postupu centralizace, proces slučování byl výrazně utlumen a postupně docházelo ke stabilizaci podnikových struktur v zemědělství.

K 15. 3. 1988 hospodaří v ČSSR 1 656 JZD s průměrnou výměrou 2 550 ha z. p., z toho v ČSR 1 025 JZD s průměrnou výměrou 2 550 ha z. p. a v SSR 631 JZD s průměrnou výměrou 2 654 ha z. p. Největší zastoupení mají družstva ve velikostní skupině 2 001–3 000 ha z. p. (34,4 % z celkového počtu), následují družstva s výměrou 1 001–2 000 ha z. p. (32,4 %). Družstva s výměrou 3 001 až 4 000 ha z. p. reprezentují 17,9 % z celkového počtu JZD v ČSSR. Družstev s výměrou 4 000–5 000 ha je v republice 126 (7,6 %) a výměru větší než 5 000 ha má 72 JZD, tj. 4,3 % z celkového počtu.

Dnešní JZD jsou velká, výkonnou technikou vybavená, na principech progresivních technologií a racionální organizace práce hospodařící a kvalifikovanými odborníky vedená kolektivní hospodářství družstevního typu.

Koncem sedmdesátých let vyvrcholil vývoj jednotných zemědělských družstev jako univerzálních, mnohaodvětvových, relativně uzavřených socialistických zemědělských podniků. Prohlubující se společenská dělba práce, rostoucí koncentrace výroby a prohlubování specializace podniků je přivedla nejen na cestu rozvětvených horizontálních a vertikálních vztahů, na cestu stále širší dělby práce a výměny činností s podniky a organizacemi zemědělsko-potravinářského komplexu, ale v podmínkách nového ekonomického mechanismu také na cestu široké diverzifikace výroby, spojované v řadě vyspělých podniků s kombinací výroby.

Jednotná zemědělská družstva jsou nejvýznamnějším sektorem československého zemědělství, hospodaří na 64,1 % z celkové výměry zemědělské půdy. Státní sektor obhospodařuje 30,5 % z. p. a soukromý sektor má k dispozici 3,1 %. Zbytek výměry obhospodařují jiné podniky a organizace.

Rostoucí výrobní výsledky umožňují jednotným zemědělským družstvům ve stále větší míře uspokojovat hmotné i kulturní potřeby členů, zajišťovat nepřetržitý růst jejich životní úrovně. Svědčí o tom růst odměn členů JZD, zlepšující se vybavenost jejich domácností moderním zařízením a také zdokonalování jejich pracovního a životního prostředí.

Postupně se plánovitě realizuje záměr sblížit odměny za práci v zemědělství s odměnou za práci v průmyslu. Tento úkol byl v podstatě vyřešen v roce 1984, kdy odměna za práci v JZD dosáhla v průměru výše odměny v ostatních odvětvích národního hospodářství. Československá socialistická republika se tak stala jednou z prvních zemí světa, ve které se podařilo odstranit pověstnou důchodovou disparitu mezi zemědělstvím a průmyslem.

Tento vývoj založil vysokou úroveň osobní spotřeby družstevních rolníků, která se v objemu i ve struktuře neliší od osobní spotřeby ostatních sociálních skupin našeho obyvatelstva. Velmi výrazně se zvýšila také úroveň společenské spotřeby družstevních rolníků. Prohloubila se zdravotní péče o družstevní rolníky, značné prostředky jsou věnovány na rekreaci, JZD věnují zvýšenou pozornost výstavbě bytů pro své členy, zejména pak pro mladé pracovníky a jejich rodiny, usilují o zvýšení úrovně a hygieny stravování družstevníků v průběhu celého pracovního dne (tento problém je řešen zejména výstavbou vlastních zařízení buď s celoročním, nebo sezónním provozem), JZD věnují také velkou pozornost výstavbě různých předškolních zařízení, značné prostředky jsou věnovány na rozvíjení kulturních, společenských a sportovních zájmů družstevních rolníků.

Družstevní rolníci si velmi dobře uvědomují, že tyto zásadní změny v pracovních a životních podmínkách jsou spojeny s výstavbou a rozvojem socialistické ekonomiky všeobecně a socialistické zemědělské velkovýroby zvláště. Z tohoto vědomí vyrůstá sepětí družstevních rolníků se socialismem, s dělnickou třídou a s Komunistickou stranou Československa.

Došlo k hlubokým změnám ve způsobu myšlení družstevních rolníků, kteří přijali světový názor dělnické třídy, výrazně se podílejí na řízení hospodářských i společenských záležitostí a aktivně se účastní na politickém i kulturním životě celé naší společnosti.

ZÁVĚR

Význam zemědělských družstev neustále roste, takže patří mezi nejrozvinutější a početně nejrozšířenější odvětví družstevnictví. Mezi tradiční družstva zařazujeme družstva úvěrní, nákupní a prodejní, zpracovatelská a provozní. Novějšími typy jsou družstva víceúčelová a také zemědělská výrobní družstva, kam patří dílčí a úplná výrobní družstva a vesnické komuny.

V různých společensko-ekonomických podmínkách mají zemědělská družstva rozdílný třídní charakter a hrají různou úlohu. V podmínkách kapitalistického zemědělství slouží objektivně zemědělským velkoproducentům a životaschopným rolnickým podnikům. V rozvojových zemích mají zemědělské družstevnictví všeobecně a také jeho různé výrobní formy široké možnosti uplatnění za předpokladu cílevědomé státní podpory a respektování specifických podmínek jednotlivých zemí. Za socialismu se výrobní zemědělská družstva plně osvědčila jako socialistická alternativa přechodu zemědělské malovýroby na zemědělskou velkovýrobu.

Literatura

- MARX, K. — ENGELS, B.: Vybrané spisy. Sv. 5. Praha, Svoboda 1978.
ŠPIRK, L.: Výrobní zemědělské družstevnictví v rozvojových zemích a jeho vývojové možnosti. Sociol. a Histor. Zeměd., 9, 1973, č. 1.
ŠPIRK, L.: Základní problémy zemědělských výrobních družstev v socialistických a ve vyspělých kapitalistických zemích. Sociol. a Histor. Zeměd., 8, 1972, č. 2.
ŠPIRK, L.: Zemědělské družstevnictví v kapitalistické a lidově demokratické ČSR. Praha, SNPL 1959.
ŠPIRK, L. a kol.: Třicet let rozvoje zemědělství a potravinářského průmyslu v ČSSR. Praha, MZVŽ 1975.
Agrarbericht der Bundesregierung. Bonn 1988.
Eurostat: Betriebsstruktur 1985. Luxemburg, 1988 Stat. úřad EHS.
International Co-operative Alliance, XXIX Congress Stockholm. Agenda and reports, červenec 1988.
Statistická ročenka. Praha, FSÚ 1960—1988.
Velikostní skupiny JZD a státních statků v ČSSR podle výměry zemědělské půdy k 15. 3. 1988. [Materiál katedry ekonomiky podniků.] Praha, VŠZ 1988.

ŠPIRK L. Vysoká škola zemědělská, Praha

Došlo 26. 1. 1989

Historické a sociálně ekonomické souvislosti vývoje zemědělských družstev

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 417—436. — 5 tab., lit. 10, res. čes., rus., angl., něm.

družstevnictví zemědělské, centralizace, koncentrace, diferenciacce, malovýroba, velkovýroba, rodinný podnik, JZD, vývoj, výrobní vztahy socialistické, teoretické pojednání

Článek se zabývá podmínkami vzniku, vývojem a úlohou zemědělských družstev různých forem a typů v podmínkách kapitalistických a socialistických výrobních vztahů. V první části uvádí vývoj různých forem zemědělských družstev na příkladu kapitalistické ČSR, dokumentuje jejich úlohu a možnosti i ve vybraných zemích EHS, a to ve vztahu k probíhající koncentraci a centralizaci výroby a kapitálu v zemědělství. V další části je na základě čs. zkušeností charakterizována úloha zemědělských družstev v období vytváření politických a ekonomických podmínek pro přechod k socialismu. Významná pozornost je věnována využití různých typů zemědělských výrobních družstev při socialistické přestavbě československého zemědělství. V závěrečné části je stručně charakterizován průběh a výsledky centralizace v družstevním sektoru čs. zemědělství.

ШПИРК Л., Сельскохозяйственный институт, Прага

Исторические и социально-экономические аспекты развития сельскохозяйственных кооперативов

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 417—436. — 5 табл., лит. 10, рез. чешск., русск., англ., нем.

сельскохозяйственная кооперация, централизация, концентрация, дифференциация, мелкое производство, крупное производство, семейное предприятие, единый сельскохозяйственный кооператив, развитие, социалистические производственные отношения, теорет. обзор

В статье характеризуются условия возникновения, развития и роль различных форм и типов сельскохозяйственных кооперативов в рамках капиталистических и социалистических производственных отношений. В первой части анализируется развитие различных форм сельскохозяйственных кооперативов на примере капиталистической ЧСР, анализируются также их роль и возможности в избранных странах ЕЭС в условиях концентрации и централизации производства и капитала в сельском хозяйстве. Во второй части на основе чехословацкого опыта характеризуется роль сельскохозяйственных кооперативов в период создания политических и экономических условий для перехода к социализму. Значительное внимание уделяется использованию различных типов сельскохозяйственных производственных кооперативов в процессе социалистической перестройки чехословацкого сельского хозяйства. И в заключительной третьей части дается краткая характеристика результатов процесса централизации в кооперативном секторе чехословацкого сельского хозяйства.

ŠPIRK L., University of Agriculture, Praha

Historical and Socio-economic Circumstances of the Development of Agricultural Co-operatives

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 417—436. — 5 tabs, refs 10, summaries in cs, ru, en, de

agricultural co-operatives, centralization, concentration, differentiation, small-scale production, large-scale production, family enterprise, co-operative farms, development, socialist relations of production, theoretical treatise

There are described the conditions of emergence, development and the role of different forms and types of agricultural co-operatives within the capitalist and socialist relations of production. In the first part it shows the development of different forms of agricultural co-operatives in capitalist Czechoslovakia, it illustrates their role and possibilities also in some EEC countries; all these facts are related to the ongoing concentration and centralization of production and capital in agriculture. Further, on the basis of Czechoslovak experience the role of agricultural co-operatives in the period of creating political and economic conditions for transition to socialism is characterized. Great attention is paid to the utilization of different types of agricultural co-operatives during the socialist reconstruction of Czechoslovak agriculture. Finally, brief characterization is given of the course and results of centralization in the co-operative sector of Czechoslovak agriculture.

ŠPIRK L., Hochschule für Landwirtschaft, Praha

Historische und sozial-ökonomische Zusammenhänge der Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 417—436. — 5 Tab., Lit. 10, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Landw. Genossenschaftswesen, Zentralisierung, Konzentration, Differenzierung, Kleinproduktion, Großproduktion, Familienbetrieb, LPG, Entwicklung, sozial. Produktionsverhältnisse, theoret. Aspekte

Dargelegt werden die Bedingungen der Gründung, der Entwicklung und der Aufgabe der landwirtschaftlichen Genossenschaften unterschiedlichen Typs unter den kapitalistischen und sozialistischen Produktionsverhältnissen. Im ersten Teil des Beitrages wird die Entwicklung unterschiedlicher Formen landw. Genossenschaften in der kapitalistischen ČSR behandelt, deren Aufgabe und Möglichkeiten in ausgewählten EWG-Ländern dokumentiert, und zwar in bezug zur verlaufenden Konzentration und Zentralisierung der Produktion und von Kapital in der Landwirtschaft. Desweiteren wird ausgehend von tschechoslowakischen Erfahrungen die Aufgabe der Genossenschaften charakterisiert bei der Schaffung politischer und ökonomischer Voraussetzungen für den Übergang zum Sozialismus. Große Aufmerksamkeit wird der Nutzung unterschiedlicher Formen und Typen der LPG bei der sozialistischen Umgestaltung der tschechoslowakischen Landwirtschaft gewidmet. Abschließend werden der Verlauf und die Ergebnisse der Zentralisierung im genossenschaftlichen Sektor der tschechoslowakischen Landwirtschaft charakterisiert.

Adresa autora:

Prof. ing. Ludvík Špírk, DrSc., Vysoká škola zemědělská, 165 21 Praha 6-Suchbát

Důsledná realizace zemědělské politiky KSČ přinesla od XIV. sjezdu řadu významných úspěchů. Podstatně se zvýšila soběstačnost v potravinách mírného pásma a u řady rozhodujících produktů již bylo soběstačnosti dosaženo. K výrazným změnám došlo v sociální oblasti, zejména ve sblížení životních a pracovních podmínek v zemědělství a průmyslu, v podstatě byly překonány rozdíly mezi městem a vesnicí. Na XVII. sjezdu KSČ byla oceněna stabilizující role zemědělství v hospodářském a sociálním rozvoji společnosti.

Významný podíl na rozvoji zemědělské výroby mají a budou mít i nadále jednotná zemědělská družstva a společné podmínky. Jejich výsledky jednoznačně potvrzují přednosti zemědělského družstevnictví, budovaného na principech Lenina družstevního plánu aplikovaného na naše podmínky.

Pro další činnost zemědělských družstev a společných podniků v nových sociálně ekonomických podmínkách bylo nutné vytvořit potřebné politické, ekonomické a organizační předpoklady ve formě nové zákonné úpravy, která vyústila v přijetí Zákona o zemědělském družstevnictví. Základní charakteristiky Zákona o zemědělském družstevnictví, uvedené v jeho důvodové zprávě, spočívají:

- v dalším upevnění socialistických zemědělských družstevních organizací vytvořením prostoru pro jejich podnikatelskou iniciativu na principech plné chozrasčotní samostatnosti při současném zvýšení jejich odpovědnosti za uspokojování společenských potřeb ve výživě lidu; k tomu by měly využít kombinací zemědělských a nezemědělských činností spojených s propojováním předvýrobních a povýrobních etap zemědělské a potravinářské výroby včetně zavádění vědeckotechnického pokroku do zemědělské praxe;

- ve vytvoření podmínek pro hlubší propojení zájmů družstevních rolníků se zájmy družstva a družstevního kolektivu se zájmy společnosti při účinnějším využití jejich pracovní iniciativy, společenské aktivity a odpovědnosti;

- v upřesnění pravidel pro vznik a rozvíjení jednotlivých forem zemědělského družstevnictví, kooperace a integrace včetně rozvoje mezinárodní spolupráce;

- v posílení družstevní demokracie a v novém pojetí vztahů státu a jeho orgánů k zemědělským družstevním organizacím.

Zákon o zemědělském družstevnictví bezprostředně ovlivňuje hospodaření a společenské působení 1 633 JZD a 326 společných podniků, spoluvytváří pracovní a sociální podmínky pro téměř jeden milión členů JZD a 80 tisíc pracovníků společných podniků. Přitom se i nadále uplatňuje princip, že základem činnosti družstva je hospodaření na půdě, kterou je povinno řádně využívat, zvelebovat a chránit.

Zákon umožňuje zemědělským družstvům nejen vyrábět zemědělské suroviny, ale také zpracovávat zemědělské výrobky a rozvíjet další činnosti, které především slouží rozvoji zemědělské výroby, avšak i dalším společenským potřebám (včetně oblasti služeb) v působnosti družstva. Vytváří se tak širší prostor pro podnikání družstev v zájmu diverzifikace výroby a k posílení ekonomické stability družstev tvorbou zdrojů k urychlení procesu intenzifikace zemědělské výroby, včetně podmínky pro účelné zapojení československého zemědělského družstevnictví do socialistické mezinárodní spolupráce.

Cílem článku je poukázat na některé ekonomické možnosti a předpoklady k zabezpečování zmíněných úkolů zemědělskými družstvy, které souvisejí se zvláštnostmi reprodukčního procesu v zemědělství a s rozšířením předmětu činnosti JZD o jinou hospodářskou činnost.

METODICKÝ PŘÍSTUP A LITERÁRNÍ ZDROJE

Základní metodický přístup vychází ze zobecnění poznatků, které k dané problematice byly publikovány, a z analýzy kvantitativních údajů o struktuře předmětu činnosti zemědělských družstev, která se vyvíjela souběžně s rozvojem jejich ekonomiky.

Zákonitostmi vývoje socialistického zemědělství se zabývá Špírk (1986), který charakterizuje socialistickou přestavbu zemědělství, horizontální a vertikální kooperaci a integraci v ZPoK a sblížování dvou forem vlastnictví.

Posouzením vlivu zákona o zemědělském družstevnictví, platného do roku 1989 (zákon č. 122/1975 Sb.), na vnitropodnikovou činnost se zabývají Vokátý a kol. (1985), kteří provádějí rozbor tehdejší právní úpravy organizace a řízení JZD, členských a pracovních vztahů, pozemkových a některých dalších majetkoprávních vztahů. Uvádí se, že již před přijetím tohoto zákona musela legislativa reagovat na rozvoj kooperace a rozšiřování předmětu činnosti JZD.

Právním výrazem tohoto procesu byly některé změny a doplňky existujícího zemědělsko-družstevního zákonodárství, zvláště ke konci šedesátých let a na počátku let sedmdesátých (mezi jiným např. vyhl. MZVŽ z roku 1968 o společných družstevních podnicích a o provozování přidružené výroby JZD, dále vyhl. FMZVŽ z roku 1972 o kooperačních vztazích při rozvoji specializace a koncentrace zemědělské výroby).

Právněekonomickými souvislostmi přidružené výroby se zabývají Slabý a kol. (1983), kteří komplexně posuzují vliv přidružené výroby na ekonomické výsledky JZD z hlediska jejich diferenciaci a územního rozmístění. Současně uvádějí vymezení přidružené výroby podle tehdejší klasifikace na zpracování zemědělských výrobků, těžbu nerostných surovin, zemní práce, dřezozpracující výrobu, kovovýrobu, výrobu z plastických hmot, textilní, kožedělnou a gumárenskou výrobu, výrobu drobného zboží, stavební činnost, opravárenskou činnost, dopravu a ostatní přidruženou výrobu.

Z celkových výkonů zaujímá přidružená výroba největší podíl (25 %) ve Východoslovenském kraji, dále pak ve Středoslovenském, Jihomoravském, Severočeském a Severomoravském kraji. V ostatních krajích zaujímá nižší než 10% podíl. Slabý a kol. (1983) vysvětlují značnou diferenciaci nízkým zastoupením přidružené výroby v některých krajích (zvláště v Jihočeském a Západočeském) v návaznosti na zvláštní podmínky rozvoje zemědělské výroby v pohraničních oblastech, kde musela být pro zabezpečování zemědělské výroby volena ve značném rozsahu organizační forma státních statků. Činnost těchto státních statků byla po dlouhé období provázána problémy s pracovními silami pro zabezpečení nejnútnejších po-

třeb zemědělské prvovýroby. Přitom špičkové (sezónní) práce byly řešeny především brigádní výpomocí z nezemědělských úseků národního hospodářství.

S ohledem na tyto skutečnosti se v uvedených oblastech neprojevovaly důsledky sezónnosti zemědělské výroby na využití pracovních kapacit trvale činných pracovníků a nebyl k dispozici ani potřebný prostor a motivace pro rozvoj ostatních činností mimo hlavní předmět činnosti. Na diferenciaci dále působil kromě jiných příčin i vnitřní pohyb obyvatelstva uvnitř jednotlivých krajů (např. dosídlování) a rovněž vliv velkých měst (Středočeský a Západoslovenský kraj) a průmyslových aglomerací.

Vliv horších přírodních podmínek na efektivnost zemědělské výroby zabezpečovanou především rozvojem přidružené výroby analyzuje Valenta (1988). V návaznosti na klasifikaci Slabého a kol. (1983) uvádí, že na tržbách přidružené výroby se téměř jednou třetinou podílela kovovýroba (32,9 %), stavební činnost (19,8 %), ostatní přidružená výroba včetně výrobní kooperace s průmyslovými podniky (10,4 %), zpracování zemědělských surovin (8,7 %), dřevovýroba (8,1 %), textilní výroba (5,1 %), opravy a servis (4,8 %), výrobky z plastických hmot (4,5 %), zemní práce (1,7 %), těžba nerostných surovin (1,5 %), dopravní služby (1,5 %) a výroba drobného nepotravinářského a nestrojírenského zboží (1,0 %).

Avšak jednotná zemědělská družstva působící v horších přírodních podmínkách mají stále ještě zhruba třikrát vyšší intenzitu přidružené výroby ve srovnání s družstvy v lepších přírodních podmínkách. Umožňuje jim to vyrovnávat celkové hospodářské výsledky s druhou skupinou družstev. Rozšiřování přidružené výroby však je podstatným faktorem, který zvyšuje hospodářský výsledek i z vlastní zemědělské produkce.

Valenta (1988) dokladuje, že i u nadprůměrných družstev umožňuje vysoká intenzita přidružené výroby financovat inovace v zemědělské výrobě. Například nadprůměrná družstva působící v horších přírodních podmínkách mají díky tomu dvojnásobně vyšší zisk ze zemědělské produkce než podprůměrná družstva působící v lepších přírodních podmínkách, ale s nízkou intenzitou přidružené výroby. Diference v intenzitě přidružené výroby a jejich důsledky pro hospodářské výsledky různých skupin jednotných zemědělských družstev jsou objektivním faktorem, který způsobuje, že rozšiřování přidružené výroby bude dále pokračovat.

Nutnost rozvoje nezemědělských činností i v předních zemědělských podnicích vyplývá z toho, že fondová absorpční kapacita vlastního zemědělství je omezená. Podrobně tuto problematiku analyzuje Píč (1983), který uvádí, že fondová vybavenost zemědělství se ve sledovaném období zvyšovala 1,7krát rychleji než produktivita práce.

K obdobným závěrům dochází i Grznár (1987), který dokladuje, že proces intenzifikace zemědělské výroby má svoje vlastní zákonitosti, kde jedním z projevů je už Liebigem formulovaný a V. I. Leninem analyzovaný pokles účinnosti dodatečných vkladů na daném stupni vědeckotechnického rozvoje. V dynamice rozvoje se však brzdy růstu efektivnosti permanentně odstraňují zvyšováním úrovně aplikace výsledků vědy a techniky.

Pokles účinnosti se výrazně projevuje zejména v průmyslových hnojivech, jejichž naturální efektivnost se v období 1966–1983 snížila o čtvrtinu.

Ve stejném období se produktivita práce zvýšila o 70 %, zatímco vybavenost základními prostředky vzrostla čtyřnásobně.

Vliv zvláštností reprodukčního procesu na efektivní intenzifikaci v zemědělských družstvech

V paragrafu 13, čl. 1 Zákona o zemědělském družstevnictví je uvedeno, že družstvo je povinno především provozovat zemědělskou výrobu a v zájmu jejího dalšího rozvoje racionálně a efektivně hospodařit na zemědělské půdě, v lesích, vodních plochách a rybnících s chovem ryb, které užívá.

Naplněním této části Zákona o zemědělském družstevnictví budou družstva významně přispívat k efektivní intenzifikaci zemědělství.

Vzhledem ke zvláštnostem reprodukčního procesu zemědělské výroby, který má biologický charakter s bezprostřední vazbou na půdu a s rozdílností výrobního a pracovního procesu, je úkol jeho dalšího rozvoje a intenzifikace náročnější než v jiných odvětvích národního hospodářství.

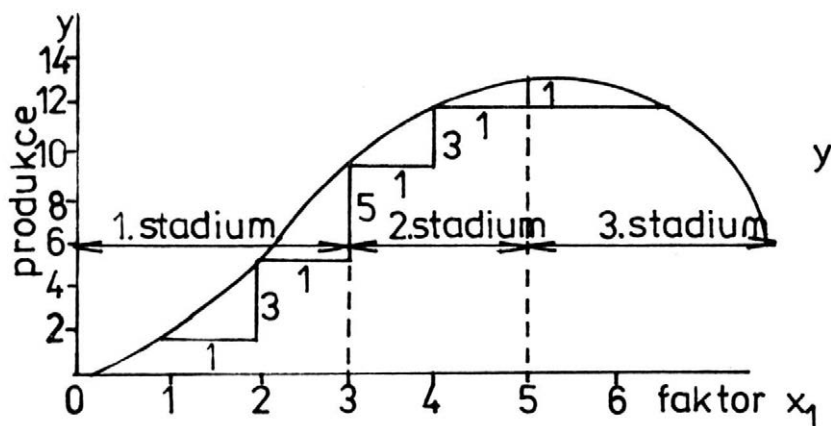
Biologický charakter reprodukčního procesu zemědělské výroby se promítá do specifických podmínek jeho intenzifikace. Ne vždy si tuto okolnost plně uvědomují nezemědělské ekonomové. V jejich odvětvích nepůsobí biologické limity rozšiřování výroby, která se může dokonce extenzívním budováním dalších výrobních kapacit, uplatňovaným v dosavadním vývoji naší ekonomiky, neustále zvyšovat. Ani prosté zvyšování směnnosti nelze v zemědělských družstvech, ale ani ve státních statcích při rozdílu mezi pracovním a výrobním procesem všeobecně uplatnit.

V zemědělství, vzhledem k nerozmnožitelnosti základního výrobního prostředku — půdy, jejíž výměra se dokonce snižuje, je jedinou možností růstu zemědělské výroby zvyšování její intenzity.

V odvětví zemědělství se intenzifikace uplatňuje převážně z biologického omezení daného výměrou zemědělské půdy, prozatím méně z ekonomického zájmu podniků i v předcházejících soustavách řízení. Pokud by se přitom neprojevoval rychlejší růst nákladů než produkce, vytvářející známý ekonomický vztah, že intenzita je drahá, intenzifikace by pokračovala pro zajištění maximálního objemu důchodů ještě rychlejšími tempy.

Při možnostech růstu výměry půdy zemědělských podniků by bylo dosažení stejného objemu produkce zvyšováním osevních ploch, avšak s nižšími hektarovými výnosy, ekonomicky i ekologicky přínosné. Na dosažení nižších hektarových výnosů by nebylo nutné vynakládat vůči objemu produkce nadproporcionální náklady snižující míru rentability a aplikovat vysoké dávky hnojiv a ostatních chemických prostředků s negativními ekologickými vlivy. Nižší hektarové výnosy odpovídají přirozené úrodnosti půdy bez dodatečných vkladů. Vyplývá to z odlišného průběhu produkčních funkcí v zemědělství v porovnání s produkčními funkcemi z průmyslových odvětví.

Typická produkční funkce v zemědělství podle Tvrdoně (Píček 1977), vyjadřující průběh transformace výrobních faktorů v produkci, má tři stadia. Zpočátku při zvyšování dávek výrobního faktoru, např. hnojiv, a jeho celkově nízké aplikační úrovni se produkce zvyšuje s vyšší než jednotkovou pružností — rychleji než faktor. Ve druhém stadiu se při zvyšování faktoru produkce ještě zvyšuje, avšak pomaleji než výrobní faktor, s pružností menší než jednotkovou. Ve třetím stadiu se produkce — při přehnojení, přechemizování, nadměrných dávkách závlahové vody a jiných faktorech, které jsou předmětem zkoumání — dokonce snižuje. Průběh jednofaktorové obecné produkční funkce $y = f(x_1 | x_2, x_3, \dots, x_n)$ je zřejmý z obr. 1.

- y — hektarový výnos, užitkovost, hrubá zemědělská produkce, čistá produkce a jiné výsledky výroby
 x_1 — výrobní faktor (hnojiva, krmiva, výrobní fondy, pracovní náklady), jehož rozsah se nemění
 $x_2, x_3, \dots, x_n$ — ostatní výrobní faktory, jejichž rozsah se mění

1. Průběh obecné progresivně regresivní produkční funkce v zemědělství — The course of the general progressively depressive production function in agriculture

V grafu je pro zjednodušení uveden průběh jednofaktorové produkční funkce, avšak obdobné závěry jsou platné i pro vícefaktorové produkční funkce, jejichž znázorněním je produkční povrch. Produkční pružnost produkčních funkcí je odvozena ze vztahu:

$$P_p = \frac{\partial y}{\partial x_i} \cdot \frac{x_i}{y}$$

kde: $\frac{\partial y}{\partial x_i}$ — parciální derivace produkční funkce (prostá derivace u jednofaktorových produkčních funkcí)

$\frac{x_i}{y}$ — podíl souřadnic bodu produkčního povrchu, pro který se produkční pružnost odvozuje

Uvedené vztahy potvrzuje nejen experimentální zkoumání, nýbrž i praktická zkušenost se zabezpečováním růstu výroby. Pokud by přírůstek produkce v relaci k přírůstku faktoru byl stále větší, popř. alespoň konstantní, zvyšování výroby by bylo stále jednodušším problémem s trvalým poklesem, popř. alespoň stabilitou jednotkových nákladů. Praxe současného zemědělství (nejen našeho) však potvrzuje regresivní průběh produkčních funkcí. Regresivita produkčních funkcí při vysoké intenzitě výroby vyplývá z toho, že faktorová absorpční kapacita zemědělské výroby je omezená a na hektar lze při dané úrovni vědeckotechnického rozvoje vynaložit po zabezpečení nejkvalitnějších vstupů (osiv, hnojiv aj.) limitované množství nákladů. Jejich další zvyšování by vedlo ve třetím stadiu produkčních funkcí k poklesu produkce a k dalšímu prohloubení negativních ekologických vlivů zemědělské výroby.

V řadě západních zemí vede omezená kapitálová absorpční schopnost zemědělství a kvóty na výrobu řady výrobků k odlivu zájmu o investování v tomto odvětví, v němž se výroba nemůže plynule zvyšovat jako v jiných odvětvích. Bez inter-

venčí a dotací by bylo zemědělství v těchto zemích pro tamní výrobce ekonomicky nezajímavé, jak je zřejmé např. z vývoje britského zemědělství se stále větším podílem neobdělávané půdy a vyklidňováním celých oblastí. Podpora rozvoje vlastního zemědělství se projevuje i v tom, že byla v řadě zemí EHS zrušena úhrada poskytovaná za neobdělávanou půdu a nabývá na významu zajištění potravinové soběstačnosti z vlastních zdrojů i při vyšších než světových cenách.

Jestliže v případě ČSSR nemáme dostatek zdrojů vytvořených vývozem výrobků průmyslového charakteru na nákup potravin v zahraničí, je nutné zabezpečit výživu obyvatelstva soběstačností ve výrobě potravin mírného pásma. Při výměře 0,3 ha orné půdy na obyvatele lze tento úkol realizovat pouze při vysoké intenzitě výroby, odpovídající druhému stadiu produkčních funkcí. Z objektivních důvodů, které vyplývají z biologického charakteru reprodukčního procesu zemědělské výroby s regresivním průběhem produkčních funkcí a následnými vysokými intenzifikačními náklady musí být požadovaná intenzita výroby dotována z celospolečenských zdrojů.

Potřebu cenových intervencí a dotací navíc zdůrazňuje dynamika materiálových nákladů. Jejich růst jako nejvýznamnější nákladové položky (představují přibližně 70 % vlastních nákladů) má vyšší dynamiku než růst nákupních cen, kterými uhrazuje zemědělství nízkou produktivitu práce a kvalitu strojů, zařízení, chemikálií a jiných výrobků přicházejících z dodavatelských odvětví.

Zemědělské podniky mohou ovlivňovat svou ekonomickou výkonnost přibližně z 30 % v oblasti pracovních a finančních nákladů, zatímco zbývající náklady (vyjma spotřebovaného meziprojektu) jsou podílem dodavatelských odvětví. V rozhodujících odvětvích zemědělské výroby se zvýšily náklady v průběhu osmi let (od roku 1980) o 30–45 %. Podle souboru JZD sledovaného ve VÚEZVŽ např. u pšenice byly v roce 1980 materiálové náklady 5 220 Kčs . ha⁻¹, zatímco v roce 1987 již 6 782 Kčs . ha⁻¹, tj. zvýšení o 30 %. U dojníc materiálové náklady na 100 krmišných dnů činily v roce 1980 2 579 Kčs a o osm let později již 3 726 Kčs, tj. zvýšení o 44 %.

K vysoké intenzitě zemědělské výroby, která je společensky žádoucí, jsou nutné vzhledem k regresivnímu charakteru produkčních funkcí a klesající účinnosti výrobních faktorů stále vyšší materiálové vklady. Vyplývají jak z nezbytného růstu rozsahu aplikovaných výrobních faktorů (v naturálních jednotkách – v l, kg aj.), tak (a to především) z růstu cen výrobních prostředků. Např. během deseti let traktor téhož typu je o 100 tis. Kčs (tj. o 100 %) dražší. O to je efektivní intenzifikace v zemědělství úkolem náročnějším než v jiných odvětvích národního hospodářství.

Limitovaná faktorová absorpční kapacita půdy a zemědělské výroby obecně platí pouze v krátkodobém období konstantní úrovně vědeckotechnického rozvoje. V delším časovém období se absorpční kapacita zvyšuje vyšlechtěním nových odrůd, plemen, uplatňováním nových hnojiv, krmiv a moderními technologiemi jejich aplikace – v souladu s Leninovou kritikou tzv. zákona ubývajících výnosů půdy. Vědeckotechnický rozvoj se projevuje posunutím regresivity produkční funkce do vyšší fáze a s vyšší úrovní produkce a větším rozsahem použitých faktorů.

Rozvoj jiné hospodářské činnosti – organická součást předmětu činnosti zemědělských družstev

Ve zmíněném paragrafu zákona o zemědělském družstevnictví v čl. 2 je uvedeno mj., že družstvo může vyrábět potravinářské výrobky, poskytovat služby, prodávat vlastní vyrobené zboží a rozvíjet jinou hospodářskou činnost, pokud není provozována na úkor vlastní zemědělské výroby.

Zahrnutí nezemědělských činností do předmětu činnosti zemědělských družstev, ale i státních zemědělských podniků v příslušných zákonech vyplývá rovněž z regresivního průběhu produkčních funkcí, omezené faktorové absorpční kapacity vlastní zemědělské výroby a růstu nákladovosti při vysoké intenzitě výroby. Družstva v zájmu celoročního zaměstnání svých členů, využití výrobních prostředků nebo vlastních a místních materiálových zdrojů, jakož i k zabezpečení společensky prospěšné výroby a služeb provozují zpracovatelskou a jinou hospodářskou činnost.

Uznání nezemědělské činnosti v rámci předmětu činnosti zemědělských organizací je nezbytné zejména pro ty podniky, které mají relativní nadbytek finančních zdrojů a pracovních sil. Cílem socialistického podniku není hromadění kapitálu, nýbrž výroba užitných hodnot. Pokud je využití finančních i pracovních zdrojů ve vlastní zemědělské výrobě limitováno biologickým charakterem zemědělské výroby, je zdůvodnění pro jejich umístění ve zpracovatelské a jiné hospodářské činnosti s cílem vybudovat integrované podniky. Již v roce 1985 mělo 252 předních družstev rozsah přidružené výroby v podílu od 25 do 50 % z celkových tržeb. 55 podniků mělo rozsah přidružené výroby v podílu na tržbách mezi 50 a 75 %. Čtyři JZD měla tento podíl dokonce vyšší než 75 %.

Vzhledem k nákladovosti vysoké intenzity výroby, která je charakteristická pro většinu zemědělských družstev, přispívá rozvoj jiné hospodářské činnosti k řešení samofinancování zemědělských podniků, které vytvářejí v průměru posledních let 55 % zisku v přidružené výrobě a tak vlastními cestami zvyšují nízkou rentabilitu zemědělské prvovýroby, z níž se vydělily podniky služeb a zpracování zemědělské suroviny.

Vzhledem k náročnějším ekonomickým podmínkám jiné hospodářské činnosti, pro jejíž rozvoj platí stejná pravidla jako v jiných odvětvích národního hospodářství, však budou podniky nuceny zvyšovat výkonnost vlastní zemědělské výroby. Pokud by tomu tak nebylo, vysoce přínosná jiná hospodářská činnost by mohla konzervovat vysokou materiálovou a fondovou náročnost našeho zemědělství. Bylo by účelné v této souvislosti zpracovat pravidla schvalování jiné hospodářské činnosti před zápisem do podnikového rejstříku tak, aby se zdrojů získaných z této činnosti přednostně využívalo k modernizaci zemědělské výroby, zabezpečující v konečných důsledcích zlevnění výroby potravin a nikoliv pouze modernizaci přidružené výroby.

Rozvoj zpracovatelské a jiné hospodářské činnosti zahrnutý v Zákonu o zemědělském družstevnictví, nemá však význam jen z hlediska změn kvantitativních charakteristik ekonomiky družstev, nýbrž je procesem kvalitativního přebudování podniků zemědělské prvovýroby na moderní integrované podniky, zabezpečující potřebnou efektivnost předvýrobní, výrobní, zpracovatelské a realizační fáze potravinového řetězce. Příslušná disparita mezi životní úrovní, pracovními příležitostmi a sociálně kulturním zázemím města a venkova je tak v ČSSR jako v jedné z prvních zemí světa překonána.

Nové znění Zákonu o zemědělském družstevnictví tak stimuluje ekonomický a sociální rozvoj v rámci celého národního hospodářství a přispívá k realizaci strategické linie XVII. sjezdu KSČ v odvětví s nezastupitelným posláním zabezpečujícím výživu lidu.

ZÁVĚR

Z uvedeného vyplývají následující souvislosti úprav zákona o zemědělském družstevnictví a ekonomiky zemědělských družstev:

1. K zabezpečení efektivního rozvoje družstev i státních statků při vysoké intenzitě zemědělské výroby nezbytné k soběstačnosti ve výrobě potravin jsou objektivně nutné dotace a cenové intervence.
2. Diferencovaný přístup k odvětví zemědělství ve srovnání s jinými národohospodářskými resorty vyplývá z biologického charakteru reprodukčního procesu s regresivními produkčními funkcemi a limitované absorpční kapacitě půdy. Ekonomická podpora zemědělství není výrazem ochrany a resortismu, nýbrž je národohospodářskou potřebou.
3. K prosazení efektivní intenzifikace zemědělské výroby je nutný rozvoj jiné hospodářské činnosti, využívající volné materiálové a pracovní zdroje zemědělských podniků při současném posílení jejich schopnosti samofinancování.
4. Doposud nízká produktivita zemědělské prvovýroby i potravinářského průmyslu je důsledkem nízké produktivity práce v dodavatelských odvětvích, jež zabezpečují moderní materiálně technickou základnu rozvoje zemědělství a potravinářského průmyslu. Postupně je budována svépomocně v rámci nezemědělské činnosti zemědělských družstev.
5. Nové znění Zákona o zemědělském družstevnictví stimuluje ekonomický a sociální rozvoj v rámci celého národního hospodářství.

Literatura

- LEDL, C.: *Ekonomika zemědělství*. Praha, VŠZ 1986.
- MARKUŠ, J.: *Hospodársky mechanizmus riadenia agrokomplexu*. Bratislava, Príroda 1987.
- PÍČ, J.: *Ekonomika zemědělství*. Praha, SPN 1977.
- PÍČ, J.: *Intenzivní reprodukce k soběstačnosti ve výživě*. Praha, Svoboda 1983.
- SLABÝ, A. a kol.: *Přidružená výroba v zemědělství*. Praha, FMZVž 1983.
- VALENTA, F.: *Průmyslová výroba v zemědělských podnicích*. *Zeměd. Ekon.*, 34, 1988, č. 6.
- VOKATÝ, P. a kol.: *Organizačně právní problematika mezipodnikové kooperace a zemědělsko-průmyslové integrace*. In: *Sborník VŠZ*. Praha, VŠZ 1985.
- Návrh Zákona o zemědělském družstevnictví. *Zeměd. Nov.*, 3. 9. 1987.
- Zákon o zemědělském družstevnictví. *Rudé Právo*, 16. 6. 1988.

Došlo 16. 1. 1989

K některým změnám Zákona o zemědělském družstevnictví v ekonomických souvislostech

Zeměd. Ekon., 35, 1989, č. 5, s. 437–446. — 1 graf, lit. 9, res. čes., rus., angl., něm.

zákon v zemědělském družstevnictví, zvláštnosti zemědělské výroby, produkční funkce regresivní, nákladovost intenzifikace, nezemědělská činnost, samofinancování, teoretické pojednání

Článek se zabývá zvláštnostmi reprodukčního procesu v zemědělství, které ovlivňují efektivní rozvoj zemědělské výroby družstva, vymezený v Zákonu o zemědělském družstevnictví. Z regresivního průběhu produkčních funkcí a z omezené faktorové absorpční kapacity půdy a zemědělské výroby je zřejmé, že efektivní intenzifikace zemědělské výroby je možná pouze za ekonomické podpory zemědělství z celospolečenských zdrojů. K efektivnímu využívání volných materiálových a pracovních zdrojů JZD je v Zákonu o zemědělském družstevnictví v předmětu činnosti družstev zahrnuta zpracovatelská a jiná hospodářská činnost, která přispívá k schopnosti samofinancování zemědělských podniků. Současně vyvolává kvalitativní přeměnu zemědělských družstev. Nové znění Zákona o zemědělském družstevnictví tak stimuluje ekonomický a sociální rozvoj v rámci národního hospodářství.

ТВРДОНЬ И., Сельскохозяйственный институт, Прага

K отдельным экономическим аспектам изменений в Законе о сельскохозяйственной кооперации

Zeměd. Ekon., 35, 1989, № 5, с. 437–446. — 1 граф, лит. 9, рез. чешск., русск., англ., нем.

закон о сельскохозяйственной кооперации, особенности сельскохозяйственного производства, регрессионные производственные функции, затраты, связанные с интенсификацией, несельскохозяйственная деятельность, самофинансирование, теоретическое обсуждение

Рассматриваются особенности процесса воспроизводства в сельском хозяйстве, вытекающие из „Закона о сельскохозяйственной кооперации“ и оказывающие влияние на эффективное развитие сельскохозяйственного производства в кооперативах. Регрессионное разбиение производственных функций, понижение факториальной емкости поглощения почвы и сельскохозяйственного производства показали, что эффективная интенсификация сельскохозяйственного производства возможна только при условии экономической поддержки сельского хозяйства за счет общественных ресурсов. С целью эффективного использования свободных материальных и трудовых ресурсов единых сельскохозяйственных кооперативов в Законе о сельскохозяйственной кооперации предусмотрена возможность реализации работ по переработке продукции, а также других видов хозяйственной деятельности, способствующих переходу сельскохозяйственных предприятий на режим самофинансирования и вызывающих качественное преобразование самих сельскохозяйственных кооперативов. Таким образом, новый „Закон о сельскохозяйственной кооперации“ стимулирует экономическое и социальное развитие в рамках народного хозяйства.

Some Changes in the Agricultural Co-operative Act from the viewpoint of Economic Relations

Zeměd. Ekon., 35, 1989, No. 5, pp. 437–446. — 1 graph, refs 9, summaries in cs, ru, en, de

Agricultural Co-operative Act, particularities of agricultural production, degressive production function, cost rate of intensification, non-agricultural activities, self-financing, theoretical treatise

The particularities are dealt with of the reproduction process in agriculture influencing effective development of the agricultural production of the co-operative as defined in the Agricultural Co-operative Act. From the degressive course of production functions and from the limitation of factorial absorbing capacity of soil and agricultural production it follows that effective intensification of agricultural production is possible only with economic support to agriculture from the resources of the society as a whole. Processing and other types of economic activities contribute to self-financing ability of agricultural enterprises. In order to exploit effectively the free material and labour sources of co-operative farms these activities are included in the Agricultural Co-operative Act as one of the objectives of their activities. At the same time it gives rise to a qualitative change of co-operative farms. Hence, the new Agricultural Co-operative Act stimulates the economic and social development within the national economy.

TVRDOŇ J., Hochschule für Landwirtschaft, Praha

Zu einigen Änderungen des Gesetzes über das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen unter ökonomischen Gesichtspunkten

Zeměd. Ekon., 35, 1989, Nr. 5, S. 437–446. — 1 graph. Daust., Lit. 9, Zus. in Tschech., Russ., Engl., Dtsch.

Gesetz über das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen, Besonderheiten der landw. Produktion, degressive Produktionsfunktion, Intensivierungsaufwand, außerlandw. Tätigkeit, Eigenfinanzierung, theoret. Aspekte

Behandelt werden Besonderheiten des landwirtschaftlichen Reproduktionsprozesses, von denen die effektive Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktion der Genossenschaften beeinflusst wird, wie sie im Gesetz über das landw. Genossenschaftswesen vorgezeichnet ist. Aus dem degressiven Verlauf der Produktionsfunktionen und der Begrenzung der faktorenbezogenen Absorptionskapazität des Bodens ergibt sich, daß eine effektive Intensivierung der Agrarproduktion nur bei ökonomischer Unterstützung aus gesellschaftlichen Quellen möglich ist. Zur effektiven Nutzung freier materieller und Arbeitskräfteressourcen der LPG sind im Gesetz in den Tätigkeitsbereich der LPG auch die verarbeitende und andere wirtschaftliche Tätigkeiten einbezogen, die zur Fähigkeit der Eigenfinanzierung der Landwirtschaftsbetriebe beitragen. Gleichzeitig führt dies zu qualitativen Veränderungen der LPG. Die neue Fassung des Gesetzes stimuliert somit die ökonomische und soziale Entwicklung der LPG im Rahmen der Volkswirtschaft.

Adresa autora:

Prof. ing. Jiří Tvrdoň, CSc., Vysoká škola zemědělská, 165 21 Praha 6 - Suchbát

СОДЕРЖАНИЕ

Тврдоň Й.: Опыт 40-летнего строительства соц. кооперативов — основа успешной перестройки сельского хозяйства	329
Заиц М.: Цорок лет чел. социалистического сельского хозяйства	331
Халупа С.: Значение исторического опыта для нынешнего и будущего этапов развития	341
Йонаш П.: Вклад сельскохозяйственной кооперации в решение социального развития деревни	349
Цамбел С.: Воплощение в жизнь ленинского кооперативного плана в условиях чехословацкого сельского хозяйства	355
Дивила Э.: Единый сельскохозяйственный кооператив Агрокомбинат Слушovice — современное кооперативное хозяйство	371
Грмо В.: Факторы развития передовых сельскохозяйственных предприятий	383
Хома Д.: Развитие единых сельскохозяйственных кооперативов — процесс постепенного формирования хозрасчетных предприятий	391
Кадлечикова М.: Тенденции развития организационных структур управления в единых сельскохозяйственных кооперативах	401
Матес П., Шелле К.: Сороколетие правового упорядочения социалистической сельскохозяйственной кооперации	409
Шпирк Л.: Исторические и социально-экономические аспекты развития сельскохозяйственных кооперативов	417
Тврдоň И.: К отдельным экономическим аспектам изменений в Законе о сельскохозяйственной кооперации	437

Приложение

Статистические обзоры чел. агро-продовольственного комплекса
(Развитие основных показателей ЕСХК)

CONTENTS

Tvrdoň J.: Experience from the Forty-Years' Construction of Socialist Agricultural Co-operatives is a Base of Successful Implementation of Restructuring in Agriculture	329
Zajíc M.: Forty Years of Socialist Agriculture in Czechoslovakia	331
Chalupa S.: An Advice from the Past for the Present and Future	341
Jonáš P.: The Share of Agricultural Co-operatives in the Social Development in Rural Areas	349
Cambel S.: Introduction of Lenins Cooperative Plan in the Czechoslovak Agriculture	355
Divila E.: Cooperative Farm Agrocombine Slušovice — a Modern Cooperative Enterprise	371
Hrmo V.: The Developmental Factors of Advanced Agricultural Enterprises	383
Choma D.: Development of Agricultural Co-operatives as a Process of Gradual Formation of Enterprises Farming on Khosraschot Principles	391
Kadlečíková M.: Developmental Trends of the Organisational Structures of Management on Cooperative Farms	401
Mates P., Schelle K.: Forty Years of the Legal Regulation of the Socialist Agricultural Cooperatives	409
Špírk L.: Historical and Socio-economic Circumstances of the Development of Agricultural Co-operatives	417
Tvrdoň J.: Some Changes in the Agricultural Co-operative Act from the viewpoint of Economic Relations	437

Supplement

Statistical Surveys about the Czechoslovak Agricultural and Food Production Complex
(Development of Basic Indicators of Cooperative Farms)

INHALT

Tvrdoň J.: : Erfahrungen der 40 Jahre Aufbau sozialistischer landwirtschaftlicher Produktionsgenossenschaften als Grundlage einer erfolgreichen Realisierung der ökonomischen Reform in der Landwirtschaft	329
Zajíc M.: 40 Jahre tschechoslowakische sozialistische Landwirtschaft	331
Chalupa S.: Lehren aus der Geschichte für heute und die Zukunft	341
Jonáš P.: Anteil des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens an der Lösung der sozialen Entwicklung des Dorfes	349
Cambel S.: Die Anwendung des Leninschen Genossenschaftsplans in der tschechoslowakischen Landwirtschaft	355
Divila E.: Das Agrokombinat Slušovice — ein moderner Genossenschaftsbetrieb	371
Hrmo V.: Entwicklungsfaktoren fortgeschrittener landwirtschaftlicher Betriebe	383
Choma D.: Die Entwicklung der landwirtschaftlichen Genossenschaften als Prozeß der allmählichen Herausbildung von Betrieben, die auf der Grundlage der wirtschaftlichen Rechnungsführung wirtschaften	391
Kadlečíková M.: Entwicklungstendenzen der Organisationsstrukturen der Leitung in den LPG	401
Mates P., Schelle K.: Vierzig Jahre juristische Gestaltung des landwirtschaftlichen Genossenschaftswesens	409
Špírk L.: Historische und sozial-ökonomische Zusammenhänge der Entwicklung der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften	417
Tvrdoň J.: Zu einigen Änderungen des Gesetzes über das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen unter ökonomischen Gesichtspunkten	437

Beilage

Statistische Übersichten über den tschechoslow. Agrar-Ernährungs-Komplex
(Entwicklung der Grundparameter der landwirtschaftl. Produktionsgenossenschaften)

Vědecký časopis ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA uveřejňuje studie, rozbor a vědecká pojednání o vyřešených úkolech výzkumu v oboru ekonomiky zemědělství a potravinářského průmyslu. Vydává Československá akademie zemědělská — Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství. Vychází měsíčně. Redakce: 120 56 Praha 2, Slezská 7, telefon 25 75 41, 25 44 51. Celoroční předplatné Kčs 120,—, Vytiskl Tisk, knižní výroba, n. p., Brno, závod 3, 737 36 Český Těšín.

© Ústav vědeckotechnických informací pro zemědělství, Praha 1989.

Rozšiřuje PNS. Informace o předplatném podá a objednávky přijímá každá administrace PNS, pošta, doručovatel a PNS-ÚED Praha, ACT, Kafkova 19, 160 00 Praha 6, PNS-ÚED Praha, závod 02, Obránců míru 2, 656 07 Brno, PNS-ÚED Praha, závod 03, Gottwaldova tř. 206, 709 90 Ostrava 9. Objednávky do zahraničí vyřizuje PNS — ústřední expedice a dovoz tisku Praha, administrace vývozu tisku, Kovpakova 26, 160 00 Praha 6.

STATISTICKÉ PŘEHLEDY

o čs. zemědělsko-potravinářském komplexu
PŘÍLOHA ČÍSLA 5 ČASOPISU ZEMĚDĚLSKÁ EKONOMIKA

ČÍSLO

5

1989

VÝVOJ ZÁKLADNÍCH
UKAZATELŮ JZD

Počet a výměra JZD (stav k 1. 1.)

Území, kraj	Počet JZD				Výměra zemědělské půdy vč. záhumenků v tis. ha				Průměrná výměra společné zemědělské půdy 1 JZD v ha			
	1976	1981	1986	1988	1976	1981	1986	1988	1976	1981	1986	1988
ČSSR	2 206	1 722	1 677	1 658	4 407	4 382	4 368	4 373	1 920	2 486	2 553	2 597
ČSR	1 421	1 084	1 044	1 025	2 683	2 665	2 641	2 642	1 824	2 421	2 499	2 562
SSR	785	638	633	633	1 724	1 717	1 727	1 731	2 093	2 596	2 642	2 654
Středočeský	216	169	167	165	460	453	451	453	2 074	2 664	2 696	2 742
Jihočeský	217	175	167	165	406	410	406	405	1 835	2 319	2 418	2 443
Západočeský	139	91	88	88	226	219	218	218	1 596	2 398	2 473	2 474
Severočeský	73	58	57	57	130	124	123	123	1 741	2 111	2 115	2 141
Východočeský	287	227	215	211	469	469	465	467	1 570	2 032	2 139	2 196
Jihomoravský	359	264	251	240	686	680	673	672	1 822	2 531	2 630	2 787
Severomoravský	130	100	99	99	305	310	305	304	2 250	2 983	2 996	3 015
Západoslovenský	333	247	243	244	732	728	723	725	2 103	2 861	2 907	2 907
Středoslovenský	206	179	179	178	464	484	499	499	2 135	2 584	2 666	2 689
Východoslovenský	246	212	211	211	528	505	505	507	2 045	2 297	2 317	2 330

Pracovníci JZD podle druhu činnosti (průměrný evidenční počet ve fyzických osobách)

Ukazatel	ČSSR				ČSR				SSR			
	1975	1980	1985	1987	1975	1980	1985	1987	1975	1980	1985	1987
Počet pracovníků												
Trvale činní pracovníci: manuální celkem	568 652	512 567	509 343	508 502	338 880	295 306	288 538	289 402	229 772	217 261	220 805	219 100
v tom:												
v rostlinné výrobě	242 979	170 861	146 676	135 061	137 929	94 221	79 685	73 117	105 050	76 640	66 991	61 944
z toho traktoristé a kombajnéri	72 364	67 617	66 181	65 095	46 924	43 623	42 031	41 060	25 440	23 994	24 150	24 035
v živočišné výrobě	197 812	185 494	170 844	165 638	124 063	112 573	102 126	98 992	73 749	72 921	68 718	66 646
v přidružené výrobě	25 959	33 254	54 082	66 163	14 219	15 545	23 239	31 070	11 740	17 709	30 843	35 093
v ostatních činnostech ¹⁾	101 902	122 958	137 741	141 640	62 669	72 967	83 488	86 223	39 233	49 991	54 253	55 417
technicko-hospodářští	68 698	78 558	86 766	91 367	43 666	49 941	55 141	58 027	25 032	28 617	31 625	33 340
ostatní	20 468	24 010	30 903	34 601	11 358	13 831	16 563	18 572	9 110	10 179	14 340	16 029
Trvale činní pracovníci celkem	657 818	615 135	627 012	634 470	393 904	359 078	360 242	366 001	263 914	256 057	266 770	268 469
Sezónní a pomáhající	60 509	65 493	59 323	56 575	38 387	40 516	40 243	39 899	22 122	24 977	19 080	16 676
Pracovníci celkem	718 327	680 628	686 335	691 045	432 291	399 594	400 485	405 900	286 036	281 034	285 850	285 145
Podíl na celkovém počtu trvale činných pracovníků v %												
Manuální pracovníci												
v rostlinné výrobě	36,9	27,8	23,4	21,3	35,0	26,2	22,1	20,0	39,8	29,9	25,1	23,1
z toho traktoristé a kombajnéri	11,0	11,0	10,6	10,3	11,9	12,1	11,7	11,2	9,6	9,4	9,1	9,0
v živočišné výrobě	30,1	30,1	27,2	26,1	31,5	31,4	28,3	27,0	27,9	28,5	25,8	24,8
v přidružené výrobě	4,0	5,4	8,6	10,4	3,6	4,3	6,5	8,5	4,5	6,9	11,6	13,1
v ostatních činnostech ¹⁾	15,5	20,0	22,0	22,3	15,9	20,3	23,2	23,6	14,9	19,5	20,3	20,6
Manuální pracovníci celkem	86,5	83,3	81,2	80,1	86,0	82,2	80,1	79,1	87,1	84,8	82,8	81,6
Tech.-hosp. pracovníci	10,4	12,8	13,9	14,4	11,1	13,9	15,3	15,8	9,5	11,2	11,8	12,4
Ostatní pracovníci	3,1	3,9	4,9	5,5	2,9	3,9	4,6	5,1	3,4	4,0	5,4	6,0
Trvale činní pracovníci celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

¹⁾ tj. pracovníci v dílnách a řemeslníci ve stavebních četách a skupinách, řidiči nákladních aut a závozníci a ostatní manuální pracovníci

Hektarové výnosy v JZD v t

Plodina	Průměr let		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
	1976 až 1980	1981 až 1985								
ČSSR										
Obiloviny (vč. kukuřice)	3,99	4,47	4,33	3,80	4,18	4,54	4,97	4,86	4,42	4,86
Cukrovka	34,10	35,34	34,78	32,59	39,77	29,40	36,72	38,25	37,13	35,82
Brambory	17,81	19,33	14,40	19,68	18,76	16,94	21,77	19,54	20,04	17,81
Víceleté pícniny na o. p. (v seně)	7,75	9,23	8,88	8,33	8,53	9,45	9,56	10,07	9,35	9,67
Seno z trvalých luk	4,13	4,85	4,44	4,44	4,56	4,82	5,02	5,45	4,91	5,07
ČSR										
Obiloviny (vč. kukuřice)	3,88	4,45	4,19	3,77	4,14	4,54	4,92	4,90	4,41	4,65
Cukrovka	34,91	36,14	33,86	33,12	40,62	29,57	37,21	40,27	39,63	37,69
Brambory	19,22	20,52	15,46	20,99	19,39	17,50	23,25	21,50	20,81	18,82
Víceleté pícniny na o. p. (v seně)	7,96	9,39	9,09	8,47	8,62	9,59	9,61	10,44	9,78	10,05
Seno z trvalých luk	4,50	5,21	4,79	4,73	4,92	5,23	5,33	5,85	5,22	5,44
SSR										
Obiloviny (vč. kukuřice)	4,18	4,50	4,60	3,86	4,24	4,55	5,08	4,79	4,44	5,24
Cukrovka	32,02	33,36	37,18	31,31	37,72	29,00	35,55	33,24	30,93	30,97
Brambory	13,73	16,07	11,41	16,03	17,11	15,40	17,64	13,99	17,90	14,84
Víceleté pícnin na o. p. (v seně)	7,26	8,81	8,42	7,97	8,30	9,08	9,43	9,18	8,37	8,76
Seno z trvalých luk	3,43	4,21	3,78	3,91	3,91	4,07	4,46	4,71	4,33	4,37

Živočišná výroba JZD

Ukazatel	ČSSR				ČSR				SSR			
	1975	1980	1985	1987	1975	1980	1985	1987	1975	1980	1985	1987
Na 100 ha z. p. připadá: ¹⁾												
skotu	69,5	78,9	80,4	80,5	79,6	88,4	88,1	88,6	53,4	63,9	68,2	67,7
z toho krav	28,1	29,8	29,7	29,3	32,5	33,4	32,8	32,4	21,1	24,0	24,9	24,5
ovcí	8,7	9,5	11,1	11,0	1,7	2,0	2,6	2,8	19,7	21,6	24,3	23,7
Na 100 ha o. p. připadá: ¹⁾												
prasat	120,6	145,6	114,7	126,6	111,2	132,6	104,4	113,3	139,0	172,2	135,2	153,3
z toho prasnic	11,8	12,3	9,3	9,9	11,2	11,5	8,7	9,1	12,9	13,9	10,6	11,4
slepíc	75,5	76,4	73,1	77,2	66,9	66,0	62,7	62,9	92,2	97,6	94,1	105,7
Užitkovost hosp. zvířat:												
počet odchovaných telat na 100 krav	94,0	100,0	102,0	102,0	95,9	102,3	102,7	102,9	89,3	94,8	101,2	100,3
počet odchovaných selat na 1 prasnici	16,1	17,0	18,1	18,1	16,7	17,4	18,5	18,6	15,0	16,4	17,4	17,2
průměrná roční dojivost v litrech	2 842	3 130	3 787	3 787	2 854	3 155	3 775	3 878	2 811	3 074	3 498	3 594
průměrná roční snáška vajec v ks	239	250	273	273	242	258	283	274	234	237	264	272
průměrný denní přírůstek v kg:												
skotu ve výkrmu	0,76 ³⁾	0,73	0,75	0,75	0,74 ³⁾	0,72	0,73	0,77	0,79 ³⁾	0,75	0,69	0,72
prasat ve výkrmu a předvýkrmu	0,51 ³⁾	0,51	0,54	0,54	0,51 ³⁾	0,51	0,53	0,54	0,51 ³⁾	0,50	0,54	0,54
Produkce živočišných výrobků na 1 ha produkční plochy ²⁾ :												
mléka v l	787	896	1 072	1 089	918	1 029	1 230	1 246	578	687	824	844
vajec v ks	188	188	197	195	180	170	161	155	205	224	269	274
hovězího masa v kg ž. h.	101	107	115	116	114	125	132	134	81	80	87	89
vepřového masa v kg ž. h.	133	157	135	142	122	141	119	127	156	190	167	171

¹⁾ k 1. 1. následujícího roku

²⁾ mléko a hovězí maso na zemědělskou půdu, vejce a vepřové maso na ornou půdu

³⁾ rok 1976

Hrubá zemědělská produkce JZD (ve stálých cenách roku 1980)

Ukazatel	Průměr let		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
	1976 až 1980	1981 až 1985								
ČSSR										
Hrubá zem. produkce v mil. Kčs celkem	59 529	64 490	62 340	60 371	62 348	64 562	68 033	67 135	66 610	68 049
V tom: rostlinná	27 025	30 518	27 985	26 824	29 950	30 821	32 993	32 002	30 331	31 425
živočišná	32 504	33 972	34 355	33 547	32 398	33 741	35 040	35 133	36 279	36 624
Hrubá zem. produkce na 1 ha z. p. v Kčs celkem	13 861	15 054	14 440	14 095	14 558	15 073	15 874	15 671	15 549	15 858
V tom: rostlinná	6 293	7 124	6 482	6 263	6 993	7 196	7 698	7 470	7 080	7 323
živočišná	7 568	7 930	7 958	7 832	7 565	7 877	8 176	8 201	8 469	8 535
Hrubá zem. produkce na 1 pracovníka v odv. zemědělství v tis. Kčs	100,8	115,9	107,5	105,0	110,7	117,8	124,1	122,9	122,4	126,6
ČSR										
Hrubá zem. produkce v mil. Kčs celkem	39 708	42 865	41 356	40 187	41 195	42 763	44 949	45 232	44 463	45 039
V tom: rostlinná	17 958	20 144	18 298	17 792	19 603	20 134	21 574	21 615	20 064	20 549
živočišná	21 750	22 721	23 058	22 395	21 592	22 629	23 375	23 617	24 399	24 490
Hrubá zem. produkce na 1 ha z. p. v Kčs celkem	15 124	16 374	15 697	15 304	15 716	16 343	17 190	17 323	17 043	17 238
V tom: rostlinná	6 840	7 695	6 945	6 775	7 479	7 695	8 251	8 278	7 691	7 865
živočišná	8 284	8 679	8 752	8 529	8 237	8 648	8 939	9 045	9 352	9 373
Hrubá zem. produkce na 1 pracovníka v odv. zemědělství v tis. Kčs	112,6	130,8	120,1	117,9	122,7	132,8	140,0	141,4	139,6	143,4
SSR										
Hrubá zem. produkce v mil. Kčs celkem	19 821	21 625	20 984	20 184	21 153	21 799	23 084	21 903	22 147	23 010
V tom: rostlinná	9 067	10 374	9 687	9 032	10 347	10 687	11 419	10 387	10 267	10 876
živočišná	10 754	11 251	11 297	11 152	10 806	11 112	11 665	11 516	11 880	12 134
Hrubá zem. produkce na 1 ha z. p. v Kčs celkem	11 874	12 981	12 473	12 179	12 733	13 080	13 814	13 092	13 223	13 710
V tom: rostlinná	5 432	6 228	5 758	5 450	6 228	6 412	6 833	6 209	6 130	6 480
živočišná	6 442	6 753	6 715	6 729	6 505	6 668	6 981	6 883	7 093	7 230
Hrubá zem. produkce na 1 pracovníka v odv. zemědělství v tis. Kčs	83,3	94,7	89,2	86,1	92,8	96,4	101,7	96,7	98,1	103,0

Finanční výsledky hospodaření JZD v ČSSR

v běžných cenách

Ukazatel	Průměr let		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
	1976 až 1980	1981 až 1985								
Výkony (vč. mimoř. výnosů) na 1 ha z. p. v Kčs	15 028	20 926	17 202	17 556	19 500	20 968	22 879	23 724	24 633	25 473
Náklady na 1 ha z. p. celkem v Kčs	13 738	18 957	15 707	16 531	17 764	18 800	20 326	21 365	22 656	23 554
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	8 681	12 722	10 079	10 671	11 761	12 588	13 865	14 722	15 510	16 150
mzdové a ostatní osobní	3 790	4 368	3 953	4 113	4 199	4 365	4 527	4 635	4 741	4 870
Náklady na 100 Kčs výkonů (vč. mimoř. výnosů) celkem v Kčs	91,42	90,59	91,31	94,16	91,06	89,66	88,84	90,06	91,97	92,47
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	57,76	60,79	58,59	60,78	60,31	60,03	60,60	62,05	62,96	63,40
mzdové a ostatní osobní	25,23	20,87	22,98	23,43	21,53	20,82	19,79	19,54	19,25	19,12
Podíl materiálních nákladů vč. služeb nemat. pov. na celkových nákladech v %	63,19	67,11	64,17	64,55	66,21	66,96	68,21	68,90	68,46	68,56
Zisk na 1 ha z. p. v Kčs	1 290	1 969	1 495	1 025	1 736	2 168	2 554	2 359	1 977	1 919
Rentabilita v %	9,39	10,38	9,52	6,20	9,77	11,53	12,56	11,04	8,73	8,15
Dotace a subvence k hosp. výsledku na 1 ha z. p. v Kčs	276	232	220	275	213	199	212	259	454	475
Zdroje celkem na 1 ha z. p. v Kčs	1 682	2 284	1 806	1 442	2 010	2 422	2 843	2 701	2 520	2 493
O lvy do rozpočtu národních výborů a ostatní na 1 ha z. p. v Kčs	504	573	480	384	511	643	703	625	519	505
Příděly z hosp. výsledku podnikovým fondům na 1 ha z. p. v Kčs	1 288	1 716	1 334	1 145	1 536	1 747	2 103	2 047	1 976	1 948
Tržby z přidružené výroby na 1 ha z. p. v Kčs	1 484	2 708	1 639	1 887	2 116	2 516	3 124	3 898	4 501	4 995
Podíl tržeb z přidružené výroby na celkových tržbách z výrobních činností (bez aktivování investic) v %	11,2	14,8	10,9	12,1	12,5	13,7	15,7	18,8	21,0	22,5
Průměrná měsíční odměna 1 pracovníka (u družstevníků čistá) v Kčs	2 109	2 435	2 233	2 286	2 343	2 447	2 522	2 576	2 628	2 681
Průměrná měsíční srovnatelná odměna 1 pracovníka v Kčs	2 491	2 908	2 649	2 715	2 788	2 923	3 020	3 101	3 169	3 239

Finanční výsledky hospodaření JZD v ČSR

v běžných cenách

Ukazatel	Průměr let		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
	1976 až 1980	1981 až 1985								
Výkony (vč. mimoř. výnosů) na 1 ha z. p. v Kčs	15 580	21 547	17 670	17 962	20 017	21 625	23 499	24 653	25 612	26 456
Náklady na 1 ha z. p. celkem v Kčs	14 078	19 304	16 062	16 728	18 078	19 167	20 653	21 909	23 343	24 386
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	9 031	13 235	10 498	10 988	12 221	13 123	14 402	15 457	16 352	17 108
mzdové a ostatní osobní	3 796	4 256	3 913	4 031	4 109	4 254	4 386	4 500	4 597	4 732
Náklady na 100 Kčs výkonů (vč. mimoř. výnosů) celkem v Kčs	90,36	89,59	90,90	93,13	90,31	88,63	87,89	88,87	91,14	92,18
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	57,97	61,43	59,41	61,17	61,05	60,68	61,29	62,70	63,85	64,66
mzdové a ostatní osobní	24,36	19,75	22,15	22,44	20,53	19,67	18,67	18,25	17,95	17,87
Podíl materiálních nákladů vč. služeb nemat. pov. na celkových nákladech v %	64,15	68,56	65,36	65,68	67,60	68,47	69,73	70,55	70,05	70,15
Zisk na 1 ha z. p. v Kčs	1 502	2 243	1 608	1 234	1 939	2 458	2 846	2 744	2 269	2 070
Rentabilita v %	10,67	11,62	10,01	7,37	10,73	12,83	13,78	12,52	9,72	8,49
Dotace a subvence k hosp. výsledku na 1 ha z. p. v Kčs	203	189	170	201	184	176	176	207	421	444
Zdroje celkem na 1 ha z. p. v Kčs	1 864	2 535	1 885	1 583	2 206	2 707	3 136	3 050	2 800	2 646
Odvody do rozpočtu národních výborů a ostatní na 1 ha z. p. v Kčs	566	666	502	422	574	769	827	737	622	601
Příděly z hosp. výsledku podnikovým fondům na 1 ha z. p. v Kčs	1 348	1 875	1 393	1 229	1 679	1 896	2 290	2 286	2 144	2 002
Tržby z přidružené výroby na 1 ha z. p. v Kčs	1 396	2 368	1 455	1 606	1 840	2 182	2 698	3 519	4 246	4 802
Podíl tržeb z přidružené výroby na celkových tržbách z výrobních činností (bez aktivování investic) v %	9,9	12,1	9,0	9,7	10,1	11,1	12,7	15,8	18,5	20,2
Průměrná měsíční odměna 1 pracovníka (u družstevníků čistá) v Kčs	2 182	2 496	2 306	2 348	2 413	2 509	2 575	2 631	2 671	2 720
Průměrná měsíční srovnatelná odměna 1 pracovníka v Kčs	2 581	2 980	2 742	2 792	2 873	2 998	3 081	3 170	3 222	3 286

Finanční výsledky hospodaření JZD v SSR

v běžných cenách

Ukazatel	Průměr let		1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987
	1976 až 1980	1981 až 1985								
Výkony (vč. mimoř. výnosů) na 1 ha z. p. v Kčs	14 160	19 951	16 470	16 913	18 685	19 938	21 910	22 274	23 108	23 942
Náklady na 1 ha z. p. celkem v Kčs	13 203	18 414	15 152	16 217	17 269	18 225	19 814	20 517	21 586	22 257
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	8 130	11 915	9 422	10 169	11 036	11 749	13 025	13 574	14 197	14 658
mzdové a ostatní osobní	3 783	4 544	4 015	4 242	4 340	4 540	4 748	4 847	4 966	5 086
Náklady na 100 Kčs výkonů (vč. mimoř. výnosů) celkem v Kčs	93,24	92,30	92,00	95,89	92,42	91,41	90,43	92,11	93,41	92,96
Z toho: materiální vč. služeb										
nemateriální povahy	57,42	59,72	57,21	60,12	59,06	58,93	59,45	60,94	61,44	61,22
mzdové a ostatní osobní	26,72	22,78	24,38	25,08	23,23	22,77	21,67	21,76	21,49	21,24
Podíl materiálních nákladů vč. služeb nemat. pov. na celkových nákladech v %	61,58	64,71	62,18	62,70	63,91	64,47	65,74	66,16	65,77	65,86
Zisk na 1 ha z. p. v Kčs	957	1 537	1 318	696	1 416	1 713	2 096	1 757	1 522	1 685
Rentabilita v %	7,25	8,35	8,70	4,29	8,20	9,40	10,58	8,56	7,05	7,57
Dotace a subvence k hosp. výsledku na 1 ha z. p. v Kčs	390	299	299	393	259	236	268	341	505	523
Zdroje celkem na 1 ha z. p. v Kčs	1 395	1 889	1 682	1 217	1 702	1 976	2 384	2 157	2 084	2 254
Odvody do rozpočtu národních výborů a ostatní na 1 ha z. p. v Kčs	407	427	446	322	412	444	509	449	358	356
Příděly z hosp. výsledku podnikovým fondům na 1 ha z. p. v Kčs	1 193	1 465	1 243	1 012	1 311	1 514	1 810	1 673	1 713	1 866
Tržby z přidružené výroby na 1 ha z. p. v Kčs	1 622	3 244	1 927	2 331	2 553	3 041	3 791	4 488	4 897	5 294
Podíl tržeb z přidružené výroby na celkových tržbách z výrobních činností (bez aktivování investic) v %	13,8	19,8	14,3	16,6	16,9	18,6	21,0	24,4	25,8	26,8
Průměrná měsíční odměna 1 pracovníka (u družstevníků čistá) v Kčs	2 004	2 351	2 129	2 198	2 243	2 360	2 447	2 500	2 567	2 626
Průměrná měsíční srovnatelná odměna 1 pracovníka v Kčs	2 359	2 806	2 522	2 609	2 664	2 816	2 932	3 006	3 096	3 172

Základní ukazatele hospodaření JZD podle výrobních oblastí v roce 1987

Výrobní oblast	Počet JZD	Výměra společné zem. půdy v tis. ha	Zem. půda na 1 prac. v ha	Základ. prostř. na 1 ha z. p. v Kčs	Hektarový výnos v t				Počet		Produkce mléka na 1 ha z. p. v l	Průměrná roční dojivost v l
					obilovin	cukrovky	brambor	víceletých pícnin na o. p.	skotu	prasat		
									na 100 ha			
	k 31. 12	z. p.	o. p.									
ČSSR												
Kukuřičná	253	761	5,77	43 375	5,74	31,33	9,84	9,54	72,2	168,6	970	3 822
Řepařská	426	1 175	5,94	47 633	5,03	37,33	14,83	9,69	84,4	133,5	1 238	3 898
Bramborářská	558	1 414	6,78	42 637	4,41	36,69	18,39	9,99	84,9	113,9	1 130	3 754
Bramborářsko-ovesná	224	496	6,50	42 195	4,20	38,00 ¹⁾	18,73	9,52	84,1	90,9	1 104	3 768
Horská	200	446	6,03	36 166	3,99	—	16,93	8,14	67,9	65,0	751	3 467
Celkem	1 661	4 292	6,22	43 412	4,86	35,82	17,81	9,67	80,5	126,6	1 089	3 787
ČSR												
Kukuřičná	31	88	4,83	61 067	5,49	36,42	13,64	10,83	83,4	130,8	1 108	4 127
Řepařská	340	937	5,95	49 092	5,03	37,73	15,25	10,00	88,5	131,8	1 319	3 946
Bramborářská	438	1 112	7,18	43 383	4,41	38,07	19,32	10,26	89,0	109,0	1 219	3 811
Bramborářsko-ovesná	167	377	6,85	43 857	4,21	38,00 ¹⁾	19,35	9,67	89,2	83,6	1 189	3 832
Horská	53	100	5,41	48 620	3,82	—	17,38	9,09	95,0	36,5	1 196	3 942
Celkem	1 029	2 614	6,47	46 291	4,65	37,69	18,82	10,05	88,6	113,3	1 246	3 878
SSR												
Kukuřičná	222	673	5,92	41 074	5,77	30,56	8,35	9,37	70,7	173,3	952	3 779
Řepařská	86	238	5,90	41 895	5,00	32,58	12,99	8,05	68,4	142,0	918	3 649
Bramborářská	120	302	5,43	39 884	4,40	31,08	13,55	8,37	69,6	140,9	803	3 460
Bramborářsko-ovesná	57	119	5,58	36 947	4,18	—	15,02	8,34	67,9	128,4	835	3 505
Horská	147	346	6,24	32 552	4,09	—	16,83	7,20	60,0	82,5	621	3 248
Celkem	632	1 678	5,86	38 929	5,24	30,97	14,84	8,76	67,7	153,3	844	3 594

¹⁾ pouze na 140 ha

Základní ukazatele hospodaření JZD podle výrobních oblastí v roce 1987

dokončení

Výrobní oblast	Hrubá zemědělská produkce ¹⁾		Výkony včetně mimoř. výnosů	Náklady			Zisk	Nákl. na 100 Kčs výkonů (vč. mim. výnosů) - v Kčs	Renta- bilita v %	Tržby z přidruž. výroby na 1 ha z. p. v Kčs	Podíl tržeb z přidruž. výroby na celkových tržbách z výr. čin- ností v %
	celkem	z toho rostlinná		celkem	z toho						
					materiální vč. sl. nem. povahy	mzdové a ostatní osobní					
ČSSR											
Kukuřičná	19 527	9 945	27 239	24 824	16 672	5 130	2 415	91,12	9,73	3 875	16,5
Řepařská	19 711	9 149	26 868	24 654	16 777	5 140	2 214	91,76	8,98	3 609	14,9
Bramborářská	16 250	6 876	25 155	23 616	16 699	4 535	1 539	93,65	6,73	6 142	27,6
Bramborářsko-ovesná	14 898	6 338	23 602	21 893	14 945	4 671	1 709	92,76	7,81	5 154	25,8
Horská	9 686	3 652	21 647	20 076	13 162	4 988	1 571	92,74	7,83	6 730	40,1
Celkem	16 940	7 645	25 473	23 554	16 150	4 870	1 919	92,47	8,15	4 995	22,5
ČSR											
Kukuřičná	22 432	11 897	39 108	34 432	23 823	6 215	4 676	88,04	13,58	6 472	19,8
Řepařská	20 840	9 709	27 551	25 118	17 167	5 158	2 433	91,17	9,69	3 106	12,4
Bramborářská	17 214	7 386	25 418	23 733	17 101	4 278	1 685	93,32	7,10	5 877	25,5
Bramborářsko-ovesná	16 086	6 981	23 426	21 733	15 041	4 425	1 693	92,77	7,79	4 246	20,8
Horská	13 530	5 152	27 780	25 722	18 162	5 586	2 058	92,59	8,00	9 313	38,6
Celkem	18 384	8 225	26 456	24 386	17 108	4 732	2 070	92,18	8,49	4 802	20,2
SSR											
Kukuřičná	19 149	9 691	25 695	23 574	15 716	4 989	2 121	91,73	9,00	3 537	15,9
Řepařská	15 270	6 949	24 183	22 827	15 241	5 068	1 356	94,39	5,94	5 588	26,9
Bramborářská	12 694	4 994	24 418	23 185	15 216	5 481	1 233	94,95	5,32	7 121	36,6
Bramborářsko-ovesná	11 145	4 305	24 160	22 400	14 643	5 450	1 760	92,72	7,86	8 022	42,7
Horská	8 571	3 216	19 867	18 437	11 711	4 815	1 430	92,80	7,76	5 980	40,9
Celkem	14 692	6 742	23 942	22 257	14 658	5 086	1 685	92,96	7,57	5 294	26,8

¹⁾ ve stálých zúčtovacích cenách roku 1980 – podle účetních výkazů podniků, kde je objem produkce počítán podnikovou metodou, odlišující se (především u živočišné produkce) od metody sestavování bilance hrubé zemědělské produkce na republikové úrovni